

Polonofilie, nationalisme en nationale identiteit: Belgische reacties op de eerste Poolse vluchtelingen van de 'Grote Emigratie' (1831-1832)

LIESBETH VANDERSTEENE

licentiate in de geschiedenis
Universiteit Gent

I. INLEIDING EN TERREINVERKENNING

1. De opstand van 1831 in Polen en de 'Grote Emigratie'.

Eind oktober 1830, amper twee maanden nadat met de eerste troebelen in Brussel het startschot was gegeven voor het Belgische onafhankelijkheidsproces, brak ook in Warschau een oproer uit. In Brussel verliep alles relatief vreedzaam, maar in de Poolse hoofdstad escaleerde het verzet tot een bloedige en slepende nationale bevrijdingsoorlog, die in heel Europa met bijzondere aandacht werd gevolgd.

Alles begon met de beslissing van de Russische tsaar de Poolse troepen¹ te mobiliseren om te vermijden dat de revoluties in West-Europa zich verder oostwaarts zouden uitbreiden, en om die revoluties desnoods meteen ongedaan te maken. De militaire kadetten van Warschau, die al een tijd geheime plannen smeedden om Rusland via een staatsgreep te dwingen effectief werk te maken van meer onafhankelijkheid voor Polen, reageerden door hun samenzwering einde november 1830 vervroegd ten uitvoer te brengen. Hun project mislukte grotendeels, maar zette desalnietemin een hervormingsbeweging in gang die het karakter kreeg van een echte nationale opstand en pas na bijna een jaar bedwongen kon worden. In tegenstelling tot de opstanden in de rest van Europa ging de Poolse revolutie gepaard met een grootschalig Pools militair offensief en de inzet van bijna 100.000 manschappen. Desalnietemin was ze van bij het begin gedoemd om te falen. De Poolse politieke lei-

¹ De troepen in Congres-Polen, het grootste deel van het voormalige hertogdom Warschau, dat in 1815 in een personele unie met Rusland was verenigd.

ders waren onderling te verdeeld om krachtdadig te kunnen optreden en de boeren, het grootste deel van de bevolking, werden niet bij de strijd betrokken. Bovendien slaagden de opstandelingen er niet in om diplomatieke hulp te vinden, ondanks de voortdurende inspanningen van verschillende Poolse gezanten in West-Europa. Engeland en Frankrijk profiteerden van het feit dat de Russische tsaar zijn handen vol had om het initiatief in de diplomatieke onderhandelingen over de Belgische kwestie naar zich toe te trekken. Maar geen van beiden had voor de Polen een internationaal conflict over. De genadeloze cholera-epidemie die onder zijn militairen woedde en massale desertie veroorzaakte, kon de beslissende zege van de tsaar dan ook alleen maar uitstellen. Begin september 1831 trok zijn leger Warschau eindelijk binnen en na wat achterhoedegevechten in het westen van het land was het verzet definitief gebroken (Church, 1983, 108-116; Reddaway, 1951, 275-310).

Hierop vluchtte een groot aantal Poolse troepen het land uit, de meeste edelen en intellectuelen die een actieve rol hadden gespeeld in de opstand volgden hun voorbeeld. Velen trokken verder westwaarts om in één van de constitutionele staten asiel en steun voor hun strijd te zoeken.² De geschiedenisboeken noemen deze vluchtelingenstroom doorgaans de "*Grote Emigratie*"; zij omvatte het gros van Polens meest invloedrijke en welstellende burgers. De meeste uitwijkelingen vestigden zich in Frankrijk; een minderheid zocht asiel in andere landen: in Zwitserland, Spanje, Engeland, tot zelfs het Ottomaanse Rijk en Amerika. Ook in België kwam een aantal Polen terecht.

Onderweg werden de vluchtelingen overal enthousiast ontvangen. Al tijdens de Poolse revolutie waren bij de West-Europese liberale publieke opinie diepe bewondering en sympathie voor de opstandelingen opgelaaid.

In de jaren 1820 was de Poolse kwestie door de opstanden in Zuid-Europa wat naar het achterplan verdrongen. Maar de overtuiging dat het Poolse volk met de opeenvolgende verdelingen van de Poolse staat een 'wereldhistorisch onrecht' was aangedaan, leefde voort. Die latente pro-Poolse houding werd versterkt door de russofobie van de West-Europese liberalen. Hun angst en antipathie voor Rusland vloeiden niet alleen voort uit hun afkeer van het 'despotische' Russische regime, maar ook uit het clichébeeld van Rusland als 'barbaarse', 'Aziatische' tegenpool en belager van de Europese beschaving,

². Het blijft gissen naar hun exacte aantal. Vele tienduizenden - volgens T. Piotrowski, een historicus van Poolse afkomst, wel 55.000 - staken eind september en begin oktober 1831 de grenzen met Pruisen en Oostenrijk over. Alleen de lage militairen kregen van Rusland amnestie en konden veilig naar huis terugkeren. Een 7 à 10.000 anderen - in de literatuur worden verschillende cijfers genoemd - vertrokken naar West-Europa. HAHN, 1978, 134-135; PIOTROWSKI, 1947, 49.

waarvoor het oude, onafhankelijke Polen een beschermende barrière had gevormd. (Gleason, 1950, 107-134; Kolb, 1975, 116). Het West-Europese medeleven met de Polen – de ‘polonofilie’, polenliefde of letterlijker: vriendschap met de Polen – lag daarenboven in de lijn van andere internationale solidariteitsbewegingen. Buitenlandse opstanden werden tijdens de restauratie met een bijzondere aandacht gevolgd. Politiek engagement was toen wellicht minder dan nu gericht op het gebied binnen de eigen landsgrenzen; de kleine elite die zich geroepen voelde het lot van zijn medemens te bepalen, zag de dingen groot. Bovendien vormden opstanden veraf vaak veiligere aanleidingen tot politieke stellingname dan binnenlandse aangelegenheden. Grensoverschrijdende liefdadigheidsacties, zoals die ten gunste van de Griekse opstandelingen (Wagner-Heidendal, 1972), gaven voedsel aan de idee van een ‘heilige alliantie der Europese volkeren’ tegen het Europa van de verdragen van Wenen en kenden dan ook een enorm succes. Het waren symbolische afrekeningen met de politieke orde van de restauratie en als dusdanig bereidden ze de revoluties en hervormingsbewegingen van 1830-’31 voor. Zoals op de volgende bladzijden zal blijken, speelden de polonofiele bewegingen een vergelijkbare functionele rol bij het ondersteunen, of consolideren en ‘verwerken’ van deze revoluties en bewegingen. De polenliefde beleefde een hoogtepunt met de komst van de Poolse vluchtelingen en bezorgde hen, op zijn minst gedurende enkele maanden, een heldenstatus die uniek was onder de vluchtelingen van de negentiende eeuw.

2. Opzet en situering van het onderzoek

Deze case-study onderzoekt de Belgische houding tegenover de eerste vluchtelingen van de Grote Emigratie, die in het land arriveerden na het neerslaan van de Poolse revolutie, kort na de Belgische omwenteling. De volgende onderzoeksvragen staan centraal:

Hoe werden Poolse vluchtelingen van 1831 in België ontvangen? Welke initiatieven werden genomen om hen te helpen? Door wie en met welk succes?

Hoe stonden de Belgen tegenover de vluchtelingen? Hoe verantwoordden zij hun houding? Welk verband kan gelegd worden met hun standpunten over de Poolse revolutie? Welk verband kan gelegd worden met hun opinies over België en de Belgen? Welke politieke stellingname ging samen met welke houding tegenover de Poolse vluchtelingen? Welke rol speelde het engagement van de Belgen ten aanzien van de Polen in het politieke leven en in het natievormingsproces in het jonge België?

De studie is toegespitst op de korte, interessante periode tussen de aankomst van de allereerste Poolse vluchtelingen (in november 1831) en het bekend worden van de plannen van Koning Leopold I om een groot aantal gevluchte

Poolse officieren op te nemen in het Belgische leger (in mei 1832). De Poolse en de Belgische revoluties waren in die tijd amper voorbij en daarom kon verwacht worden dat opvattingen over de vluchtelingen vaak expliciet zouden gelinkt worden aan opvattingen over die revoluties, en meer specifiek wat België betreft: aan opvattingen over de Belgen en hun (nationale) identiteit. Verder werden de Belgische reacties op de Polen toen nog niet beïnvloed door het publieke debat dat pas later zou ontstaan over de aanwerving van Poolse militairen voor het Belgische leger of door de aanwezigheid en de grote uitstraling van de beroemde Poolse democraat Joachim Lelewel.³

Zoals uit het bovenstaande misschien al blijkt, concentreert de studie zich op de 'publieke opinie' en particuliere initiatieven, eerder dan op de houding en het optreden van de Belgische regering of de lokale overheden. De golf van polenliefde die West-Europa sinds het uitbreken van de Poolse opstand overspoelde, bezorgde de bevolkingen van de gastlanden, of bepaalde groepen daarbinnen, een opmerkelijke rol in de ontvangst van de Poolse vluchtelingen. Maar ook los daarvan was asielverlening in de vroege negentiende eeuw in belangrijke mate een private aangelegenheid. De rol van de asielverlenende overheden beperkte zich meestal tot het treffen van veiligheidsmaatregelen om te beletten dat de vluchtelingen de binnenlandse rust of de betrekkingen met bevriende buitenlandse mogendheden zouden verstoren. De opvang en het onderhoud van de vluchtelingen werden grotendeels overgelaten aan de inwoners van de plaatsen waar zij toevlucht vonden en aan de leiders van de vluchtelingen zelf. In het België van de jaren 1831-'32 werd deze afzijdigheid van de autoriteiten ongetwijfeld versterkt door het machtsvacuum en de administratieve chaos na de revolutie en doordat de politieke leiders in die onzekere tijd wel andere prioriteiten hadden dan de asiel- en vluchtelingenpolitiek.

De studie begeeft zich op vrij onbekend terrein, dat toch ook niet meer helemaal onontgonnen is.

Over de polonofiele bewegingen in West-Europa bestaat al vrij grondig en interessant onderzoek: het meest recent zijn de artikels van M. Brown en E. Kolb uit de tweede helft van de jaren '70 over polenliefde in Frankrijk en de Duitse staten en het hoofdstuk over de Engelse polonofilie in de toch al wat oudere monografie van J. Gleason over het ontstaan van russofobie in Groot-Brittannië.⁴ De drie auteurs hebben het vooral over de reacties op de Poolse opstand in de genoemde landen; ze geven minder informatie over de ontvangst van de Poolse vluchtelingen en de initiatieven om hen op te vangen.

³. Joachim Lelewel, 1786-1861, Pools historicus, numismaticus en politiek leider

⁴. Andere, minder recente studies over de polonofiele bewegingen in Europa, die hier niet besproken worden, zijn bvb.: over Frankrijk: FRIDIEFF, 1952; PONTEIL, 1934; 1960, 276-279; over Engeland: GRZEBIENOWSKI, 1932, 33.

De waarde van hun werk en de relevantie ervan voor deze case-study ligt echter vooral in het feit dat zij de solidariteit met de Polen analyseren als een politiek, dat wil zeggen niet-belangenloos of louter-filantropisch gegeven.

Kolb gaat daarin wellicht het verst. Hij staat uitvoerig stil bij de symboolwaarde van de Poolse revolutie en benadrukt dat uitingen van solidariteit met de Polen in de Duitse staten steeds gepaard gingen met eisen om liberale hervormingen in eigen land. Het subversieve karakter van de Duitse "*Polenfreundschaft*" was des te manifester, doordat zij het grootste deel van de politieke oppositie samenbracht en bovendien brede bevolkingsgroepen mobiliseerde (Kolb, 1975).

Brown en Gleason besteden in hun teksten meer aandacht aan de organisatie van de polonofiele beweging en aan de concrete uitingen van polenliefde dan aan de motieven erachter. Maar ook zij wijzen op de politieke betekenis van de polonofilie. Volgens Brown vertolkte de polenliefde van de Fransen de wens dat hun land opnieuw een eersterangsrol zou spelen in Europa. De grootste verwezenlijking van de polonofiele beweging was niet de daadwerkelijke hulp die werd verleend, maar wel de vereniging van alle min of meer vooruitstrevenden achter de liberale en nationalistische idealen van de Poolse opstand - idealen in naam waarvan ook de Juli-revolutie had plaatsgevonden en die regering van het *juste milieu* volgens velen opofferde onder druk van het buitenland (Brown, 1978).

Gleason behandelt de polonofilie in Engeland als een nevenverschijnsel van de Britse russofobie. Beide fenomenen werkten elkaar in de hand en weerspiegelden enerzijds het Engelse streven naar ongehinderde internationale suprematie, anderzijds het geloof in 'typisch Britse' constitutionele tradities (Gleason, 1950, 107-134).

De polonofiele beweging in België werd tot nu toe niet diepgaand bestudeerd (De Schrijver, 1988, 68). Ze komt slechts kort ter sprake in een vrij oude studie van L. Perelman-Liwer over de invloed van de Poolse opstand op het Belgische onafhankelijkheidsproces (Perelman-Liwer, 1948, 21-25). Daarnaast bestaat er een recentere, maar weinig geslaagde Leuvense licentiaatsverhandeling over het onderwerp, die ook de houding tegenover de eerste Poolse vluchtelingen behandelt, waaraan deze case-study is gewijd. De verhandeling is zwak onderbouwd, blijft oppervlakkig en gaat voorbij aan de hierboven vermelde studies over de polonofiele bewegingen in de Belgische buurlanden. Ze kan hier dan ook gerust aangevuld en zelfs grotendeels overgedaan worden, temeer omdat ze weinig vertelt over de daadwerkelijke opvang van de eerste Poolse vluchtelingen in België (Vanderstappen, 1984).

Op deze ene verhandeling na begint de historiografie van België als gastland voor de Grote Emigratie waar deze case-study ophoudt: met de aanwerving van Poolse vluchtelingen in het Belgische leger vanaf het voorjaar van 1832.

Over dit onderwerp verschenen op het einde van de jaren '40 enkele studies van de Belgische historicus J.-R. Leconte, die de indienstname van vreemde militairen situeerde tegen de achtergrond van de moeizame creatie van een nationaal Belgisch leger (Leconte, 1949a, 1949b, 181-229). Aan zijn inzichten is sindsdien weinig substantieels toegevoegd (Fleron-Dubois, 1961; Sopocko, 1965).

Hoewel de Poolse vluchtelingen van 1831 misschien het best bestudeerd zijn van alle vluchtelingengroepen in het negentiende-eeuwse België, blijkt binnen dit onderzoeksterrein verder amper één ander onderwerp de geschiedschrijvers te hebben kunnen boeien: Joachim Lelewel, de beroemde democratische leider en historicus, die na zijn uitwijzing uit Frankrijk in 1833 in Brussel kwam wonen en er bleef tot vlak vòòr zijn dood in 1861. Over zijn verblijf in België bestaat wél vrij recent werk; in 1986 werd er zelfs een internationaal colloquium aan gewijd. Opmerkelijk is dat in het gros van de teksten in de achteraf uitgegeven colloquiumbundel (Wysokinska, 1987) niet echt gebroken wordt met de verheerlijkende toon van oudere Lelewel-studies (Merzbach, 1933; Picqué, Van Bommel, 1963): nog al te vaak wordt Lelewel kritiekloos voorgesteld als een held, België als zijn gastvrije tweede vaderland. Slechts enkele auteurs blijken bereid de 'bepaalde Belgische gastvrijheid' in vraag te stellen (Morelli, 1987; Sartorius, 1987).

Al bijeen is de historiografie over de Grote Emigratie in België dus selectief en vrij idealiserend. De Belgische asiel- en vluchtelingenpolitiek wordt niet echt kritisch onderzocht; vragen naar het wel en wee van het gros van de (minder beroemde) Poolse vluchtelingen, naar hun ontvangst door en contacten met de Belgen worden niet gesteld.⁵

⁵. Volledigheidshalve moet hier gewezen worden op de recente (niet gepubliceerde) Leuvense licentiaatsverhandeling van I. Goddeeris, *De Poolse 'Wielka Emigracja' in België (1831-1846/8)*, een eerste vrij succesvolle poging om het anders aan te pakken. De lijvige studie is gebaseerd op een prosopografie van alle Poolse vluchtelingen van 1831 die een zekere tijd in België verbleven hebben. Hoewel niet steeds een toonbeeld van wetenschappelijkheid, bevat ze een schat aan nieuwe informatie en wordt voor het eerst een tip opgelicht van de zware sluier die de lotgevallen van de 'gewone' Poolse vluchtelingen al die tijd heeft bedekt. Over de eerste Poolse vluchtelingen van 1831 in België is Goddeeris kort: hij beperkt zich tot een samenvatting en bespreking van een eerste (aan hem overgemaakte) versie van de voorliggende tekst (én van de verhandeling van Vanderstappen en twee volgens hem weinig interessante Poolse studies over hetzelfde onderwerp). Bij de definitieve eindredactie werd rekening gehouden met zijn commentaar, waarvoor oprechte dank. GODDEERIS, 1997, 126-129, 144-145.

Meer dan bij bovengenoemde historiografie, knoopt deze case-study aan bij het recentere onderzoek over de geschiedenis van vluchtelingen en asielverlening in de nieuwste tijden. Dankzij de *hausse* in de geschiedenis van vreemdelingen en migratie van de laatste decennia (Deslé, 1993; Lucassen, 1993; Lucassen en Lucassen, 1997) zit ook de historische belangstelling voor de asielproblematiek in de lift. Voor deze case-study is vooral *La tyrannie du national. Le droit d'asile en Europe 1793-1993* van G. Noiriel (1991) van belang, in mindere mate ook *Ongenode gasten. Van traditioneel asielrecht naar immigratiebeleid* van M. Leenders (1993).

Beide werken wijken af van de meer traditionele analyses van de negentiende-eeuwse vluchtelingenpolitiek, waarin diplomatieke en politiek-ideologische verklaringen de hoofdrol spelen (Reiter, 1993). Het opzet is niet zozeer de West-Europese asiel- en vluchtelingenpolitiek van de nieuwste tijden zo nauwkeurig mogelijk in kaart te brengen, als wel te verklaren, of ten minste toe te lichten waarom en hoe in deze periode respectievelijk in Frankrijk⁶ en Nederland in het vreemdelingenbeleid en het asielrecht een tendens naar toenemende uitsluiting tot stand kwam. Noiriel en Leenders benaderen de problematiek vanuit het langetermijnperspectief van het zogenaamde 'staatsvormingsproces' en laten zich inspireren door de indrukwekkende syntheses van auteurs als E. Gellner en Ch. Tilly (Gellner, 1983; Tilly, 1975; 1992). Ze beschrijven het tot stand komen van een alsmaar restrictievere aanpak, die zich onder meer manifesteert in een steeds meer gespecialiseerde vreemdelingencontrole en in de toenemende verfijning van de daarvoor noodzakelijke overheidsapparaten. Noiriel kent daarbij een doorslaggevende rol toe aan wat hij de 'nationalisering' van het maatschappelijke leven noemt: het zich progressief op alle terreinen doorzettende 'denken in nationale termen', de toenemende betekenis van het nationaliteitsbeginsel. In de uitleg van Leenders, die zich sterk heeft laten inspireren door Noiriel, staat de groeiende 'politieke integratie' centraal; dit is het sterker worden van de centrale overheid ten koste van de lokale overheden en de daarmee gepaard gaande toenemende identificatie van de burgers met de centrale staat (Knippenberg, De Pater, 1990). Volgens beiden gaat het om vrij trage processen, die pas in de late negentiende eeuw in een stroomversnelling terecht kwamen. De voorafgaande periode, met name de eerste helft van de negentiende eeuw was relatief vreemdeling-vriendelijk: de christelijke *ancien régime*-mentaliteit en het republikeins internationalisme waren sterker dan het nationalisme, er bestonden nog geen afgegrensdde nationale arbeidsmarkten, een strikte toepassing van de vreemdelingen- en vluchtelingenpolitiek en scherpe

⁶ In tegenstelling tot wat de titel van zijn werk doet vermoeden, heeft Noiriel het bijna alleen over Frankrijk.

controles waren gewoon onmogelijk doordat de zwakke centrale overheden met hun kleine en inefficiënte bureaucratieën weinig greep hadden op de lokale gemeenschap(pen). Tot 1870-'80 hadden vluchtelingen in hun gastlanden dan ook relatief veel bewegingsruimte.

Zoals uit het bovenstaande blijkt, situeren Noiriel en Leenders de asielproblematiek in een breed maatschappelijk kader en hebben ze ook oog voor sociaal-politieke en sociologische krachten. Door hun specifieke benaderingswijze vanuit het staatsvormingsproces verschaffen ze daarenboven veel inzicht in de dagelijkse administratieve praktijk. De keerzijde van die benaderingswijze is dat ze er soms toe neigt de tijdgenoot en zijn belevingswereld al te zeer voor te stellen als het object van onpersoonlijke evoluties en structuren. Eigentijdse dynamieken en betekenissen komen niet altijd even goed tot hun recht, wat ook in verband moet worden gebracht met het in essentie bipolair en teleologisch schema dat aan de basis ligt van de grootse syntheses waardoor Noiriel en Leenders zich laten inspireren. Bovendien belichten beiden vooral de facetten van de negentiende-eeuwse asiel- en vluchtelingenpolitiek die deze syntheses bevestigen, zonder ze ooit in vraag te stellen. Zo krijgt hun uitgangspunt het karakter van een *self-fulfilling prophesy* en blijven sluitende verklaringen uit (Lucassen, 1993, 497-499).

Deze studie staat ambivalent tegenover de aanpak van Noiriel en Leenders. Ze concentreert zich bewust op een markant moment in de geschiedenis van de Belgische staat en stelt bovendien nadrukkelijk de vraag naar de rol van nationale gevoelens en nationalisme in de Belgische houding tegenover de Poolse vluchtelingen. Toch wordt het *Grand narrative* van het 'staatsvormingsproces' niet expliciet ingeroepen als verklaringsschema. De percepties en het doen en laten van de tijdgenoot werden immers niet eenduidig bepaald door de abstracte structuren en de grote processen die de historicus achteraf als 'grote lijnen' in de geschiedenis blootlegt en die noodgedwongen het pluri-forme, meerdimensionale, paradoxale, al wat aan veralgemening ontsnapt, veronachtzamen. Daarenboven hebben mentaliteiten, de publieke opinie, het denken en het discours over vreemdelingen, vluchtelingen, asielverlening, de natie en haar grenzen als scheppende, stuwende of remmende krachten net zozeer vorm gegeven aan staatsvormingsprocessen als dat zij erdoor gedefinieerd, of beter: beïnvloed werden. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat er bij de studie van het verleden beter helemaal geen grote lijnen getrokken worden en dat staatsvormingsprocessen irrelevant zijn in de geschiedenis van het denken over en omgaan met vluchtelingen, asielverlening, etcetera. Deze case-study bezwijkt niet voor de literaire charmes van de ultra-relativistische, louter-verhalende postmoderne geschiedschrijving, ook al dient ze zich bewust aan als een zo leesbaar mogelijke microstudie in verhaalstijl. Ze gaat ervan uit dat micro-onderzoek, dat ruimte biedt voor details en nuances en zich niet zomaar laat vatten in het stramien van één of andere macro-

historische synthese, de meest geëigende techniek is voor het reconstrueren van de leef- en verbeeldingswereld van de tijdgenoot en dat het vertellen van een verhaal, mits het 'dicht bij de bronnen' blijft, niet per se onwetenschappelijk hoeft te zijn, zolang het maar geen doel-op-zich wordt (Hobsbawm, 1980). Ze is niet afkerig van theorievorming of macro-historische syntheses, met name over staatsvormingsprocessen, die de contouren aangeven van de structuren waarbinnen historische actoren – asielzoekers, asielverleners en anderen – creatief dachten en handelden, niet als objecten, maar als subjecten van die processen. Maar ze doet pas in laatste instantie en steeds met de nodige omzichtigheid een beroep op dit soort syntheses en blijft ze steeds beschouwen als hypothesen – inspirerend en briljant weliswaar, maar daarom niet minder vatbaar voor amendering.

Wat nu de concrete raakvlakken met de werken van Leenders en Noiriel zelf betreft: aangezien Noiriel het meermaals heeft over de opvang van de Poolse vluchtelingen van 1831 in Frankrijk, zijn er vooral aanknopingspunten met zijn onderzoek. Op het einde van deze case-study zullen sommige van zijn bevindingen onderschreven worden, andere aangevuld of genuanceerd.

3. Werkwijze

De case-study peilt, zoals gezegd, in de eerste plaats naar particuliere initiatieven en de publieke opinie en dus lag personderzoek voor de hand. In de officiële archiefinstellingen hebben de eerste Poolse vluchtelingen ten andere maar weinig sporen nagelaten. Deze studie is in de eerste plaats gebaseerd op onderzoek in drie Gentse kranten. Voor elk daarvan werden alle berichten, verschenen tussen begin oktober 1831 en eind mei 1832, die iets meer vertellen over het onthaal van de vluchtelingen, geteld en gemeten en vooral systematisch en grondig doorgenomen. Daarbij werd enerzijds op zoek gegaan naar gegevens over de concrete opvang van de vluchtelingen, anderzijds naar informatie over de manier waarop de Belgen hun aanwezigheid in het land en de hulpverlening die hen werd verstrekt, evalueerden. Om te achterhalen in hoeverre de houding van elke krant werd beïnvloed door haar opvattingen over de Poolse revolutie werd daarenboven ook door middel van regelmatige steekproeven de berichtgeving over de gebeurtenissen in Polen sinds het uitbreken van het oproer in Warschau onderzocht.⁷

⁷ Werden doorgenomen: alle nummers van elke krant van december 1830, alle nummers van de *Gazette van Gend* van januari, juli, augustus en september 1831 en alle nummers van het *Journal des Flandres* en de *Messenger de Gand* die in diezelfde maanden verschenen op maandagen en vrijdagen, maar voor de maand september vanaf het eerste bericht over de inname van Warschau opnieuw alle nummers.

Vanwaar de wat onverwachte keuze voor precies drie *Gentse* kranten? Dit heeft alles te maken met het feit dat de studie de houding van de Belgen tegenover de Polen, zoals gezegd, wil situeren in de bredere context van het Belgische binnenlands-politieke leven en het natievormingsproces. Het is algemeen bekend dat de Belgische revolutie en de onafhankelijkheid in Gent in de eerste jaren na de revolutie heftig gecontesteerd werden, er een sterke polarisatie van politieke stellingnames veroorzaakten, de stad in twee verdeelden. De veronderstelling was dan ook dat indien botsende standpunten over het jonge België, de Belgische natie en Belgische identiteit ook uiteenlopende houdingen ten aanzien van de Poolse vluchtelingen met zich meebrachten, dit in de *Gentse* pers duidelijk tot uiting zou komen. Om dezelfde reden werd geopteerd voor het vergelijken van één 'patriottische', één orangistische en één 'neutrale' krant, respectievelijk:

- het *Journal des Flandres*,
- de *Messenger de Gand*,
- de *Gazette van Gend*.⁸

Er bestaat een vrij uitvoerige literatuur over de *Gentse* pers vlak na de Belgische revolutie (Franchet, 1965; Lamberts, 1972, 85 e.v.; Van Der Meersch, 1965; Vermeersch, 1958, Voordeckers, 1964, Warzée, 1845); een nadere kennis-making met de drie onderzochte kranten, kan hier dan ook overgeslaan worden.

Het onderzoek in de *Gentse* kranten werd aangevuld met een vergelijking met drie Brusselse kranten. Op die manier konden de relatieve omvang en de 'eigen aard' van de *Gentse* berichtgeving over de Poolse vluchtelingen beter ingeschat worden. Vermits al vlug bleek dat het zwaartepunt van de solidariteitsacties voor de Polen in Brussel lag, was daarnaast te verwachten dat de Brusselse pers meer gedetailleerde informatie over deze acties zou bevatten. Het werd ook snel duidelijk dat men zich vooral in 'patriottische' kringen groepen voelde om de vluchtelingen ter hulp te komen. Daarom, en aangezien het toch niet de bedoeling was om ook de Brusselse kranten onderling te vergelijken, werd hier gekozen voor drie 'patriottische' bladen (Wouters, 1958), namelijk:

- *L'Indépendant*,
- *L'Emancipation*,
- *Le Courrier (Belge)*.⁹

Het blijft natuurlijk de vraag in hoeverre de pers correcte informatie - 'harde feiten' - weergeeft. Waar mogelijk werden de gegevens uit de kranten gecon-

⁸ in de voetnoten resp. afgekort: JdF, MdG en GvG.

⁹ in de voetnoten resp. afgekort: Ind, Em, CB. De naam *Le Courrier* werd vanaf 1 januari 1832 gewijzigd in *Le Courrier Belge*.

troleerd en aangevuld aan de hand van literatuur of verslagen van tijdgenoten. Voor zover het onderzoek beperkt blijft tot de analyse van houdingen, opinies en voorstellingen waren dergelijke 'verificaties' natuurlijk van ondergeschikt belang.

Bij het uitschrijven van de onderzoeksresultaten werd, zoals gezegd, gestreefd naar een vlot leesbare, levendige tekst in een verhalende stijl. Daarom worden de talrijke citaten, die een onmisbaar deel van de tekst vormen, meestal in een vrije vertaling weergegeven. Bij het vertalen werd ernaar gestreefd trouw aan de inhoud, maar ook, voor zover mogelijk, aan de stijl en de teneur van het origineel te verzoenen met een goede leesbaarheid. De resultaten van het tel- en meetwerk in de onderzochte kranten worden kort samengevat in een paar voetnoten en niet geëtaleerd in bladvullende tabellen of grafieken. Ze vormen niet het fundament van deze case-study, maar zijn ten hoogste bedoeld als toetssteen voor de veel crucialere inhoudelijke analyse van de berichtgeving.

De tekst is als volgt opgebouwd. Na dit inleidende hoofdstuk volgt het eigenlijke onderzoek over de Belgische polonofilie en de ontvangst van de Poolse vluchtelingen in België. Worden achtereenvolgens behandeld: de Belgische reacties op de Poolse revolutie, waarbij bijzondere aandacht wordt besteed aan de Gentse kranten, de aankomst van de eerste Poolse vluchtelingen in het land en hun onthaal door specifiek daartoe opgerichte verenigingen, de beoordeling van hun komst en van de acties ten gunste van hen in de Gentse kranten. De meeste expliciete conclusies en bedenkingen zijn verenigd in een concluderend hoofdstuk achteraan de tekst. Daarin wordt uitvoerig ingegaan op de functionele rol van de Poolse campagne in België vlak na de revolutie en wordt stilgestaan bij enkele 'typische' aspecten van hun ontvangst. De belangrijkste resultaten van het onderzoek worden ten slotte geconfronteerd met enkele bevindingen van G. Noiriel in *La tyrannie du national*.

II. POLONOFILIE IN BELGIË 1830-1832

1. België en de Poolse opstand, met bijzondere aandacht voor drie Gentse kranten

De revoluties in België en Polen vonden bijna gelijktijdig plaats. Terwijl in Polen de bevrijdingsoorlog woedde, werd op de Conferentie in Londen druk onderhandeld over vrede en onafhankelijkheid voor België. De twee processen raakten op het diplomatieke toneel onvermijdelijk met elkaar verweven (Perelman-Liwer, 1948; Betley, 1960; De Schrijver, 1988). In het België van 1831 waren slechts weinigen op de hoogte van de diplomatieke 'finesses', zodat die nauwelijks doorwogen op de beeldvorming over de revolutie in Polen.

Wat iedereen echter goed beseftte, was dat de Polen de weg versperden voor de legers die de Russische tsaar eventueel naar het westen had kunnen sturen. De opstand in Polen kon daarom in België op bijzondere aandacht rekenen.

De Belgische kranten brachten hun lezers op de hoogte van het uitbreken van de eerste onlusten in Warschau vanaf 11 december 1830. Spoedig werd de strijd in Polen een vast *item* in de krantenkolommen; uitgebreide verslagen van de gebeurtenissen in Warschau uit buitenlandse bladen werden aangevuld met proclamaties van de strijdende partijen, besprekingen van de reacties van andere landen en berichtjes in de rubrieken met *faits divers*, zodat er bijna dagelijks wel iets over de opstand te lezen viel. Geleidelijk aan, maar met steeds meer vuur schaarde de 'pro-Belgische' pers zich in het hele land achter de opstandelingen, wijzend op de gelijkenissen tussen de Poolse en de Belgische strijd en op de samenhang van het lot van België met het verloop van de strijd in Polen. De sympathiebetuigingen - of beter lofzangen - aan de 'Poolse helden', die het hadden opgenomen tegen een tien keer sterkere vijand, waren vanaf het voorjaar van 1831 niet meer weg te denken. De Poolse opstand werd in patriottische kringen dé symbolische afrekening bij uitstek met het Europa van de restauratie. De gevoelens van solidariteit werden waarschijnlijk in de hand gewerkt door de sterke Franse pro-Poolse beweging; het Belgische intellectuele en ideologische leven was in deze periode sterk geënt op Frankrijk. Dat de eerste Belgische intekeningen ten gunste van de Poolse opstandelingen werden georganiseerd vlakbij de Franse grens, in Philippeville en omgeving en in Doornik, wijst in ieder geval in die richting.

Het toeslaan van de polonofilie

In Philippeville werd op 12 februari 1831 op initiatief van een groep plaatselijke notabelen, waaronder een schepen, een Poolse comité opgericht ter ondersteuning van de opstandelingen. Het stelde zich onmiddellijk in verbinding met het *Comité polonais* in Parijs¹⁰ en verzocht de Brusselse krant *L'Emancipation*

¹⁰ In Frankrijk stampte de beroemde generaal Lafayette (Marie Jean Paul ect. de -, 1757-1834) in januari 1831, samen met een groep Poolse emigrés die al vòòr het uitbreken van de opstand in Parijs verbleven, en naar het voorbeeld van het filhelleense comité van de late jaren 1820, een *Comité polonais* uit de grond. Het kon onmiddellijk een 50-tal journalisten, 'literatoren' en politici als leden rekruteren, waaronder beroemde figuren als François Manguin (1785-1854), Odilon Barrot (1791-1873) en generaal Maximilien Lamarque (1770-1832). Het ogenschijnlijke doel van het comité was humanitaire hulp, maar in feite werd er eerst en vooral naar gestreefd om de revolutie rechtstreeks te ondersteunen. Er werd een nationale inzameling ten gunste van de Polen georganiseerd, die zoveel succes had dat in september zo'n 420.000 *francs* waren verzameld. Het *Comité polonais* hield zich daarnaast bezig met diverse vormen van propaganda en probeerde wapens te verzamelen,

haar intekenlijsten te publiceren. Diezelfde dag organiseerde de katholieke *Courrier de l'Escaut* ook in Doornik een inzameling. Beide acties richtten zich tot "de ware vrienden van de vrijheid" (Vanderstappen, 1984, 30-31).

Ze kregen direct navolging in de rest van het land, waar katholieken, liberalen en radicalen elkaar vonden in hun gemeenschappelijke meevoelen met de opstandelingen en hun afkeer van de Russische tsaar. Toen *L'Emancipation* enkele dagen later zelf een inzameling voor de Poolse strijders op touw zette,¹¹ droegen leidinggevende patriottische figuren van verschillende signatuur eensgezind hun steentje bij. De Mérode, Vilain XIII, Defoere, Raikem, Rogier, Defacqz, Lebeau, Van Meenen, Van der Linden, Gendebien, de Potter,¹²... stonden aanzienlijke bedragen af. Ook een groot aantal officieren en ambtenaren deed mee en in minder dan een week tijd werd voor ruim 2000 frank ingetekend (Vanderstappen, 1984, 31). Op 21 februari werd ook in Brussel een *Comité polonais* opgericht om alle steungelden te verzamelen en daarin zetelden van de Weyer, Vilain XIII, Van Crombrugge, Nalinne, de Robaulx, de Séllys Longchamps, Rouppe en Goblet naast elkaar.¹³

vrijwilligers te ronselen en de Franse regering te overhalen tot een tussenkomst, echter zonder veel succes. Na de nederlaag van de Poolse opstandelingen richtte het haar aandacht op de opvang van de vluchtelingen en op de verdediging van hun belangen in Frankrijk. BROWN, 1978, 780-793; PONTEIL, 1960, 277.

¹¹ *Em*, 16.2.1831.

¹² Philippe Félix Balthasar etc. graaf de Mérode, 1791-1857, (liberaal-)katholiek staatsman en schrijver;

Charles Ghislain Guillaume burggraaf Vilain XIII, 1803-1878, katholiek staatsman en diplomaat;

Leo Defoere, 1787-1851, West-Vlaams priester en katholiek politicus;

Jean Joseph Raikem, 1787-1875, magistraat en katholiek politicus;

Charles Latour Rogier, 1800-1885, advocaat, vooraanstaand liberaal staatsman;

Eugène Defacqz, ?-?, magistraat, antiklerikaal gemeenteraadslid van Brussel;

Jean Louis Joseph Lebeau, 1794-1865, advocaat, magistraat, liberaal staatsman;

Pierre François Van Meenen, 1772-1858, publicist, magistraat, radicaal liberaal politicus;

Jean Van der Linden, ?-?, notaris, gezant van het Voorlopig Bewind;

Alexandre Gendebien, 1786-1859, advocaat, radicaal liberaal politicus;

Louis de Potter, 1786-1859, Brugs publicist en democratisch politicus, republikein.

¹³ Sylvain Van de Weyer, 1802-1874, advocaat, publicist, diplomaat en gematigd liberaal staatsman.

Constant Van Crombrugge, 1789-1865, kanunnik, lid van het Nationaal Congres;

Jean Nicolas Nalinne, 1807-1847, militair; vrijwilliger tijdens de septembergevechten;

Alexandre de Robaulx, 1798-1861, advocaat, vooruitstrevend liberaal politicus, republikein;

Michel Laurent baron de Séllys Longchamps, 1759-1837, liberaal politicus, burgemeester van Luik;

Nicolas Jean Rouppe, 1769-1838, magistraat, progressief liberaal politicus, burgemeester van Brussel;

De acties beperkten zich niet tot Brussel. Begin maart werd ook in Namen een inzameling georganiseerd, onder leiding van Le Hardy de Beaulieu.¹⁴ Vanuit diezelfde stad maakte de loge *la Bonne Amitié* niet veel later 100 Franse francs over aan het Parijse *Comité polonais* (Vanderstappen, 1984, 84). Nadat het nieuws over de eerste nederlaag van de Poolse opstandelingen te Grochow (begin februari 1831) België had bereikt, spoorden kranten uit het hele land hun lezers aan om Poolse weeskinderen te adopteren (Perelman-Liwer, 1948, 23).¹⁵ Op het platteland rond Gent weerklonken op een avond in april buskruitsalvo's ter ere van de strijders, die toch weer enkele overwinningen hadden geboekt.¹⁶

“De Poolse zaak was in België zo populair geworden dat gewiekste handelaars hun nieuwe café-restaurant voorzagen van Poolse uithangborden.... Men kleepte zich op Poolse wijze, men bewapende zich zoals de Polen...”,

schrijft F. Perelman-Liwer in haar studie over de Belgische onafhankelijkheid en de Poolse revolutie (Perelman-Liwer, 1948, 24, mijn vrije vertaling). Net als in andere Europese landen boden boekhandelaars lithografieën, geschiedenissen of kaarten van Polen aan. *La Varsoviennne*, een lied met polka- en mazurka-invloeden op tekst van de Franse dichter Delavigne¹⁷ dat de passieve houding van de Franse regering aanklaagde, was al vlug ook in België verkrijgbaar (Vanderstappen, 1984, 33). Maar ook Belgische dichters bezongen de heldenmoed van de opstandelingen.¹⁸ De vooraanstaande katholieke de

Albert Joseph Goblet graaf d'Alviella, °1790-1873, generaal, diplomaat, liberaal politicus. Over de manier waarop het comité haar activiteiten precies organiseerde, het totale bedrag dat het kon inzamelen en de bestemming ervan is in de pers geen spoor terug te vinden. Vermoedelijk werden de gelden gewoon naar Parijs gestuurd. Net als in Parijs had een aantal leden van het Pools comité al ervaring opgedaan als lid van één van de filhelleense verenigingen van de jaren 1820: de Séllys Longchamps was in 1825 voorzitter van het Luikse Griekenlandcomité, van de Weyer was lid van het Brusselse hoofdcomité, Nalinne zetelde in het filhelleens comité van Charleroi, opgericht in 1826. WAGNER-HEIDENDAL, 1972, 210, 221, 244.

¹⁴. *JdF*, 7.3.1831.

Louis Joseph Bartold burggraaf Le Hardy de Beaulieu, °1782-1870, militair, republikein.

¹⁵. Zie bvb.: *GvG*, 3.4.1831.

¹⁶. *JdF*, 14.4.1831.

¹⁷. Casimir Delavigne, °1793-1811, Frans dichter met liberale sympathieën, bezong verschillende Europese opstanden en was al tijdens de Griekse opstand zeer populair in de Nederlanden.

¹⁸. De patriotische dichter André Van Hasselt (°1806-1874) uit Maastricht, bijvoorbeeld, in de jaren 1820 auteur van filhelleense gedichten, schreef in april 1831 de ode “*Aux Polonais*”. VAN HASSELT, 1876, 92-95.

Robiano-de Borsbeek¹⁹ ging zelfs zo ver in een brief aan de redacteurs van het *Journal des Flandres* (die later ook in *L'Avenir* verscheen) de Belgen op te roepen om een Poolse koning te kiezen.²⁰ Zijn schrijven werd prompt beantwoord door een lezer uit Mons die in een jonge Poolse graaf een geknipte kandidaat meende te herkennen...²¹

Zò ver wilde en kon de Belgische regering niet gaan – België had immers al een blauwtje gelopen met de ongelukkige verkiezing van de hertog van Nemours tot staatshoofd. Toch liet de polonofiele golf haar niet onberoerd. Al was de Polenliefde die de Belgische bewindslieden aan de dag legden – zoals de ‘kwestie Zaluski’ aantoon²² – niet altijd vrij van berekening, daarom was zij nog niet per definitie onoprecht. Het *Comité polonais* legde in februari intekenlijsten voor het publiek neer in de bureaus van het Comité van Financiën en bij het provinciebestuur van Brabant. Later zouden de Belgische vertegenwoordigers bij de Conferentie van Londen tevergeefs elke gelegenheid hebben aangewend om de zaak van de Polen te bepleiten. Minister van Buitenlandse Zaken Lebeau zou zelfs een plan hebben gesteund om vanuit Oostende een vloot met vrijwilligers naar Polen te sturen²³ en hij zou Leopold I vòòr zijn komst naar België (zonder succes) geadviseerd hebben de Poolse regering te erkennen... (Perelman-Liwer, 1948, 52, 54-55)

¹⁹. Louis François de Robiano-de Borsbeek, °1781-1855, liberaal-katholiek publicist en politicus.

²⁰. *JdF*, 27.4.1831 In het nummer van 3.5 herhaalde de Robiano zijn voorstel en wees hij de kandidatuur van Leopold van Saxe-Coburg af. De Poolse kandidaat van zijn keuze zou prins Adam Czartoryski (1770-1861) geweest zijn, de leider van de conservatieve monarchisten onder de opstandelingen. GODDEERIS, 1997, 128.

²¹. *JdF*, 3.5.1831. De kandidaat van deze anonieme lezer was de 23-jarige Leonce Rzewuski. In de jaren 1820 stond de familie de Mérode in contact met ene Stanislaw Rzewuski, mogelijk een verwant van Leonce? Volgens Goddeeris was deze Stanislaw een ex-studiegenoot van *L'Avenir*-medewerker Philippe Ernest de Beaufort en werd ook hij door een groep rond deze laatste als kandidaat-koning naar voren geschoven GODDEERIS, 1997, 128.

²². Toen het Verdrag van de XVIII Artikelen in het Nationaal Congres ter discussie stond, maakte de regering, bijgestaan door Zaluski, officieus gezant van de revolutionaire Poolse regering, handig gebruik van het weinig realistische argument dat een Belgische aanvaarding de Poolse opstandelingen een grote dienst bewees: Frankrijk en Engeland zouden eindelijk de handen vrij hebben om in Polen tussen te komen. BETLEY, 1960, 142-191; PERELMAN-LIWER, 1948, 31-41; DE SCHRIJVER, 1988, 65.

²³. Vanderstappen vernoemt één Belg die in Polen gestreden heeft: een cavalerie-officier Becker. VANDERSTAPPEN, 1984, 34.

Polonoflie in Gent

Het Gentse *Journal des Flandres* was één van de kranten die zich opwierp tot toegewijd verdedigster van de Poolse zaak. Toch duurde het vrij lang voor het blad openlijk partij koos in het Pools-Russisch conflict. Het nieuws over het uitbreken van de opstand werd vroeger gemeld dan in de andere Gentse kranten, op 12 december 1830, in een extra bijlage, die echter niet alle lezers bereikte en daarom werd gekopieerd in de krant van de volgende dag. Maar het bericht, overgenomen uit de Pruisische *Staats Zeitung* van 1 december, was 'neutraal' van toon en bevatte geen informatie over de grieven van de opstandelingen. Die werden op het einde van de maand bekendgemaakt, opnieuw nuchter en zonder verdere commentaar.²⁴ Bovendien leek het *Journal des Flandres* in de maanden december en januari 1830 minder aandacht te besteden aan de gebeurtenissen in Polen dan de overige Gentse kranten.²⁵ Pas op 22 januari 1831 werd het duidelijk dat het de opstand positief evalueerde. In "*Mil huit cent quinze et mil huit cent quatorze*" bestempelde de jonge V. Dechamps²⁶ het Europa van 1815 als tegennatuurlijk en noemde hij de Belgen, de Polen en de Ieren in één adem slachtoffers van ongeoorloofd despotisch gezag. 'Echte' opinie-artikels, alleen gewijd aan de Poolse strijd, verschenen pas vanaf maart 1831, hoewel de berichtgeving over de opstand al in februari duidelijk een ondertoon van solidariteit had.

Eens het *Journal des Flandres* voor haar mening was uitgekomen, was er echter geen houden meer aan. Steeds weer putte het blad zich uit in superlatieven bij het roemen van de Poolse eendracht, dapperheid, toewijding, onverzoenlijkheid, deugd, vroomheid, en noem maar op. Zo suggereerde het soms, in tegenstelling tot de meeste andere kranten, dat de Polen toch zouden zegevieren.²⁷ Hoe kon het overigens het tegendeel verkondigen en Polen tegelijkertijd afschilderen als het strijdtoneel waarop de toekomst van Europa, of zelfs van de hele mensheid, zou worden bepaald? Volgens de krant hadden de Polen de 'Voorzienigheid' aan hun kant.

²⁴ *JdF*, 21.12.1830.

²⁵ Berichten over de opstand in Polen werden in het *JdF* aangetroffen in 20 van de 27 onderzochte nummers, in de *MdG* in 25 van de 27 onderzochte nummers en in de *GvG* in elk van de 15 onderzochte nummers. Het aantal regels per onderzochte dag bedroeg gemiddeld 19 op 600 (ong. 3% van het totale aantal regels per krant) in het *JdF*, gemiddeld 73 op 900 (ong. 8%) in de *MdG* en 146 op 1500 (ong. 10%) in de *GvG*. In alle drie de kranten waren 8 à 9 op 10 berichten gewijd aan de gebeurtenissen in Polen zelf; de overige behandelden, op enkele uitzonderingen na de reacties van Rusland of andere Europese landen (niet België) op de opstand.

²⁶ Victor Dechamps, 1810-1883, priester, publicist, theoloog, broer van staatsman Adolphe Dechamps.

²⁷ Bij de krant van 13 april 1831 bijvoorbeeld verscheen een extra bijlage getiteld "*Grande Victoire des Polonais*".

Van bij aanvang lag de vergelijking tussen de Polen en de Belgen aan de basis van de manier waarop het *Journal des Flandres* de gebeurtenissen in Polen beoordeelde en in al haar opinie-artikels over de opstand kwam die vergelijking opnieuw op de voorgrond. De Belgen en de Polen hebben dezelfde grieven, verkondigde zij in *De la Belgique et de la Pologne* van 14 maart 1831. Dechamps had beide eind januari al "*des peuples exilés dans leurs propre patrie*" genoemd. Een artikel van 24 april legde uit waarom de Belgen meer verwant waren met de Polen dan met alle andere volkeren die hun vrijheid bevochten: ook Polen was "*une nation qui ne sépare point Dieu de la Liberté, qui défend à la fois sa religion et ses droits civils*". In deze uitdrukking was één van de belangrijkste hoekstenen van de sympathie van dit liberaal-katholieke blad voor de Poolse strijders vervat: zoals de Belgen probeerden de katholieke Polen zich van een 'ketterse' overheerser te ontdoen; voor beiden waren vrijheid en geloof één. Ook in de lezersbrief van de Robiano stond die idee centraal.²⁸

Het *Journal des Flandres* maakte niet alleen vergelijkingen, het riep de Belgen ook op om de Polen als voorbeeld te nemen. Volgens dit blad kreeg de vijand in België weer voet aan de grond sinds de diplomaten in de onafhankelijkheidsstrijd de plaats van de vrijwilligers hadden ingenomen. De Polen lieten de Belgen zien dat de strijd de enige weg was naar ware onafhankelijkheid.²⁹ Oorlogszuchtige uitlatingen waren destijds niet uitzonderlijk in dit Gentse blad. In tegendeel: in het merendeel van de opinie-artikels over de Poolse opstand gaven ze de toon aan. Het artikel van 24 april over de gelijkenissen tussen de Polen en de Belgen eindigde met een oproep aan de Belgische regering om, zoals de Polen, resoluut te kiezen voor de oorlog...

Na de troonsbestijging van Leopold I nam de oorlogszucht van het *Journal des Flandres* wat af. Wel bleef het blad de gebeurtenissen in Polen nauwgezet volgen; het besteedde er tijdens de laatste maanden van de opstand zelfs meer aandacht aan dan tijdens de eerste, wellicht het meest van de drie Gentse kranten.³⁰ Met steeds meer aandrang riep het Engeland en vooral Frankrijk op om tussen te komen ten gunste van de Polen. Zoniet zou een algemene Europese oorlog het einde kunnen betekenen van de nieuwe vrije regimes, en natuurlijk ook van België. Toen er na maandenlange gevechten geen twijfel

²⁸. Daarnaast benadrukte de Robiano dat een Poolse koning, in tegenstelling tot Leopold van Saxe-Coburg "*pur de toute influence des cabinets*" zou zijn. *JdF*, 3.5.1831.

²⁹. *JdF*, 14.3.1831.

³⁰. In juli, augustus en de eerste helft van september 1831 (tot en met 16/9, dag waarop de inname van Warschau werd gemeld) werden berichten over de opstand in Polen teruggevonden in 20 van de 23 onderzochte nummers van het *JdF*, 16 van de 21 onderzochte nummers in de *MdG* en 10 van de 12 onderzochte nummers van de *GvG*. Het aantal regels per onderzochte dag bedroeg gemiddeld 33 op 600 (ong. 6% van het totale aantal regels) in het *JdF*, 33 op 900 (ong. 4%) in de *MdG* en 96 op 1200 (ong. 8%) in de *GvG*.

meer over kon bestaan dat de Polen geen kans maakten en het buitenland niet zou tussenkomen, formuleerde het *Journal des Flandres* de bitterste aanklachten tegen de Europese grootmachten.³¹

Na de val van Warschau, waarover uitgebreid verslag werd gedaan vanaf 17 september 1831 kregen de Europese regeringen het nòg harder te verduren. Op 20 september bijvoorbeeld bracht de krant een commentaar van Lamennais, volgens wie Engeland de Polen had afgewezen, Frankrijk hen had verraden en Pruisen "de tartaarse horden" zelfs nog een handje had toegestoken...

"Volk van helden, volk waarnaar onze liefde gaat, rust in vrede in het graf dat de misdaden van de enen, en de lafheid van de anderen voor je hebben gegraven",

schreef de priester. Toch was het graf van Polen voor hem een graf van hoop:

"het draagt een kruis, een profetisch kruis, dat zegt: Je zal herleven!"³²

Die belofte werd de volgende dagen meer dan eens herhaald.³³

De gematigde *Gazette van Gend* stelde zich tegenover de Poolse revolutie, net als in andere kwesties, een stuk minder polemisch op. Al koos dit blad nog later partij dan het *Journal des Flandres*, toch kon reeds vroeg voorspeld worden dat het zich eveneens aan de zijde van de opstandelingen zou scharen. De *Gazette*, die haar eerste bericht over de opstand publiceerde op 12 december 1831, besteedde er in deze fase naar verhouding het meest aandacht aan van alle Gentse kranten.³⁴ Daarenboven merkte zij al na tien dagen als eerste op dat de gebeurtenissen in Polen de Belgische situatie in Europa gunstig konden beïnvloeden:

"ten minste zal dien opstand keyzer Nicolaes kunnen dwingen zyn leger t'huys te houden en zyne aendacht van een anders zaken aftrekken [...] ten minste zal dien opstand de noordsche mogendheden kunnen verplichten zich t'hunnent rustig te houden en voor den oogenblik alle tusschenkomst in onze zaken te laten varen."³⁵

³¹. Zie bijvoorbeeld: *JdF*, 9.9.1831.

³². Mijn vrije vertaling. Hetzelfde artikel verscheen op 21 september ook in *Em*.

³³. Zie bvb. *JdF*, 21.9.1831.

³⁴. Zie voetnoot 25. De eisen van de opstandelingen werden bekendgemaakt op 22 december 1830.

³⁵. *GvG*, 22.12.1830.

Aan eventuele gevoelens van solidariteit werd echter (nog) geen ruchtbaarheid gegeven en de Poolse revolutie werd afgeschilderd als een op voorhand verloren zaak.³⁶

Dat de *Gazette* de opstandelingen desalnietemin een warm hart toedroeg, werd voor het eerst gesuggereerd in een artikel van begin januari 1831, getiteld "Oogopslag op Europa". De revolutie in Polen kwam er niet expliciet in aanbod, maar het artikel benadrukte dat het Europa van 1815 onvermijdelijk "eene algemeene omwenteling" teweeg moest brengen, omdat het onder de mogendheden verdeeld was, "gelyk men den buyt verdeeld naar eene algemeene plundering", omdat "de verschillende dunkwyzen, zeden, karakter en gewoonten der volken, die men tegen hunnen wil had wil byeen gevoegd" onmogelijk rust konden brengen, en omdat de vorsten hun macht misbruikten: "zy dachten alle middelen van intooming uyt, om de wettige klagten van het meeste deel hunner onderdrukte onderdanen te wederhouden".³⁷

In april 1831 bekende de *Gazette* definitief kleur en moedigde zij de solidariteitscampagnes ten gunste van de Polen aan³⁸. Kenmerkend is dat zij haar sympathie voor de Poolse strijd niet zozeer betuigde in opinie-artikels, maar wel in allerlei 'schools' aandoende teksten met 'achtergrondinformatie' bij het conflict, die misschien meer nog dan politieke commentaren geëigend waren om de identificatie van het Belgische publiek met de opstandelingen te bewerkstelligen. Op 17 april bijvoorbeeld verscheen de uit het Engels vertaalde ode *De Polakken*, waarvan de aanhef luidde:

"Het moedig Polen-volk, wars van de slaefse banden
Waerin het al te lang reeds hygt en lyd en zucht,
Voltooyt het stout ontwerp, verdryft de dwingelanden
Met onverschrokken moed en jaegt hun op de vlugt..."

Later op de maand publiceerde de *Gazette* een biografische schets van generaal Skrzynecki,³⁹ één van de beroemdste Poolse leiders, die eindigde met een eerbetuiging aan alle Poolse militairen.⁴⁰

Met de Russische inname van Warschau bleek evenwel dat de Polenliefde van de *Gazette van Gend* van een minder militante soort was dan die van het *Journal des Flandres*, en haar liefde voor rust en orde, gematigdheid en ver-

36. *GvG*, 22.12.1830.

37. *GvG*, 1.1.1831.

38. Zie bijvoorbeeld *GvG*, 3.4.1831.

39. Jan Skrzynecki, *1787-1860, in 1830 generaal van de opstandige Poolse troepen. Hij vluchtte na de nederlaag naar Oostenrijk en werd in 1839 aangeworven als Belgisch generaal, tot groot ongenoegen van de autocratische mogendheden.

40. *GvG*, 24.4.1831.

zoening nooit had overtroffen. De Poolse nederlaag werd uitvoerig verslaan, maar nooit betreurd, laat staan aangeklaagd en alle polonofiele artikels verdwenen uit haar kolommen.⁴¹

De Poolse opstand volgens de orangisten

In minder Belgisch-gezinde kringen waren over het Pools-Russische conflict ondertussen ook sceptische geluiden te horen. Een anonieme, zogezegd "strikt onzijdige" brochure, van eind januari 1831 bijvoorbeeld, stelde de Poolse revolutie voor als een vergissing. Ze droeg de titel "*Vlugtig overzicht der geschiedenis van België en die van Polen*", en was, hoewel gedrukt in 's Hertogenbosch en vermoedelijk geschreven door een Nederlander,⁴² zo goed als zeker (ook) voor het Belgische publiek bestemd.

In zijn geschiedenis van de 'Belgische provincies', argumenteerde de onbekende auteur dat onze gewesten steeds voorspoed hadden gekend toen ze met Nederland verenigd waren, maar dat niet wisten te appreciëren. Over de Belgische revolutie was hij kort:

"... [zij] is de overmaat van misrekening."

Zijn overzicht van de geschiedenis van Polen stuurde aan op een gelijkaardige conclusie:

"Men kent geen enkel bezwaar, hetwelk de Polen met eenige schijn van regt, aan het gouvernement [van Rusland] ten laste zoude kunnen leggen..."

Beide volkeren hadden zich het hoofd op hol laten brengen door Franse agitators. (*Vlugtig...*, 1831, 43)

Anders dan in de meeste onderzochte kranten, kwam het in de brochure echter wel tot een kritische, zij het niet steeds even onpartijdige analyse van de gebeurtenissen in Polen. De in de patriottische pers alom verkondigde idee van het eendrachtig strijdende Polen bijvoorbeeld, werd ondergraven

⁴¹ Die voorzichtige houding werd wellicht in de hand gewerkt door de protestellen, die het nieuws over de Poolse nederlaag in Parijs prompt had doen uitbreken, en die gepaard gingen met plunderingen en zelfs aanslagen en vier lange dagen aanhielden. In België bleef alles rustig.

⁴² De brochure werd gedrukt "*ter Boek en Provinciale Courant-Drukkerij E. Lion en Zonen*" en uitgegeven ten voordele van "*het fonds voor de behoeftige naastbestaanden der uitgetrokken Vrijwilligers uit Noord-Brabant*". Dat zij waarschijnlijk van de hand van een Nederlander was, kan ook afgeleid worden uit het taalgebruik.

door de terechte vaststelling dat vooral de Poolse adel er belang bij had om het herstel van het oude Polen na te streven. Interessant is ook de visie op de stereotype vergelijkingen tussen de Belgen en de Polen in de patriottische pers. De auteur gaf toe dat er grote gelijkenissen bestonden:

“Die beide landen bieden [...] groote voordelen aan, door de nijverheid en den handel; zij zijn beiden bevolkt door brave, [...] doch woelzieke bewoners; jaloers van alles wat zij hunne regten gelieven te noemen; onverdraagzaam en onder den invloed van den adel en van een [...] heerschzuchtige geestelijkheid. [...] zich altoos tegen hunne vorsten opzettende, hebben die beide landen geëindigd, met eene prooi te hunner naburen te worden. Eindelijk hebben zij [...] nog gemeen, dat hunnen staatkundigen toestand van het hoogste belang is voor de rust van Europa, om dat zij barrières moeten uitmaken...”

Toch was er volgens hem een belangrijk verschil tussen de Polen en de Belgen:

“De eerstgenoemden [de Polen] [...] hebben [...] een sterk uitkomend nationaal karakter [...] De Belgen, daarentegen, mangelt het aan nationaliteit, en zij voeren hunne bewondering voor de Fransen ten hoogsten top” (Vlugtig..., 1831, 70-71).

Ook de orangistische *Messenger de Gand* vond dat België, in tegenstelling tot Polen, geen ‘echte’ natie was.

“Wij verwijzen naar de geschiedenis om aan te tonen dat de Belgische natie een illusie is. Wanneer is zij op het wereldtoneel verschenen? Welke politieke entiteit heeft haar ooit vertegenwoordigd? Over welk gebied strekt zij zich uit? Polen daarentegen heeft altijd bestaan en de Poolse nationaliteit is eeuwig; zelfs als de Poolse staat bij een andere is ingelijfd, zal zij blijven bestaan”,

werd verkondigd in een artikel van februari 1831.⁴³

Deze Gentse krant besteedde niet minder aandacht aan de opstand in Polen dan de andere twee Gentse kranten,⁴⁴ maar van solidariteit was hier – ondanks alle respect voor de Poolse natie – niet echt sprake. De *Messenger* ging niet in op de grieven van de opstandelingen en leek de de troebelen aanvankelijk nogal te relativiseren. In een artikel van een correspondent in Berlijn van 30 januari 1831 wees zij op de gematigdheid van de beide partijen en stelde zij een oplossing door overleg en verzoening in het vooruitzicht. Over de Poolse comités en de solidariteitsacties repte de *Messenger* geen woord. Toch keurde

⁴³. Citaat in mijn vrije vertaling. *MdG*, 16.2.1831.

⁴⁴. Zie voetnoten 25 en 30.

zij de opstand ook niet openlijk af. In de weinige opinie-artikels die zij aan eraan wijdde,⁴⁵ leek zij er zelfs begrip voor te kunnen opbrengen:

“Wie van ons, orangist of republikein, heeft zich niet verheugd, toen hij de eerste berichten vernam over de opstand in Polen?”,

luidde het in maart 1831.

“Dat de sympathie voor de Poolse opstandelingen zo universeel is, komt doordat in Polen de resten van een volk kost wat kost hun nobel, maar ongelukkig vaderland willen terugwinnen.”⁴⁶

Volgens de *Messenger de Gand* verschilde de Poolse opstand wezenlijk van de andere Europese revoluties, omdat het een ‘patriottische’ strijd was. Hoewel het blad dus in principe kon instemmen met een onafhankelijk, misschien zelfs constitutioneel Polen, formuleerde het nooit expliciete wensen, en zeker geen eisen in die zin. De *Messenger* was er trouwens van bij het begin van overtuigd dat de opstandelingen geen kans maakten. Zij ging er prat op haar lezers steeds elk bericht uit Polen eerlijk over te brengen, of dat nu ‘goed’ of ‘slecht’ nieuws was en scheen de andere kranten te beschuldigen van subjectiviteit en stemmingmakerij.⁴⁷

Voor deze krant was de val van Warschau een heus keerpunt in haar beoordeling van de Poolse revolutie: zij gaf haar voorzichtige houding op en formuleerde voor het eerst kritische bedenkingen bij het opzet van de strijd. Een lang artikel van 19 september 1831 voorspelde dat de geschiedenis binnenkort zou aantonen dat de Poolse opstand niet meer was geweest dan een achterhoedegevecht van de “barbarij” tegen de “beschaving”. Rusland had alles in het werk had gesteld om Polen de deugden van de moderne civilisatie te schenken en de revolutie was het werk van de reactionaire adel en de geestelijkheid, die de onwetende bevolking hadden gemanipuleerd, omdat zij niet konden instemmen met die moderniseringspolitiek. De uiteenzetting eindigde met een spottende variant op de stereotiepe vergelijkingen tussen de Polen en de Belgen in de patriottische pers.

⁴⁵. In verband met het geringe aantal opinie-artikels over de Poolse opstand in deze krant kan opgemerkt worden dat de *MdG* in de maanden april, mei en juni van 1831 niet kon verschijnen, omdat haar drukkerij eind maart grondig vernield werd. Maar daar staat tegenover dat het blad in de maanden juli en augustus en in de eerste helft van september niet één opinie-artikel over Polen publiceerde. Er verschenen in die periode wel veel informatieve berichten over het verloop van de opstand.

⁴⁶. Mijn vrije vertaling. *MdG*, 12.3.1831.

⁴⁷. Zie bvb. *MdG*, 12.3 en 29.9.1831.

“De analogie tussen de Poolse revolutie en de onze is treffend. [...] Elk heeft zijn de Mérodes, de Robiano’s, Krockewicki’s, Pulawskis en de Haernes. Bij beiden hebben we excessen en moorden kunnen zien. We hoeven enkel nog de heldhaftigheid van de Polen over te nemen, om de gelijkenis perfect te maken.”⁴⁸

Twee dagen later noemde de *Messenger* de Poolse en de Belgische revoluties zelfs uitdrukkelijk voortbrengselen van religieus fanatisme en heimwee naar de feodaliteit.⁴⁹

2. België en de Grote Emigratie

De exodus en de aankomst van de eerste vluchtelingen in België

De Poolse opstandelingen waren verslagen, maar hadden hun hoop op hulp uit het buitenland nog niet verloren. De massale exodus na de val van Warschau was grotendeels een gevolg van hun verwachting de strijd vanuit West-Europa, en met name vanuit Frankrijk, te kunnen verderzetten (Reddaway e.a., 1951, 311). Over het verblijf van de Polen in Pruisen en Oostenrijk en over het precieze verloop van hun tocht, is nog weinig bekend. De doortocht van grote aantallen vluchtelingen door dicht bevolkte streken, het Rijnland bijvoorbeeld, werd allicht zoveel mogelijk verhinderd (Leconte, 1949b, 189). Verder lijken beide mogendheden geen eenduidige politiek te hebben gevoerd ten aanzien van de vluchtelingen. Sommigen werden uitgeleverd, anderen kregen zonder noemenswaardige problemen reispapieren (Vanderstappen, 1984, 44) Vermoedelijk kon vooral een aantal welstellende en vooraanstaande Polen ongehinderd verder reizen en vertrokken anderen clandestien.

De eindbestemming van de meesten was Parijs. In de Franse hoofdstad leefden al Polen die de nieuwkomers konden opvangen,⁵⁰ ook was er een zeer actief *Comité polonais* onder leiding van de beroemde generaal Lafayette⁵¹, die de vluchtelingen meer dan eens had uitgenodigd om van zijn land hun tweede vaderland te maken. Volgens de overleveringen bereikte de eerste Pool Parijs op 20 oktober 1831 (Reddaway e.a., 1951, 312).

⁴⁸. Mijn vrije vertaling. *MdG*, 19.9.1931.

⁴⁹. *MdG*, 21.9.1831.

⁵⁰. Behalve enkele tijdens de opstand uitgestuurde vertegenwoordigers van de revolutionaire Poolse regering, verbleven in Parijs sinds de restauratie ook een aantal ‘oudere’ Poolse uitwijkelingen, zoals L. Chodzko en Th. Morawski. BROWN, 1978, 777-880.

Omstreeks diezelfde tijd staken de eerste vluchtelingen ook de Belgische grens over. Ze reisden via Verviers naar Luik, waar ze als helden begroet werden, maar snel weer vertrokken. De stad was voor hen niet meer dan een rustplaats op weg naar Parijs. De passanten waren overwegend militairen, al volgden ook enkele vooraanstaande politieke leiders, journalisten en opstandige intellectuelen het traject doorheen België.

Eén de eersten die in Luik arriveerden, was Joachim Lelewel, wellicht het bekendste lid van de revolutionaire Poolse regering. Lelewel bereikte Luik op 25 oktober 1831, en reisde vervolgens naar Brussel. Zijn aanwezigheid in het land werd in de Belgisch-gezinde kranten vol trots aangekondigd.⁵² Dat weerhield er hem echter niet van om kort daarop naar Frankrijk te vertrekken,⁵³ maar niet na eerst in Brussel het proces tegen Le Hardy de Beaulieu te hebben bijgewoond – als tenminste geloof mag worden gehecht aan de berichtgeving in het *Journal des Flandres*.⁵⁴ Kan uit Lelewels belangstelling voor het proces tegen Le Hardy afgeleid worden dat hij van bij zijn aankomst in België in contact kwam met vooraanstaande figuren uit kringen van ‘harde patriotten’? In elk geval is de hypothese interessant genoeg om nader onderzocht te worden en verder in de tekst zal er hier en daar op teruggekomen worden.

Het is niet makkelijk een beeld te schetsen van het België dat Lelewel en de eerste Poolse vluchtelingen doorkruisten in de herfst van 1831, zeker niet van de stemming die toen heerste bij de radicale ‘ultrapatriotten’. De Conferentie van Londen had pas, op 15 oktober 1831, een akkoord bereikt over een nieuwe regeling van de Belgische kwestie. Voor de radicale patriotten waren de XXIV Artikelen, die een stuk gunstiger waren voor Nederland dan de XVIII Artikelen, een slag in het gezicht. Hoe zij concreet reageerden, is echter nog nauwelijks bestudeerd. In de drie Gentse kranten kreeg deze groep tijdens de laatste dagen van oktober 1831 vrij weinig aandacht. Over de processen tegen

51. Zie voetnoot 10.

52. *Em*, 29.10.1831; *CB*, 1.11.1831; *JdF*, 29.10.1831.

53. Lelewels jarenlange verblijf in België begon pas in de herfst van 1833. Hij trok eerst naar Frankrijk, maar werd na ruim anderhalf jaar onder diplomatieke druk en om binnenlands-politieke redenen uitgewezen. BEAUVOIS, 1987.

54. *JdF*, 31.10.1831. Le Hardy de Beaulieu stond terecht voor zijn aandeel in de faliekant afgelopen mars op Brussel, die de *Association Nationale Belge* begin juli 1831 had georganiseerd. Hij werd vrijgesproken. LECONTE, 1931 Hij was een zeer actief sympathisant van de Poolse opstandelingen en verleende begin 1832 op zijn kasteel gastvrijheid aan Jan Koszutski, de Poolse onderluitenant die in 1845 met zijn dochter Eugénie zou trouwen. Een andere dochter van hem trouwde met de Poolse vluchteling Henri Merzbach, die na de mislukte revolutie van 1863 naar België kwam. STRIJPENS, 1979-'80, 84; 1987, 80; GODDEERIS, 1997, 140, 266-267.

Le Hardy de Beaulieu en De Souter⁵⁵ en hun companen ontstonden geen polemieken. Volgens de rapporten van de Franse generaal Belliard,⁵⁶ die als gezant van zijn regering in België verbleef, probeerden ultrapatriotten, terwijl het parlement over de XXIV Artikelen discussieerde, tevergeefs om de bevolking op te been te brengen (Garsou, 1936, 293). In het parlement kon de tegenstand van de radicale vertegenwoordigers al evenmin verhinderen dat werd gestemd voor de aanvaarding van de XXIV Artikelen. Vermoedelijk was de radicale oppositie, sinds de ontbinding van de *Association Nationale belge* in juli 1831, toe aan herorganisatie en had de Belgische nederlaag tijdens tiendaagse veldtocht (2 tot 12 augustus 1831) haar oorlogszucht wat getemperd. Bij de Belgische bevolking zou het bericht uit Londen dat kort na de Belgische aanvaarding van de XXIV Artikelen de erkenning van België en van Koning Leopold I aankondigde, voor algemeen enthousiasme hebben gezorgd: even werden de onzekerheid over het voortbestaan van het land en de oorlogsdreiging minder acuut (Garsou, 1936, 300).

De eerste intekenacties

Ondertussen kwamen er elke dag nieuwe passanten uit Polen. Sommige vluchtelingen trokken van Luik naar Brussel, waar zij even halt hielden, de meesten reisden rechtstreeks naar Mons (Bergen). Van Mons en Brussel gingen ze verder naar Valenciennes, waar een onderafdeling van het Parijse *Comité polonais* hen opwachtte. Er werden in Frankrijk aanvankelijk geen barrières opgericht tegen de Polen en zij konden de hoofdstad zonder veel moeilijkheden bereiken (Reddaway e.a., 1951, 312).

Vanaf november 1831 organiseerden Luikse kranten intekeningen om de vluchtelingen de nodige middelen voor hun reis te verschaffen.⁵⁷ De acties werden vanaf 24 november gecoördineerd door een Pools comité, opgericht op initiatief van de stedelijke *société d'émulation*. Het stond onder leiding van provinciegouverneur Tielemans⁵⁸ en verschillende notabelen maakten er deel van uit, samen met een in Luik verblijvende Pool, genaamd Sadowski. Het is niet duidelijk of dit comité een voortzetting was van één van de onderafdelingen van het in februari opgerichte Brusselse *Comité polonais*, dat tijdens

⁵⁵ Louis F. De Souter, 1798-1849, Gents advocaat en radicaal patriottisch leider. Ook hij stond terecht als leider van de mars op Brussel.

⁵⁶ Augustin Daniel Belliard, °1769-1832, Frans luitenant-generaal; zette zich als diplomaat actief in voor de Belgische onafhankelijkheid.

⁵⁷ Meer bepaald het *Journal de la Province de Liège* (VANDERSTAPPEN, 1984, 56), *Le Politique* en de *Courrier de la Meuse* (*Ind.*, 22.11.1831).

⁵⁸ Jean-François Tielemans, °1799-1888, magistraat en progressief liberaal politicus, republikein.

de opstand geld inzamelde voor de Polen. In ieder geval werd het specifiek gecreëerd naar aanleiding van de komst van de Poolse vluchtelingen.⁵⁹ Dat er niet veel later in Brussel een gelijkaardig comité werd opgericht, wijst erop dat het oude Brusselse comité op dat ogenblik waarschijnlijk niet meer bestond en de solidariteitsacties ten gunste van de opstandelingen waren stilgevallen.

Het loont de moeite stil te staan bij de samenstelling van het Luikse comité. Die wijst er immers eveneens op dat de Poolse vluchtelingen in België in eerste instantie werden opgevangen door min of meer 'harde patriotten', die van de Belgische revolutie meer hadden verwacht dan ze hen tot nu toe had opgeleverd: meer hervormingen in democratische zin, meer Belgisch territorium, meer onafhankelijkheid tegenover het buitenland, en wellicht ook meer aanzien en persoonlijke macht. Op een ledenlijst, gepubliceerd in het *Journal des Flandres*, prijken de volgende 11 namen: (provinciegouverneur) Tielemans, zoals vermeld voorzitter, (de universiteitsprofessor) Ansiaux, (de notaris) Renoz, als penningmeester, verder Ant. Deleeuw, Chokier, Ad. Bayet, als secretaris, H. Wasseige, Vandermeer zoon, (de ingenieur) Guioth, R. Lamarche en N. Hennequin.⁶⁰ Nader onderzoek laat toe een goede helft van hen met vrij grote zekerheid te identificeren als ex-leden van de *Association Nationale belge*. Dat geldt alleszins voor Tielemans, Ansiaux en Renoz, vermoedelijk ook voor Bayet, Deleeuw, Hennequin en de vader van Vandermeer zoon (Demulder, 1970, bijlage 3A). Deze vaststelling volstaat misschien niet om te besluiten dat het Luikse comité een 'club van radicalen' was: de *Association Nationale* was een grote organisatie, die veel radicale, maar ook gematigde leden had. Over de radicale opvattingen van Tielemans en Bayet kan echter geen twijfel bestaan. Maar daar staat tegenover dat de Luikse kranten, die met de inzamelingen begonnen, zeker niet allemaal als 'radicaal' te bestempelen zijn.⁶¹

⁵⁹ CB, 28.11.1831.

⁶⁰ JdF, 28.11.1831.

Nicolas G.A.J. Ansiaux, 1780-1834, beroemd Luiks medicus en universiteitsprofessor; Erasme Louis baron Surllet de Chokier, 1769-1839, liberaal politicus, regent van België; Adolphe Bayet, 1804-1862, advocaat, journalist, republikein, tweelingbroer van Félix Bayet; J. Léon Guioth, 1793-1877, Luiks ingenieur, auteur van een numismatische geschiedenis H. Wasseige, ?-?; Luiks maçon.

De overigen konden niet met zekerheid geïdentificeerd worden. R. Lamarche was mogelijk de katholieke Luikse politicus F. Richard Lamarche, in oktober 1830 lid van de Luikse *Association patriotique*. CORDEWIENER, 1978, 255, 271; WITTE, 1973, II, 14. Een zekere N. Hennequin schreef vóór de revolutie in de *Mathieu Laensberg/Le Politique*. WAGNER-HEIDENDAL, 1972, 30 Mogelijk was hij dezelfde als het in 1836 verkozen liberale gemeenteraadslid van Luik. WITTE, 1973, II, 47.

⁶¹ De *Courrier de la Meuse* bijvoorbeeld stelde zich over het algemeen conservatief katholiek op. VERMEERSCH, 1958, 19.

Het Luikse initiatief was inspirerend. Al op 22 november organiseerde ook de Koninklijke Harmonievereniging van Aalst een intekening voor de Poolse vluchtelingen ter afsluiting van het jaarlijkse Sint-Ceciliafeest, dat deze keer uitbundig in het teken stond van de Belgische onafhankelijkheid. Onmiddellijk werden 60 handtekeningen verzameld.⁶²

Op diezelfde dag werd in Brussel in een aantal pro-Belgische kranten de oprichting van een tweede vereniging voor de opvang van de Poolse vluchtelingen aangekondigd. Net als in Luik, lijkt het startsein in min of meer radicale middens te zijn gegeven. Waarschijnlijk was de zich langzamerhand steeds radicaler opstellende *Le Courier* (Wouters, 1958, 140) de initiator. Dit blad maakte op 22 november ook bekend dat het zelf een intekenactie zou organiseren:

“De resten van het glorieuze Polen [...] arriveren in België om er asiel en steun te zoeken. [...] Laten wij hen doen voelen dat zij een vrij en bevriend land betreden [...], deze burgers van de eerste natie ter wereld. [...] De bijdrage van elke Belg [...] is welkom, hoe klein ook. Het gaat hier niet zomaar om een goed werk, maar wel om het vervullen van een plicht. Laten wij niet vergeten dat het de Polen zijn die de opmars van de Russen gestopt hebben....”⁶³

De onderneming had onmiddellijk succes. Ook de redactie van de meer gematigde *L'Indépendant* opende een intekening en stond zelf alvast 25 gulden af.⁶⁴ *Le Courier* publiceerde de volgende dag reeds een brief van Nicolaï, ex-lid van het Voorlopig Bewind, de *Réunion Centrale* en de *Association Nationale*.⁶⁵ Hij schreef dat als de Belgische revolutie hetzelfde lot beschoren was geweest als de Poolse, hij nu zelf ook een vluchteling zou zijn. Tegelijk riep hij de orangistische adel op om haar protest tegen de Belgische onafhankelijkheid op te geven, en haar patriottisme te illustreren door mee te doen aan de campagne. Hij tekende in voor 100 frank.⁶⁶ *Le Courier* meldde dat zijzelf 50 gulden bijdroeg en dat er verschillende parlementsleden zouden zetelen in het Brusselse *Comité polonais*, dat de gelden voor de vluchtelingen zou verzamelen en beheren. Op 26 november had het blad al zo'n 300 gulden bijeengebracht en riep het haar lezers op om zich die avond om zes uur naar de bureaus van de administratie voor de gevangenen en liefdadigheidsinstellingen te begeven. Een vergadering van intekenaars zou er het Pools comité oprichten.

⁶² *JdF*, 24.11.1831.

⁶³ Mijn vrije vertaling. *CB*, 22.11.1831.

⁶⁴ *Ind*, 22.11.1831. *Ind* schreef het voorbeeld van de *CB* te volgen.

⁶⁵ Pierre Thomas Nicolaï, °1807-1847, magistraat, liberaal politicus.

⁶⁶ In deze periode was 1 gulden 2,16 frank waard. Nicolaï stond dus iets minder dan 50 gulden af.

Nog steeds volgens *Le Courrier* werd de bijeenkomst een voltreffer. Onder de aanwezigen waren zoals voorspeld vele Senatoren en Kamerleden, en daarnaast ook enkele vooraanstaande militairen, verschillende Brusselse magistraten en gerechtsfunctionarissen, de redacteurs van de meeste Brusselse kranten en zelfs een paar welstellende vreemdelingen die in de stad verbleven. Er werd een voorlopig Pools comité verkozen, dat – gerangschikt volgens stemmenaantal – de volgende leden bevatte: Gendebien, Beyts, Jottrand, Ch. Vilain XIII, Ducpétiaux, Nicolaï, de Haerne, H. de Brouckere, Lesbroussart, Jaminé, Van Halen, De Smet, van Meenen, de Mérode, d’Hoogvorst, Murat, Bourson en Defacqz. Een twintigste lid zou door loting aangewezen worden; Meeus, Levae, Soudain de Niederwerth en Machereau hadden evenveel stemmen.⁶⁷ Het is niet duidelijk wie van hen het haalde.

⁶⁷ CB, 27.11.1831.

Joseph François Beyts, 1763-1832, magistraat en antiklerikaal politicus;
Lucien Jottrand, 1804-1877, advocaat, democratisch politicus en publicist;
Antoine Edouard Ducpétiaux, 1804-1868, vooruitstrevend publicist en functionaris;
Désiré de Haerne, 1804-1890, priester, leraar, katholiek politicus;
Henri Hyacinthe de Brouckère, 1801-1891, advocaat, magistraat, liberaal politicus, diplomaat;
Philippe Lesbroussart, 1781-1855, publicist en (hoog)leraar;
Joseph Laurent Jaminé, 1797-1883, advocaat, liberaal politicus, later burgemeester van Tongeren;
Don Juan Van Halen, 1790-1864, Spaans militair van ‘Belgische’ afkomst, vestigde zich tijdens de restauratie als liberaal politiek migrant in de Zuidelijke Nederlanden, tijdens de septembeergevechten opperbevelhebber van de opstandige troepen, viel in ongenade en keerde in 1835 naar zijn land terug;
Joseph-Jean De Smet, 1794-1877, priester, historicus, schrijver, lid van het Nationaal Congres Emmanuel Van der Linden baron d’Hoogvorst, ?-?, leider van de Brusselse burgerwacht na de augustusrellen, katholiek Brussels politicus;
Achille Murat, 1801-1847, oudste neef van Napoleon, tijdens de restauratie genaturaliseerd in de VS, keerde terug naar Europa na de Juli-revolutie, volgens sommigen als kandidaat voor de Belgische troon, leider van het Belgische vreemdelingenlegioen, vertrok al vlug weer naar de VS;
Adolphe Levae, 1802-1848, republikeins publicist, eigenaar van *Le Belge*;
Ferdinand de Meeus (graaf), ?-?, gouverneur van de *Société Générale*, katholiek Brussels politicus.
De anderen konden niet met zekerheid geïdentificeerd worden. Soudain de Niederwerth was ofwel de functionaris Charles François Soudain de Niederwerth (1802-1858), door het Voorlopig Bewind benoemd tot administrateur-generaal van de gevangenen, later (1840-’47) secretaris op het Ministerie van Binnenlandse Zaken, ofwel diens broer, de militair Adrien-Joseph Soudain de Niederwerth (1808-1878), die na de revolutie carrière maakte in het Belgische leger (*Biogr. nat.* XXIII, 253-258). Bourson was mogelijk Ph. Bourson, één van de eerste redacteurs van *Ind.* WARZÉE, 1845, 100.

Het valt op dat ook in het Brusselse comité de 'harde patriotten' sterk vertegenwoordigd waren.⁶⁸ Hun overwicht op de vergadering van 26 november 1831 trof generaal Belliard al evenzeer. Volgens hem stak er achter de oprichting van het *Comité polonais* een mislukte poging om de *Association Nationale* nieuw leven in te blazen. Gelukkig waren naast actieve ex-leden van de *Association* ook gematigde figuren tot het comité toegetreden, om een tegengewicht te vormen voor de 'extremisten'. Hun reactie op een patriottisch diner de volgende dag was navenant... (Garsou, 1936, 304)

Welke waarde moet de historicus vandaag aan deze bemerkingen hechten? Getuigenissen die Belliards verhaal bevestigen, lijken niet voorhanden. Naar welk 'patriottisch' diner hij verwees, is niet duidelijk: geen van de 6 onderzochte kranten maakte gewag van een dergelijk gebeuren. Het is bekend dat de grote aanhang van de *Association Nationale* de Franse generaal zorgen had gebaard. Hij vreesde de 'harde patriotten' (Boland, 1977, 125) en was daardoor misschien geneigd hun ondernemingen wat te overschatten. De aanwezigheid van gematigde personaliteiten op de oprichtingsvergadering was ten andere niet echt verwonderlijk is: de Poolse revolutie had in brede kringen enthousiasme uitgelokt en wellicht evenveel aanhangers gevonden in bijvoorbeeld adellijke liberaal-katholieke middens als onder radicale intellectuelen. Bovendien werd, zoals uit de oproep van *Le Courrier* en de brief van Nicolai hierboven al opgemaakt kon worden, de filantropische actie ten gunste van de Poolse vluchtelingen van bij het begin opgezet als een ode aan de vaderlandsliefde. Zij had inderdaad alles in zich om ieder aan te spreken die de Belgische onafhankelijkheid een warm hart toedroeg. Verder is het nog de vraag hoe diep de kloof tussen gematigden en radicalen eind november 1831 eigenlijk wel was. Misschien was het vormen van een gemeenschappelijk front tegen Willem I en het orangisme voor beide groepen op dit moment meer opportuun dan het nastreven van de eigen uiteenlopende belangen (Garsou, 1936, 309-310) De teneur van de brief van Nicolai was er inderdaad eerder één van eendracht dan van radicale strijd lust. De vertegenwoordigers van de vijf mogendheden hadden net samen met Sylvain van de Weyer in Londen de XXIV Artikelen ondertekend; de Belgische internationale positie was nu steviger, maar het was nog geen uitgemaakte zaak dat de autocratische vorsten de overeenkomst zouden ratificeren. Vooral over de Russische tsaar bestonden ernstige twijfels. Ook was het oorlogsgevaar nog niet helemaal verdwenen. Engeland had Willem I duidelijk gemaakt dat het geen nieuwe vijande-

⁶⁸ Zeker 14 van de 23 personen hierboven waren lid geweest van de *Association Nationale*. DEMULDER, 1970, bijlage 3A. 5 van de 23 komen voor op de veel beperktere "Rekapitulatieve nominatieve lijst van de Belgische radicalen" van E. Witte. WITTE, 1977, 41-45.

lijkheden meer zou tolereren, maar geruchten over Nederlandse troepenbewegingen bleven de kop opsteken en het Belgische leger hield zich paraat (Garsou, 1936, 303).

Of dat alles volstaat om het relaas van Belliard – tenslotte een goed geïnformeerde tijdgenoot – terzijde te schuiven, kan bij gebrek aan gedetailleerde informatie jammer genoeg niet beantwoord worden. In elk geval kan er geen twijfel over bestaan dat de initiatiefnemers van de acties ten gunste van de Polen duidelijk ‘pro-Belgisch’ waren, en een min of meer actieve rol hadden gespeeld in één of andere fase van het onafhankelijkheidsproces.

Werking van het Comité polonais

Terug naar de acties zelf nu. Voorlopig lijkt de pers de enige bron voor de studie van die acties, meer bepaald de boodschappen en verslagen die het Poolse comité zelf in een aantal Brusselse kranten liet verschijnen en die door verschillende andere bladen volledig of in verkorte vorm werden overgenomen. Andere kranten, die de acties, net als *Le Courrier* en *L'Indépendant*, actief steunden door zelf intekeningen te openen, waren onder meer *Le Belge*, het *Journal de la Belgique* en *L'Emancipation* in Brussel, de *Courrier de la Meuse*, het *Journal de la Province de Liège* en *Le Politique* in Luik, de *Courrier de la Sambre* in Namen, de *Moniteur du Hainaut* in Mons (Bergen) en het *Journal des Flandres* in Gent. De informatie op de volgende bladzijden komt echter alleen uit de zes hoger vermelde kranten, in de eerste plaats uit *Le Courrier*, *L'Indépendant*, *L'Emancipation* en het *Journal des Flandres*. Doorgedreven persononderzoek in kranten uit het hele land kan zeker nog aanvullende gegevens opleveren.

Het nieuwe Brusselse *Comité polonais* kwam voor het eerst bijeen op de ochtend van 28 november 1831. Er werd een ‘vaste commissie’ samengesteld, belast met het dagelijkse bestuur, waarin zetelden: de Mérode als voorzitter, Lesbroussart en Jottrand als vice-voorzitters, Nicolaï als penningmeester en Ducpétiaux als secretaris.

Eén van de eerste voortbrengselen van de commissie was een oproep aan de Belgen, die zij liet publiceren in verschillende kranten, waaronder ook de *Moniteur belge*. De opdracht van het Poolse comité werd erin omschreven als humanitair, rechtvaardig en religieus en het publiek werd aangemoedigd om provinciale en gemeentelijke Poolse comités op te richten, die zich in verbinding konden stellen met het Brusselse comité, dat zich zou vestigen in de bureaus van de administratie van de gevangenen en liefdadigheidsinstellingen.⁶⁹

⁶⁹. CB, 1.12.1831.

De commissie trof daarnaast een reeks maatregelen voor de opvang van de Poolse vluchtelingen. Van een langdurig verblijf of vestiging van Poolse vluchtelingen in België leek nog geen sprake. Daarom was de eerste bekommernis van het comité – en van de vluchtelingen zelf – de reis zuidwaarts. De vaste commissie legde onmiddellijk contact met de transportmaatschappij *Busso et compagnie*, ook wel *Bruxelloises* genoemd. Er werd afgesproken dat de vluchtelingen op kosten van de intekenaars tegen de gereduceerde prijs van 10 frank naar Valenciennes gebracht zouden worden. Meteen werd ook de afreis geregeld van een tiental Polen, die in Brussel de definitieve vorming van het Poolse comité hadden afgewacht, omdat zij hun reis niet zelf konden bekostigen. Het comité betaalde niet alleen hun transport, maar ook hun hotelrekening en zorgde ervoor dat drie zieken in het hospitaal opgenomen werden.

Voor de vluchtelingen die nog op komst waren, werd een overeenkomst gesloten met de eigenaar van het hotel *de la Paix*, een zekere Fontaine. Hij beloofde de Polen logement en maaltijden te verschaffen, net als zijn andere klanten, maar voor slechts 3 frank per dag per officier en 2 frank per gewoon soldaat. Voor 1 frank 25 konden de officieren bovendien een halve fles wijn of een equivalent aan sterke drank krijgen. Alle kosten zouden met de ingezamelde gelden vergoed worden; er zou ook tussengekomen worden in kleine extra uitgaven van de vluchtelingen, zoals het laten wassen van hun kledij of het versturen van een brief. Daar bovenop zou het comité aan elke Pool nog een vast wekelijks ‘zakgeld’ geven van 5 frank voor de officieren en anderhalve frank voor de soldaten, tenminste zolang het over voldoende middelen beschikte. Er werden ook afspraken gemaakt met een kleermaker en een schoenmaker, die de vluchtelingen tegen gematigde prijzen van nieuwe kleren en schoeisel wilden voorzien. Om misbruiken te voorkomen werd een ‘bonnensysteem’ ingevoerd. De Polen konden zich bij de secretaris van het comité een bon aanschaffen voor het kledingstuk dat ze nodig hadden: een mantel met grote kraag en lange mouwen, een laken cape, een waterdichte overjas, een laken broek, een vest, een paar laarzen of stevige schoenen. De leveranciers mochten hen het bestelde stuk slechts overhandigen in ruil voor deze bon. Ze werden betaald door de penningmeester van het comité, aan wie zij de bon teruggaven, samen met een kwijtschrift.⁷⁰

De vaste commissie beloofde regelmatig gedetailleerd verslag uit te brengen over haar werkzaamheden en de gemaakte kosten, in bijeenkomsten aan het voltallige Poolse comité én via de pers aan alle intekenaars. Ook werd besloten om zodra het aantal intekenaars groot genoeg was, alle steunverleners bijeen te roepen voor de verkiezing van een definitief Pools comité.⁷¹

⁷⁰ Het comité maakte zelf wat winst door de bonnen aan de vluchtelingen te verkopen tegen een hogere prijs dan die aangerekend door de fabrikanten voor de goederen in kwestie. CB, 13.12.1831.

⁷¹ CB, 13.12.1831.

Ten slotte werd contact opgenomen met het Luikse comité, dat liet weten dat het bereid was haar werking af te stemmen op die van haar Brusselse zustervereniging. Ook in Luik zouden de vluchtelingen op kosten van de steunverleners in een vast hotel ondergebracht worden, voor twee dagen, of langer indien nodig. Daarna zouden ze naar Brussel gestuurd worden, waar het Brusselse comité voor hun verdere opvang zou instaan; elk zou 2 gulden krijgen om de eerste dag in de hoofdstad door te komen. Zowel met de hotel-eigenaar als met de vervoersonderneming zou onderhandeld worden over een prijsvermindering. Daarenboven zou in Verviers een onderafdeling van het Luikse comité opgericht worden, om de vluchtelingen te begeleiden van zodra zij de grens overstaken. Het Luikse comité had al 1600 gulden verzameld en zou haar overschotten in de kas van het Brusselse comité storten. Het weigerde evenwel om bij haar steunverlening, zoals in Brussel, een onderscheid te maken tussen officieren en gewone soldaten, "omdat het de vluchtelingen ontving in hun hoedanigheid van mensen."⁷² In tegenspraak hiermee besliste het wèl om de Poolse dienstboden een soberder goed onthaal te geven dan hun 'meesters'.⁷³

*Meer polonofilie. Een nationale campagne
ten gunste van de vluchtelingen*

Tijdens de volgende weken bereikten – volgens de berichten van het Brusselse *Comité polonais* – elke dag nieuwe Poolse vluchtelingen de hoofdstad⁷⁴; ondertussen nam de campagne om hen te helpen steeds grotere proporties aan. De totstandkoming van het Poolse comité in Brussel was voor het hele land het startsein om inzamelingen te organiseren. Overal meldden zich intekenaars aan en bijna dagelijks publiceerde de pers overzichten van de afgestane bedragen, vaak met begeleidende brieven van intekenaars die hun sympathie voor de Poolse strijd en hun medeleven met het ongeluk van de vluchtelingen in lyrische termen verkondigden.

Een groepje dames uit Enghien (Edingen), bijvoorbeeld, die ondertekenden met "*les patriotes enghiennoises*", schreef:

⁷² Mijn vrije vertaling. CB, 3.12.1831.

⁷³ JdF, 14.12.1831.

⁷⁴ Goddeeris verwijst naar officiële Franse namenlijsten die amper 47 vluchtelingen vermelden die via Brussel naar Frankrijk trokken. GODDEERIS, 1997, 127. Dit cijfer is zeker te laag, maar dat wil niet zeggen dat het aantal Polen dat via Brussel reisde groot was. Zie verder.

“Ook wij vrouwen zijn vervuld van vaderlandsliefde, al hebben wij dat nog niet zo goed kunnen tonen. Nu de ongelukkigen die het slachtoffer van hun patriotisme zijn geworden ons medeleven nodig hebben, doet zich eindelijk ook voor ons de gelegenheid voor om een bewijs te leveren van onze gevoelens [...] ons ongeduld U onze offerande over te maken heeft ons ertoe gebracht om de bescheidenheid op te geven die een vrouw zou moeten sieren.”⁷⁵

Het steunen van de Poolse vluchtelingen werd wel vaker letterlijk een daad van patriotisme genoemd, alsof de intekenaars ervan uitgingen dat zij niet alleen de vluchtelingen, maar ook hun eigen land een dienst bewezen. Kolonel Pletinckx⁷⁶ schreef letterlijk:

“Delen in het leed van deze nobele slachtoffers is niet meer dan eer betuigen aan onze roemrijke revolutie...”⁷⁷

Generaal Goethals⁷⁸ merkte nog maar eens op dat de opstand van de Polen de Belgische onafhankelijkheid had geconsolideerd en beloofde dat het leger niet zou achterblijven bij de acties.⁷⁹ Volgens Generaal Van den Broeck⁸⁰ waren de troepen onder zijn bevel vol enthousiasme en gaf hun bewondering voor de dappere Polen hem de zekerheid dat zij paraat stonden om, indien nodig, hun voorbeeld te volgen. Hij stond zelf 50 gulden af en had daarbovenop meer dan 300 gulden verzameld bij zijn manschappen.⁸¹

Het succes van acties ten gunste van de Polen bij de Belgische militairen, was overweldigend. Vooral officieren en onderofficieren, maar ook gewone soldaten, verbonden zich ertoe om per maand een dag soldij af te dragen, en dat vaak gedurende meerdere maanden. Ook het vreemdelingenlegioen deed mee. Generaal Murat was betrokken bij de oprichting van het Poolse comité en leverde 20 gulden; zijn manschappen organiseerden een banket waarvan de opbrengsten voor de vluchtelingen bestemd waren.⁸² Andere bijdragen

⁷⁵. Mijn vrije vertaling. *CB*, 2.12.1831.

⁷⁶. Charles Joseph Pierre Pletinckx, 1797-1877, militair, oprichter en later opperbevelhebber van de Brusselse burgerwacht.

⁷⁷. Mijn vrije vertaling. *CB*, 5.12.1831.

⁷⁸. Charles Auguste Ernest Goethals (baron), 1782-1851, generaal, door het Voorlopig Bewind belast met de organisatie van de nationale infanterie.

⁷⁹. Goethals schreef vanuit Leuven, op 6.12.1831. *CB*, 15.12.1831.

⁸⁰. Van den Broeck kon niet nader geïdentificeerd worden, tenzij het (wat onwaarschijnlijk is,) zou gaan om Jean-Baptiste Van den Broeck (1795-1858), de hoofdarts van het Belgische leger (*Biogr. nat.*, XXVI, 281-282).

⁸¹. Van den Broeck schreef vanuit Lier, op 12.12.1831. *CB*, 15.12.1831.

⁸². *Em*, 6.12.1831.

kwamen van de leerlingen van de Brusselse militaire school,⁸³ van militaire dokters,⁸⁴ ambulanciersdiensten,⁸⁵ enzovoort. Begin december al wees *Le Courier* haar publiek op de enorme omvang van de bijdragen van het leger, die het merendeel zouden gaan uitmaken van alle gelden die het Brusselse comité zou verzamelen:

“De Belgische militairen geven ons op dit ogenblik een voorbeeld dat [...] door allen wier ziel nog rechtvaardigheid en vrijgevigheid kent, wordt bewonderd. Nauwelijks hadden wij aangekondigd een intekenactie te openen ten gunste van de overblijvenden van het heroïsche Poolse leger, of reeds betwistten onze soldaten elkaar de eer om als eersten hun steentje bij te kunnen dragen. Nog elke dag ontvangen wij meer van hun giften”,

stond te lezen op de voorpagina. En vol trots, maar met de Belgische nederlaag tijdens de tiendaagse veldtocht duidelijk nog vers in geheugen, ging de auteur verder:

“Deze eenstemmige inzet voor een nobel doel bewijst op overtuigende manier dat ons leger een herboren en vrije natie waardig is, dat de onafhankelijkheid nog steeds dat goddelijke principe is, waarvoor het een offer wil brengen, en dat het op een dag de toewijding van de Polen [...] zal evenaren. [...] Met militairen vervuld van dit soort gevoelens zal de revolutie niet verloren gaan, om het even wat staatslieden ook proberen om de herinnering eraan af te zwakken.”⁸⁶

De Polen vonden echter niet alleen in het leger sympathisanten, maar ook bij de andere nationale en lokale overheidsinstellingen. Op het Ministerie van Oorlog⁸⁷ en mogelijk ook op andere ministeries, in de Kamer en de Senaat,⁸⁸ bij sommige provinciebesturen,⁸⁹ bij burgerwachten in verschillende steden,⁹⁰ bij het gevangenispersoneel in Vilvoorde,⁹¹ enzovoort deden intekenlijsten de ronde of werd onmiddellijk geld verzameld. De gemeentebesturen bleven niet achter. In Tienen bijvoorbeeld hield het stadsbestuur een collecte en richtte het een concert in ten gunste van de vluchtelingen, samen goed voor meer

83. *JdF*, 5.12.1831.

84. *JdF*, 6 en 22.12.1831.

85. *JdF*, 22.12.1831.

86. Mijn vrije vertaling. *CB*, 6.12.1831.

87. *JdF*, 2.12.1831.

88. *CB*, 10.12.1831.

89. bijvoorbeeld in Luxemburg. *JdF*, 5.12.1831.

90. *JdF*, 5.12.1831.

91. *JdF*, 5.12.1831.

dan 100 gulden.⁹² De burgemeester van Soignies organiseerde ook een collecte die ruim 200 gulden opbracht; meer dan de helft daarvan was afkomstig van het bestuur zelf.⁹³ Daarbovenop verzamelde de districtcommissaris nog eens zo'n 200 gulden in 16 omliggende dorpjes en gehuchten.⁹⁴ De burgemeester van Leuze bracht na een zondags concert ruim 150 gulden bijeen.⁹⁵ Bovendien deden verschillende functionarissen individuele giften uit eigen naam. Burgemeester Rouppe van Brussel bijvoorbeeld schonk 60 gulden.⁹⁶ De provinciegouverneurs van Brabant en Oost-Vlaanderen, de Coppin en de Lamberts, stonden respectievelijk 100 gulden en iets meer dan 30 frank af.⁹⁷

Ook honderden 'gewone' particulieren steunden de campagne. Verkopers, zoals de boekenhandelaars Linthout en Vandezande uit Leuven,⁹⁸ startten zelf een collecte en in cafés, herbergen en hotels werden intekenlijsten neergelegd.⁹⁹ Andere bijdragen kwamen van een aanzienlijke groep geestelijken, die op een aantal dorpspastoors en vicarissen na, meestal verkozen anoniem te blijven.¹⁰⁰

Belgische burgers deden niet alleen geldgiften voor de Poolse vluchtelingen, maar ook giften in natura. Een hele reeks weldoeners, voornamelijk uit Brussel bood allerlei waren en diensten gratis aan. Van een zekere mevrouw Huvelle bijvoorbeeld kregen de Polen het nodige linnengoed, ene dokter Limauges van het militaire hospitaal bezocht de zieken dagelijks en gaf kosteloos verzorging, apotheker Descordes-Gautier leverde gratis medicijnen, majoor Stieldorff¹⁰¹ fungeerde als tolk voor wie die geen Frans kende,¹⁰² Cartigny, de nieuwe directeur van het Koninklijk Theater zorgde voor toegangskaartjes.¹⁰³

^{92.} *JdF* en *Em*, 23.2.1832.

^{93.} *CB*, 17.12.1831.

^{94.} *JdF*, 10.1.1832.

^{95.} *CB*, 29.12.1831.

^{96.} *JdF*, 9.12.1831.

^{97.} resp. *JdF* 10.12.1831 en 18.1.1832;

Werner Joseph de Lamberts baron de Cortenbach, °1775-1849, katholiek functionaris; Over baron de Coppin, die deel uitmaakte van het Voorlopig Bewind, werden verder geen biografische gegevens gevonden.

^{98.} *JdF*, 9.12.1831.

^{99.} *CB*, 2 en 5.12.1831.

^{100.} De priesters de Haerne en de Smet waren bij de oprichting van het Brusselse Pools comité betrokken en zoals vermeld steunden de katholieke bladen *Em*, de *Courrier de la Meuse*, de *Courrier de la Sambre* en het *JdF* de campagne actief. Vooral de Luikse clerus zou veel giften voor de Poolse vluchtelingen hebben gedaan. *JdF*, 14.12.1831.

^{101.} Pierre Antoine Stieldorff, °1809-1853, politiek migrant afkomstig uit het Rijnland, sprak Russisch en Pools en werd vaak voor een Pool gehouden, was voor de Belgen als eerste gewonde van de septembergevechten een patriottisch symbool.

^{102.} *JdF*, 12.12.1831.

^{103.} *CB*, 13.12.1831. Cartigny kon niet nader geïdentificeerd worden..

De componist Castermans¹⁰⁴ schreef een lied, getiteld *Les Polonais ou le deuil de l'aigle blanc* en schonk het Pools comité gratis 100 exemplaren.¹⁰⁵ Een gelijkaardige schenking kwam van twee andere toondichters, Vanderghinst en Donche uit Kortrijk. Hun lied was opgedragen aan de Belgen en bestond in twee versies: één met gitaarbegeleiding, waarvan het comité eveneens 100 kopieën kreeg, en één aangepast voor piano, waarvan 40 stuks geschonken werden.¹⁰⁶ De Brusselse muziekhandelaar Cattoir-Coché verkocht beide muziekstukken in opdracht van het *Comité polonais* ten gunste van de vluchtelingen.¹⁰⁷

De meeste intekenaars waren relatief welstellend. De grootste individuele schenking in geld kwam vermoedelijk van de Potter. Hij stond een derde van de vergoeding af, die hij ontving als ex-lid van het Voorlopig Bewind, of 822 frank.¹⁰⁸ Er werden ook wel eens 'kleine' schenkingen gedaan, van 1 frank bijvoorbeeld, maar het zou al te voortvarend zijn op basis daarvan te concluderen dat de polenliefde ook de armste bevolkingsgroepen had aangestoken. Daarvoor is meer onderzoek vereist. Zelfs een nauwgezette analyse van alle in de pers gepubliceerde intekenlijsten zou misschien nog niet genoeg 'harde' informatie opleveren. De lijsten gaven de beroepen (of 'sociale posities') van de individuele intekenaars nu eens wel, dan weer niet aan, namen werden vaak afgekort, of helemaal niet opgegeven, bijvoorbeeld wanneer de schenker anoniem wenste te blijven.

Bij wijze van steekproef wordt hier een intekenlijst uit Tongeren onder de loep genomen, die relatief veel gegevens over de 88 intekenaars vermeldde. Toch bevatte ze geen informatie over de beroepen van 27 individuen, zogenaamde "*exilés maestrichtois*",¹⁰⁹ waaronder drie anoniemen en één dame van wie alleen de initialen werden gegeven. Daarnaast stonden op de lijst nog 5 andere anoniemen: twee officieren en drie zonder beroepsvermelding. Eén individu werd omschreven als "*een onbekende*" en van 4 was alleen de naam genoteerd. Onder de overige 51 intekenaars bevonden zich 2 graven, 7 renteniers, een rechter, een procureur des konings en zijn substituut, 2 burgemeesters en een bestendig afgevaardigde, een kapitein en een kolonel van de

¹⁰⁴. Castermans kon niet nader geïdentificeerd worden.

¹⁰⁵. *JdF*, 3.1.1832.

¹⁰⁶. *CB*, 15.12.1831; *JdF*, 1.1.1832. Ook deze componisten konden niet nader geïdentificeerd worden.

¹⁰⁷. *JdF*, 3.1.1831.

¹⁰⁸. De rest van de vergoeding ging naar de armen van Brugge en van Brussel. *Em*, 12.1.1832; *JdF*, 5.12.1831.

¹⁰⁹. Belgisch-gezinde vluchtelingen uit Maastricht, dat tot het Nederlandse grondgebied bleef behoren, maar sympathiseerde met de revolutie.

burgerwacht, de directeur van de Post, een tiental andere (eerder 'hoge' dan 'lage') ambtenaren, 2 advocaten, 3 notarissen, een secretaris, 4 apothekers en 2 dokters, een vijftal handelaars, een ondernemer, 2 herbergiers en een priester. Het bedrag van hun schenkingen varieerde van een halve tot tien gulden.¹¹⁰ In hoeverre deze lijst representatief is voor de totale groep van steunverleners, kan helaas niet uitgemaakt worden, maar de Tongerse schenkers waren duidelijk geen arme mensen.

Dat geldt vermoedelijk evenzeer voor hen die één van de feestelijkheden bijwoonden die ten gunste van de Polen op touw werden gezet. In Luik hield de *Société Sainte Cécile* een groots concert,¹¹¹ in Brussel de vereniging van de Grote Harmonie.¹¹² Ook in kleinere steden, bijvoorbeeld in Tienen en Wetteren, vonden concerten plaats, waarvan de opbrengst integraal naar de vluchtelingen ging. Voor hetzelfde goede doel werd in het Brusselse stadspaviljoen een groot bal georganiseerd,¹¹³ gaven de 'dokters' Courtois en Platel¹¹⁴ "vertoningen" in de *Grande Salle des Variétés* en het Beiers theater en hield een Brussels amateurgezelschap een toneelvoorstelling in het Paleis voor Schone Kunsten (Vanderstappen, 1984, 58).

Het overgrote deel van de opbrengsten van dit soort activiteiten werd, samen met de meeste giften, verzameld door de redacties van de kranten die intekeningen hadden geopend en vervolgens overgemaakt aan het Brusselse *Comité polonais*, of aan één van de onderafdelingen. Omstreeks half december had *Le Courrier* al voor meer dan 2300 gulden cash geld en intekeningen bijeengebracht.¹¹⁵ De andere kranten lijken het iets minder goed te hebben gedaan. Rond diezelfde tijd bedroeg het totale bedrag van de intekeningen bij *L'Indépendant* niet meer dan een goede 170 gulden,¹¹⁶ bij de *Courrier de la Meuse* ruim 300 frank¹¹⁷ en bij het *Journal des Flandres* iets meer dan 200 frank.¹¹⁸

^{110.} CB, 13.1.1832.

^{111.} JdF, 15.12.1831.

^{112.} JdF, 26.11.1831.

^{113.} Het bal was aanvankelijk gepland voor einde november, maar werd uitgesteld tot 10 december. *Em*, 26 en 28.11 en 6.12.1831.

^{114.} De Franse term die destijds gebruikt werd om de twee heren te omschrijven was "physiciens"; het is niet duidelijk of hij hier vertaald moet worden als 'dokters' of 'natuurkundigen'. Wat voor vertoningen ze gaven is ook al een raadsel. Courtois was misschien de Luikse dokter-botanicus Richard Joseph Courtois (1806-1835) (*Biogr. nat.*, IV, 431-435)? Platel was misschien Joseph Plateau (1801-1883), die in die tijd in Brussel doceerde aan de school van Gaggia (*Biogr. nat.*, XVII, 768-788)?

^{115.} CB, 15.12.1831.

^{116.} JdF, 17.12.1831.

^{117.} JdF, 14.12.1831.

^{118.} JdF, 13.12.1831.

Het Brusselse comité had op 11 december 1831 meer dan 3500 gulden in kas.¹¹⁹

In een aantal steden stonden, zoals aangegeven, ook de regionale of lokale Poolse comités in voor het verzamelen van de bijdragen. Onderafdelingen van het centrale *Comité polonais* bestonden zeker in Binche,¹²⁰ Enghien (Edingen),¹²¹ Hasselt,¹²² Mons (Bergen),¹²³ Namen¹²⁴ en Tongeren,¹²⁵ mogelijk ook in Quiévrain¹²⁶ en Verviers.¹²⁷ In de zes doorgenomen kranten staan alleen precieze gegevens over de samenstelling van de comités in Hasselt, Mons en Namen. In het Hasseltse comité zetelden Ad. Claes, als voorzitter, Ch. Hennequin als secretaris, Ch. De Cécil, (commandant van de burgerwacht), Bouvier (directeur van de registratie) en Corneli (lid van de Bestendige Deputatie)¹²⁸ Het comité van Mons stond onder leiding van Alexandre Gendebien; Griez was vice-voorzitter, Hennekinne-Briard penningmeester en (de notaris) Plétain secretaris. De andere leden waren (de advocaat) Cambier, (de 'eigenaar') de Bagenrieux-de Lanquesaint, (de notaris) Delmotte en (de handelaar) Desenfans.¹²⁹ Het comité in Namen bestond uit Bodart-Michaux, de Garcia de la Vega, Buydens (majoor van de burgerwacht) en Wautlet (militair auditeur).¹³⁰ Over het Tongerse comité werd verder nog vermeld dat

^{119.} Zie voetnoot 139

^{120.} *JdF*, 21.12.1831.

^{121.} *JdF*, 23.12.1831.

^{122.} *JdF*, 5.1.1831.

^{123.} *CB*, 16.12.1831.

^{124.} *Ind.* 11.12.1831.

^{125.} *CB*, 13.1.1831.

^{126.} *CB*, 10.12.1831.

^{127.} Zie p. 28. Het comité in Verviers was een onderafdeling van dat in Luik.

^{128.} *JdF*, 5.1.1831.

Geen van hen kon met zekerheid geïdentificeerd worden. In 1826 was een zekere Alexandre Bouvier, toen procureur in Jodoigne (Geldenaken), actief in de filhelleense beweging. WAGNER-HEIDENDAL, 1972, 230.

^{129.} *CB*, 16.12.1831.

Armand Hubert Ghislain Plétain, 1802-1854, notaris, sociaal bewogen filantroop, Bergense politicus.

Henri Florent Delmotte, 1798-1836, notaris, bibliothecaris en archivaris, toegewijd patriot in 1830-'31.

De anderen konden niet, of niet met zekerheid geïdentificeerd worden. Desenfans was vermoedelijk de lakenhandelaar T. Desenfans. WAGNER-HEIDENDAL, 1972, 243 De Bagenrieux de Lanquesaint was mogelijk de Bergense (liberale) maçon de Bagenrieux. WITTE, 1973, I, 202.

^{130.} *JdF*, 12.12.1831.

François Denis de Garcia de la Vega, 1790-1856, magistraat en gematigd politicus.

De anderen konden niet, of niet met zekerheid geïdentificeerd worden. Bodart-Michaux was misschien V. Bodart, in 1830 lid van de Naamse *Association Patriotique* en in 1846 klerikaal schepen in Namen. WITTE, 1973, I, 62, 288. Buydens was misschien Buydens

het werd voorgezeten door districtcommissaris graaf de Renesse,¹³¹ over dat van Quiévrain dat dokter Dewante één van de initiatiefnemers was.¹³² Op het eerste gezicht maakt geen van deze comités een opvallend radicale of 'ultrapatriottische' indruk.¹³³

In Gent daarentegen was het de radicale *Société Patriotique* die op 8 december in het *Journal des Flandres* alle "ware patriotten" opriep om die avond bijeen te komen voor de vorming van een Pools comité in de *Salle des Brasseurs* in de Zwarte Zustersstraat.¹³⁴ Het *Journal des Flandres* juichte het initiatief toe en beloofde al het geld dat zij al had verzameld over te maken van zodra een *Comité des Flandres* op poten stond. Er lijkt evenwel nooit een Gents of 'Vlaams' Pools comité van de grond te zijn gekomen. De oprichting ervan werd in geen van de drie onderzochte Gentse kranten gerapporteerd. Wat er van de geplande bijeenkomst van de *Société Patriotique* werd, is een raadsel; het *Journal des Flandres* kwam er niet op terug. Het blad bleef zelf intekeningen ontvangen en stuurde het verzamelde geld rechtstreeks naar het Brusselse *Comité polonais*.¹³⁵

Dat er hier of daar wel eens iets misliep bij het bij het inrichten van een Pools comité, verandert echter niets aan de vaststelling dat opmerkelijk snel en spontaan een goed georganiseerd nationaal netwerk van steunverlening tot stand kwam. De Poolse vluchtelingen wekten meer dan 'gewoon medelijden' op; zij brachten in pro-Belgische middens een krachtig identificatieproces teweeg. Het ging zelfs zo ver dat sommige andere noodlijdenden zich, hopen op een gullere aalmoes, gingen uitgeven voor Polen¹³⁶ – als zij ontmaskerd werden, was het de politie die zich over hen ontfermde.¹³⁷

Pirot, de Naams radicaal-liberale groothandelaar en maçon, die later nog een actieve rol zou spelen als afgevaardigde van het Liberaal Congres. WITTE, 1973, I, 203, 389 Wautlet was misschien J. Wautelet, medewerker van de *Courrier de la Sambre*, en eveneens lid van de *Association patriotique*, die in 1848 als sociaal-progressief, maar gematigd liberaal zetelde in de Naamse gemeenteraad. WITTE, 1973, I, 62, 371.

¹³¹. CB, 13.1.1831.

Clément Wenceslas etc. de Breidbach graaf de Renesse, 1776-1833, politicus, archeoloog-numismaticus.

¹³². *JdF*, 12.12.1831. Dewante kon niet nader geïdentificeerd worden.

¹³³. Vermoedelijk waren alleen Gendebien uit Mons en Wautlet uit Namur ex-leden van de *Association Nationale*. DEMULDER, 1970, bijlage 3A.

¹³⁴. Mijn vrije vertaling. *JdF*, 8.12.1831.

¹³⁵. Verder in de tekst (pp. 91 e.v.) wordt uitvoeriger stilgestaan bij de weerklank die de acties in Gent vonden.

¹³⁶. Het Brusselse comité liet in verschillende kranten een bericht publiceren waarin zij het publiek waarschuwde voor deze "lage intriganten" en opriep om voortaan geen individuen meer ter hulp te komen, maar alle giften af te staan aan een krantenredactie of een Poolse comité. Zie bvb. *JdF*, 6.12.1831.

¹³⁷. *JdF*, 20.1.1832.

De bijstand die aan de Poolse vluchtelingen werd geboden, was zeker tijdens de eerste weken vrij genereus.¹³⁸ Dit was mogelijk doordat hun aantal, vergeleken met de omvang van de bijeengebrachte bedragen, aanvankelijk klein bleef. In de periode van 27 november – oprichtingsdatum van de vaste commissie van het centrale comité – tot 11 december 1831 – datum van de eerstvolgende bijeenkomst van het comité – werden slechts voor een dertigtal Polen kosten gemaakt en bedroegen de uitgaven amper een vijfde van de inkomsten.¹³⁹ Aan de royale regeling, getroffen op de eerste bijeenkomst, hoefde voorlopig niets veranderd te worden. Op 11 december dankte Pietkiwics, lid van de *Sejm*, het revolutionaire Poolse parlement,¹⁴⁰ en eregast op de tweede bijeenkomst van het comité, zijn gastheren in een ontroerende toespraak voor hun vrijgevigheid. In ruil zouden de Polen de Belgen, indien nodig, zonder aarzelen bijspringen als hun onafhankelijkheid in gevaar kwam...¹⁴¹

*De eerste Poolse vluchtelingen
in Belgische militaire dienst*

Toch hingen er boven de Poolse vluchtelingen al enkele onweerswolken in de lucht. Vanaf begin december waren in de Belgische pers berichten verschenen, over het steeds strenger Franse optreden tegenover de Polen.¹⁴² Het *Comité polonais* besloot op 11 december contact te zoeken met haar Parijse zustervereniging, om duidelijke gegevens te krijgen over het lot dat de Polen in Frankrijk wachtte. Sommige vluchtelingen stelden hun vertrek uit in afwachting van die informatie en bleven dus langer ten laste van de Belgische steunverleners. Daarom, en misschien ook onder de indruk van de woorden van Pietkiwics, namen de leden van het comité zich voor de soldaten en onderofficieren die in de toekomst naar België zouden komen, aan te moedigen om dienst te nemen in het vreemdelingenlegioen.¹⁴³

^{138.} Het *Comité polonais* voorzag voor de Poolse officieren gemiddeld iets meer 3,7 frank per dag, voor de soldaten iets meer dan 2,2 frank per dag, kleine extra uitgaven niet inbegrepen. Ter vergelijking: in 1830-'32 kostte een wit brood van een halve kilo in Gent iets meer dan 20 centimes. AVONDT, SCHOLLIERS, 1981, 47 Het gemiddelde dagloon van een Gents arbeider in de weverij van Voortman bedroeg in 1835 ongeveer 1,25 frank. AVONDT, HANNES, e.a., 1979, 93, 47.

^{139.} De inkomsten van het comité bedroegen op 11 december 1831 3571 fl. 86 ct., de uitgaven 676 fl. 45 ct. CB, 13.12.1831; JdF, 14.12.1831.

^{140.} Ludwik Pietkiwics werd in de Belgische kranten 'nuntius' van de *Sejm* genoemd; hij bleef nog minstens een maand in België. GODDEERIS, 1997, 290.

^{141.} CB, 13.12.1831.

^{142.} Zie bvb. JdF, 8.12.1831.

^{143.} CB, 13.12.1831.

Het idee Poolse militairen in het Belgische leger op te nemen, kwam niet uit de lucht gevallen. Volgens verschillende kranten had de Poolse kolonel Matuszewics,¹⁴⁴ één van de eerste Polen die België bereikten, ongeveer een week vóór de oprichting van de eerste Poolse comités al bekend gemaakt dat hij wilde toetreden tot het vreemdelingenlegioen.¹⁴⁵ Reeds op 4 december meldde *L'Emancipation* dat alle Poolse militairen die Frans spraken, volgens het *Journal de la Province de Liège* in het Belgische leger opgenomen konden worden. Het *Journal des Flandres* publiceerde op 13 december 1831 op haar beurt een vrij lang artikel, getiteld *La légion étrangère*, waarin het kritiek gaf op de in haar ogen veel te langzame inrichting van dit legioen – was de regering onbegrijpelijk nalatig of verlamd? Met de komst van de Poolse vluchtelingen, bood zich gelukkig een oplossing voor het probleem aan:

“Waarom zouden wij, nu de organisatie van het vreemdelingenlegioen nauwelijks van de grond komt, geen beroep doen op hen die voor een gelijkaardige zaak hebben gestreden als wijzelf, op hen die met de kreten ‘Dieu, Liberté, Patrie’ het juk van de tiran van zich hebben afgeschud? [...] Er bestaat ongetwijfeld geen strijd waarvoor zij zich liever willen inzetten dan de onze.”

Om de Polen een duwtje in de rug te geven, moest men hen toestaan hun militaire graden te behouden, of hen zelfs een hogere graad toekennen. Volgens het *Journal des Flandres* konden ze zich niet alleen in het vreemdelingenlegioen nuttig maken, maar ook in de regimenten van het reguliere leger, waar er een tekort was aan ervaren hogere militairen.

“Als wij dappere en verstandige generaals willen, moedig en trouw, dat wij ons dan richten tot hen, die met slechts een handvol soldaten [...] een tien keer sterkere troepenmacht in bedwang konden houden [...] en zij zullen voor België een glorierijke en duurzame toekomst verzekeren.”¹⁴⁶

In een dergelijk klimaat is het niet verwonderlijk dat koning Leopold I zich opmaakte om Poolse militairen te rekruteren voor de versterking van zijn troepenmacht. Hoe en wanneer het idee precies ontstond, is onduidelijk. L. Leconte vermoedt dat er reeds in het najaar van 1831 plannen bestonden om het pas opgerichte vreemdelingenlegioen te vervangen door een Pools legioen

¹⁴⁴. Wincenty Matuszewics, 1801-1862, Pools kolonel, broer van de Russische vertegenwoordiger bij de Conferentie van Londen. Hij solliciteerde in België tevergeefs voor de post van luitenant-kolonel en reisde vervolgens af naar Frankrijk. GODDEERIS, 1997, 279; LECONTE, 1919, 202.

¹⁴⁵. Zie bvb.: *CB* en *JdF*, 20.11.1831.

¹⁴⁶. Alles mijn vrije vertaling. *JdF*, 13.12.1831.

(Leconte, 1919, 206). J.-R. Leconte, die het aantrekken van Poolse vluchtelingen voor het Belgische leger uitvoerig heeft bestudeerd, noemt als oudste document hierover een brief van Leopold I aan Le Hon in Parijs van 20 februari 1832 waarmee de koning zijn vertegenwoordiger opdroeg om inlichtingen te verzamelen over de Poolse generaals in Frankrijk die dienst wilden nemen in België (Leconte, 1949b, 183-184). In het archief van het Koninklijk Paleis wordt een nõg ouder document over de aanwerving van Poolse militairen bewaard: een brief aan Jules Van Praet¹⁴⁷ van januari 1832 van de jonge Alexander Walewski, die tijdens de Poolse opstand de revolutionaire Poolse regering in Londen vertegenwoordigde en het later nog tot Frans minister van Buitenlandse Zaken zou schoppen,¹⁴⁸ met daarin een formeel verzoek aan Leopold I of hij geïnteresseerd was in de aanwerving van een aantal Poolse cavalerie-officieren.¹⁴⁹ Zette Walewski de koning aan het denken over het inschakelen van Poolse vluchtelingen? Hier volstaat de vaststelling dat er eind 1831 in pro-Belgische kringen een zekere consensus, zelfs enthousiasme bestond in verband met het aantrekken van Poolse militairen, en dit reeds vòòr algemeen bekend werd dat er effectief plannen bestonden in die zin.

*Grenzen aan de Franse gastvrijheid.
Bezuinigingen van het Belgische Comité polonais*

In de zes onderzochte kranten werd desalniettemin maar weinig aandacht besteed aan de eerste indiensttredingen van Poolse soldaten – voorlopig nog in het vreemdelingenlegioen. Ze werden mogelijk in de hand gewerkt door alarmerend nieuws uit Frankrijk over het regeringsoptreden tegenover de Poolse vluchtelingen.¹⁵⁰ Op 17 december 1831 bijvoorbeeld schreef *Le Courier* onder de titel “*Acceuil fait aux Polonais par le juste milieu en France*” dat een Pools officier die vanuit België naar Parijs was vertrokken, om er zijn familieleden en vrienden te vervoegen, voorbij Valenciennes was aangehouden en, omdat hij de Franse hoofdstad niet in mocht, naar Brussel was teruggekeerd.

¹⁴⁷. Jules Van Praet, 1806-1887, historicus, staatsman, secretaris en raadsman van Leopold I.

¹⁴⁸. Alexander Florian Joseph Colonna, graaf Walewski, 1810-?, werd in 1830 door de Poolse opstandelingen als gezant naar Londen gestuurd, vestigde zich later in Frankrijk, was er actief als militair, publicist en diplomaat, werd genaturaliseerd in 1833, minister van buitenlandse zaken van 1855 tot 1860.

¹⁴⁹. Walewski aan Van Praet, 6.1.1832, in: Archief van het Koninklijk Paleis, *Leopold I*, 169

¹⁵⁰. Over de Franse houding tegenover de Poolse vluchtelingen: HAHN, 1978, 144-147; NOIRIEL, 1991, 36-77; PIOTROWSKI, 1947; REITER, 1992, 111-116.

“De politie van minister Casimir Périer¹⁵¹ lijkt genadeloos voor de Poolse vluchtelingen die Frankrijk binnenkomen. Opvorderen van paspoorten, herhaalde ondervragingen, belemmeringen allerhande,... alleen vrijgelaten misdadigers worden met evenveel voorzorgsmaatregelen bejegend, en net als bij die laatsten gebruikelijk is, heeft men ook aan de Polen een vaste verblijfplaats opgelegd, die zij niet mogen verlaten.”¹⁵²

Volgens *Le Courrier* vreesde de Franse regering dat de Poolse vluchtelingen de Parijse bevolking zouden ‘besmetten’ met hun politieke hartstochten en was Belgische steun voor hen nu onontbeerlijker was dan ooit.

Enkele dagen later stond in *L’Indépendant* een ‘open brief’ aan de overheid van Valenciennes, met een gelijkaardige aanklacht.

“Verschillende Polen, die niet ten laste zijn van één van de comités, en dus [...] op eigen kosten reizen, worden in Valenciennes tegengehouden en gedwongen zich naar Avignon te begeven. Tevergeefs hebben zij geprobeerd het gemeenrecht in te roepen, en erop gewezen dat privé-aangelegenheden hun dringend vertrek naar Parijs vereisen. Maar de burgemeester [van Valenciennes] bleef onvermurwbaar...”¹⁵³

Het blad noemde het Franse optreden arbitrair en ronduit schandelijk.

Zorgde dit soort berichten in december 1831 al voor een aanzienlijke toename van het aantal Poolse vluchtelingen in België? Vermoedelijk liep het zo ‘n vaart niet. Toch liet het Brusselse *Comité polonais* eind december weten dat het zich genoodzaakt zag om vanaf 1 januari 1832 besparingsmaatregelen door te voeren. Voortaan zouden de Polen die in Brussel verbleven, een vaste maandelijksse toelage krijgen, om zelf in hun onderhoud te voorzien. Onderluitenanten en luitenanten zouden 80 frank per maand krijgen, kapiteins 90 frank en alle militairen met een nog hogere graad 100 frank. Allen bleven recht hebben op de goedkope bonnen voor kledij en schoeisel.¹⁵⁴

De inkomsten van het Poolse comité bleven in deze periode nochtans groeien. In december 1831 meldden zich via de kranten nog dagelijks nieuwe intekenaars aan en wees niets erop dat het enthousiasme voor de Polen aan het afnemen was. Volledigheidshalve moet hier misschien aan toegevoegd worden dat de geplande bijeenkomst van alle steunverleners, waarop een definitief Pools comité verkozen zou worden op een fiasco was uitgedraaid.

151. Casimir Périer, 1777-1832, Frans liberaal politicus en bankier, destijds kabinetshoofd.

152. Mijn vrije vertaling. *CB*, 17.12.1831.

153. Mijn vrije vertaling. *Ind*, 21.12.1831.

154. *JdF*, 1.1 en 1.2.1832.

Ofschoon verschillende kranten een week lang elke dag oproepen hadden gepubliceerd om de vergadering voor 18 december aan te kondigen, was de opkomst die dag zo laag, dat werd besloten een nieuwe samenkomst te beleggen. In geen van de doorgenomen kranten werd daar later echter nog iets over geschreven en waarschijnlijk kreeg de voorlopige commissie ongemerkt een 'definitief' karakter. De geringe belangstelling voor actieve participatie in het Poolse comité toeschrijven aan een afname van de solidariteitsgevoelens voor de vluchtelingen, is echter niet vanzelfsprekend. Dat de campagne voorlopig nog succesvol bleef, blijkt ook uit de cijfers die het comité na een bijeenkomst van einde januari 1832 bekend maakte. Inkomsten en uitgaven liepen inmiddels op tot respectievelijk ruim 11.000 gulden en een goede 2400 gulden; van de ongeveer 8700 gulden in kassa had het comité er 8000 aan de bank toevertrouwd. Het liet weten dat het voorlopig nog over voldoende middelen beschikte, maar voegde daaraan toe te rekenen op de inzet van de onderafdelingen voor het geval de komst van meer Polen extra uitgaven noodzakelijk zou maken. Er verbleven op dat ogenblik 10 vluchtelingen in België die een maandelijks toelage ontvingen.¹⁵⁵

*Meer Polen in België.
Geruchten over een 'Pools legioen'.*

Er zouden in het nieuwe jaar geleidelijk aan alsmear meer Polen naar België komen en dat kon vanaf eind januari 1832 met steeds meer zekerheid voorspeld worden. De Franse regering liet inmiddels niet de minste twijfel meer bestaan omtrent haar standpunten over met de nog steeds groeiende toevloed van Polen op haar grondgebied. Dat de aanwezigheid en de concentratie in een paar grote steden van duizenden ervaren en niet zelden strijdlustige militairen haar zorgen baarde, behoeft geen uitleg. Het algemene enthousiasme van de Fransen voor de vluchtelingen en het bestaan van een vrij sterke Poolse 'lobbygroep' in het Franse parlement veranderden daar weinig aan, zeker toen duidelijk werd dat sommige Poolse politieke leiders het goed konden vinden met de radicale oppositie, en zich niet direct bekommerden om de goede Franse betrekkingen met Rusland.¹⁵⁶ In december 1831 hadden

¹⁵⁵ CB, 31.1.1832.

¹⁵⁶ De anti-tsaristische kerstproclamatie van het Pools Nationaal Comité (*Komitet Narodowy Polski*), de door Lelewel opgerichte politieke vereniging van Poolse vluchtelingen in Frankrijk, en de erop volgende petitie aan de Franse Kamer en het Engelse Lagerhuis lieten geen twijfel bestaan over de strijdvaardigheid van de Poolse politieke leiders. SKURNOWICS, 1981, 173-179.

in Parijs studentenmanifestaties plaatsgevonden uit sympathie voor de Polen en tegen de regering; toen 3000 studenten eer wilden betuigen aan drie beroemde generaals die in Polen hadden gevochten, werden zij door de *garde municipale* uiteengedreven.¹⁵⁷ Half januari vond ook in Avignon een confrontatie plaats tussen de plaatselijke autoriteiten en stedelingen die het opnamen voor de vluchtelingen (Vanderstappen, 1984, 49-50). Dergelijke voorvallen waren op zich niet echt bedreigend, maar de regering zag er haar oordeel in bevestigd: de massa Polen in het land creëerden een potentieel explosieve situatie. Oplossingen werden in eerste instantie gezocht in het aanwerven van Poolse vluchtelingen voor buitenlandse expedities¹⁵⁸ en in een nog strenger optreden ten aanzien van hen die in Parijs wilden verblijven. De weerslag van de steeds repressievere Franse houding liet zich voelen tot in België.

Einde januari bijvoorbeeld ging het gerucht dat de Franse regering van plan was om duizenden Poolse vluchtelingen, die nog onderweg waren naar Frankrijk, in een legioen onder leiding van generaal Uminski¹⁵⁹ naar België te sturen. In *L'Emancipation* werd het project voorgesteld als één van de maatregelen die Frankrijk wilde treffen om het onafhankelijke België te steunen.¹⁶⁰ De berichten in de Belgische pers hierover¹⁶¹ werden onmiddellijk tegengesproken door Poolse vluchtelingen¹⁶² en het is onduidelijk of er werkelijk een dergelijk plan heeft bestaan. Het doorsturen van Polen naar België was voor Frankrijk een welkome manier geweest om zich van een groot aantal ongewenste gasten te ontdoen, maar had zeker ook voor diplomatieke verwickelingen gezorgd. In elk geval was intussen het idee verspreid dat België op zoek was naar Poolse vluchtelingen die haar troepen wilden versterken, en dus begonnen zich vrijwilligers aan te bieden (Leconte, 1949b, 192).

In diezelfde tijd nam de Franse regering de beslissing om onder geen voorwaarde nog verblijfsvergunningen voor Parijs aan Polen uit te reiken. Niemojowski, voorzitter van het opstandige Poolse parlement, en Biernacki,

^{157.} *JdF*, 23.12.1831. Zie ook: PONTEIL, 1927.

^{158.} Vanaf februari 1832 werden Polen geronseld om met het Franse vreemdelingenlegioen te vechten in Algerije. KIENIEWICS, 1965, 45-46 Volgens de *MdG* waren ongeveer gelijktijdig speciale aanwervingsbureaus aan het werk om Poolse vluchtelingen in te zetten in Portugal. *MdG*, 23.2.1832.

^{159.} Jan Nepomucen Uminski, 1780-1855 werd nooit in het Belgische leger opgenomen, maar verbleef wel enige tijd in het land (1839-'44) GODDEERIS, 1997, 315-316; LECONTE, 1949, 181.

^{160.} *Em.*, 28.1.1832.

^{161.} *Em.* 28.1.1832; *JdF*, 29.1.1832; *MdG*, 30.1.1832; *Ind*, 30.1.1832.

^{162.} *JdF*, 30.1.1832.

minister van financiën tijdens de revolutie,¹⁶³ konden niet in de hoofdstad blijven en kondigden met veel vertoon aan dat zij Frankrijk verlieten om in Brussel een gastvrijer onthaal te zoeken.¹⁶⁴ Vele anderen zouden later aan hen een voorbeeld nemen.

In België volgden de zes onderzochte kranten de situatie in Frankrijk op de voet. In januari en februari 1832 werd bijna dagelijks een stukje gebracht over één of ander incident met Poolse vluchtelingen ergens in Frankrijk. Eind februari kondigden de pro-Belgische bladen de aankomst van Niemojowski en Biernacki vol trots aan.¹⁶⁵ Ze hadden niet de minste bedenking bij het vooruitzicht meer Polen in België aan te treffen.

Hoe het centrale Poolse comité reageerde, is minder duidelijk. Tussen eind januari en begin mei 1832 maakte geen van de doorgenomen kranten ook maar iets bekend over haar werkzaamheden. Ook over de houding van de Belgische overheid tegenover de te verwachten toename van Poolse vluchtelingen in het land, bestaat weinig informatie.¹⁶⁶ Niets wijst erop dat de Belgische regering de komst van meer Polen in deze periode trachtte tegen te

^{163.} Bonaventura Niemojowski, ?-1835, in 1830-'31 voorzitter van de *Sejm*. Hij verbleef slechts even in België, trok daarna naar Londen en keerde later terug naar Parijs. GODDEERIS, 1997, 285.

Alojzy Biernacki, 1778-1854, lid van de *Sejm* en minister van financiën tijdens de opstand. Hij verbleef van februari tot juni 1832 in België en verhuisde daarna naar Londen. GODDEERIS, 1997, 235.

^{164.} *JdF*, 27.1.1832.

^{165.} *JdF*, 25.2.1832; *Em*, 26.2.1832; *CB*, 27.2.1832.

^{166.} Volgens C. Merzbach richtte de regering, toen steeds meer Polen Frankrijk verlieten en in België een onderkomen zochten, vier 'depots' op voor de opvang van de nieuwkomers: in Ieper, Nieuwpoort, Oostende en Hoei, en werd bovendien besloten de vluchtelingen een overheidstoelage uit te keren. Ook andere auteurs vermelden steevast de depots en/of uitkeringen voor de Poolse vluchtelingen, maar steeds zonder enige situering in de tijd of uitleg. MERZBACH, 1933, 318; BATTISTINI, 1968, 117; HAHN, 1978, 141; 1983, 138; PIOTROWSKI, 1947, 62; REITER, 1992, 116-117. Het is onwaarschijnlijk dat de maatregelen in kwestie werden getroffen in de periode die in deze studie aan bod komt. In geen van de onderzochte kranten werd ook maar iets gemeld over één van de vier depots of over overheidssteun voor de Poolse vluchtelingen, onderwerpen die niemand, gezien de populariteit van de Polen, zomaar over het hoofd had gezien. I. Goddeeris heeft in zijn licentiaatsverhandeling een case-study over dit onderwerp opgenomen en komt tot dezelfde conclusie. De depots werden zo goed als zeker pas in 1833 gecreëerd, naar aanleiding van het groeiende aantal uitwijzingen van Polen uit Frankrijk en de erin ondergebrachte vluchtelingen waren de eersten die een regeringssubsidie ontvingen. De regeling had een tijdelijk karakter en werd niet systematisch op alle vluchtelingen toegepast. GODDEERIS, 1997, 147-166.

houden of te ontmoedigen. Een bijeenkomst van Poolse vluchtelingen in Brussel begin april naar aanleiding van de verjaardag van een beroemde veldslag werd vermoedelijk op geen enkele wijze gehinderd.¹⁶⁷

Eind februari meldden de kranten dat koning Leopold I een aantal vluchtelingen in audiëntie had ontvangen.¹⁶⁸ Waren het Poolse vluchtelingen? Zoals vermeld begon de koning in die tijd actief werk te maken van zijn voornemen om Poolse militairen in het Belgische leger op te nemen. Om diplomatieke redenen werd geopereerd onder strikte geheimhouding en moesten de plannen voortdurend gewijzigd worden. De pers was dus niet echt op de hoogte en kon slechts 'geruchten achterna hollen'. De eerste grote benoeming, die van luitenant-kolonel Prot de Proszynski,¹⁶⁹ opgenomen in de generale staf bij Koninklijk Besluit van 31 maart 1832, werd in geen van de doorgenomen kranten aangekondigd. Half april meldden ze wel bijna alle in slechts een tweetal regels dat er sprake was van de oprichting van een regiment dat alleen uit Poolse vluchtelingen zou bestaan.¹⁷⁰ Op dat ogenblik was de koning echter al afgestapt van zijn oorspronkelijke plan om een apart korps van Poolse militairen te vormen, en wilde hij de Polen gewoon in het reguliere leger opnemen (Leconte, 1949b, 186-187). Het nieuws over de benoeming van de Poolse kolonel Kruszewski,¹⁷¹ dat begin mei in alle doorgenomen kranten te lezen stond, was wel correct,¹⁷² maar in de berichtenstroom die het losmaakte, werden realiteit en fictie met elkaar vermengd. Het berichtje van 5 mei 1832 in *L'Indépendant* bijvoorbeeld, over een Pools luitenant-kolonel van de Belgische generale staf, belast met een regeringsmissie in Parijs, waar hij landgenoten moest kiezen voor de kaders van het Belgische leger, was grotendeels juist.¹⁷³ Dat in de *Courrier Belge* van enkele dagen later, waarin werd meege-

^{167.} Zie bvb. *JdF*, 2.4.1832.

^{168.} *CB*, 21.2.1832.

^{169.} Feliks Prot de Proszynski, 1797/'997-1849, werd in maart 1832 opgenomen in de generale staf van het Belgische leger, definitief benoemd in 1836, genaturaliseerd in 1841 en bevorderd tot kolonel in 1845. Hij stierf in Gent. GODDEERIS, 1997, 293; LECONTE, 1949, 185 n.1.

^{170.} *JdF*, *Ind* en *Em.*, 12.4.1832; *MdG*, 13.4.1832.

^{171.} Ignacy Marcei Kruszewski, 1799-1879 werd benoemd tot kolonel in het Belgische leger in april 1832 en genaturaliseerd in 1841 of '42. Hij bleef in dienst tot 1852 en verliet België een jaar later. GODDEERIS, 1997, 270-271; LECONTE, 1949, 193 n.3.

^{172.} *JdF*, *Ind* en *Em.*, 5.5.1832; *GvG* en *MdG*, 6.5.1832; *CB*, 8.5.1832.

^{173.} *Ind*, 5.5.1832. De Poolse luitenant-kolonel waarnaar verwezen werd, was Proszynski. Hij bevond zich in april en misschien ook nog begin mei 1832 in Parijs in verband de geplande indienstname van Poolse vluchtelingen, maar intussen had de koning al besloten militairen te rekruteren onder de Polen die in Pruisen verbleven. LECONTE, 1949, 188-191.

deeld dat het toekomstige Poolse legioen onder het bevel van generaal Daine¹⁷⁴ zou staan, raakte waarschijnlijk kant noch wal.¹⁷⁵

De gevolgen van dit soort artikels lieten niet op zich wachten. Enkele dagen later al kwam vanuit Luik de melding dat twee Poolse passanten onderweg naar Frankrijk de komst aankondigden van honderden Polen die hoopten te kunnen dienstnemen in België.¹⁷⁶ Bereikten deze manschappen België en werden zij effectief aangeworven? Hierover werd niets meer bekendgemaakt. J.-R. Leconte schrijft in *La formation historique de l'armée belge* dat Leopold I erg selectief was bij het rekruteren van Poolse soldaten en erop toezag dat de "grootste heethoofden" werden geweerd, zeker onder de vluchtelingen die zich spontaan aanmeldden (Leconte, 1949b, 192). De benoeming van vreemdelingen in de kaders van het leger stootte bovendien op heftige kritiek. De Belgische officieren vonden het vernederend om door buitenlanders gecommandeerd te worden en vreesden, toen zij vernamen dat ook lagere officieren zouden aangetrokken worden, het verlies van promotiemogelijkheden.¹⁷⁷ In *L'Indépendant* kwam het zelfs tot een heuse polemiek toen de minister van oorlog – destijds F. de Mérode, tevens voorzitter van het *Comité polonais* – reageerde op een kritische overpeinzing van de redactie over het nut van de benoemingen.¹⁷⁸ Over het algemeen echter leek de pro-Belgische pers eerder enthousiast over de aanwerving van Poolse militairen, ook nu de toekomst van België er zekerder uitzag nadat Rusland op 4 mei 1832 als laatste eindelijk de XXIV Artikelen had geratificeerd.

Het einde van de campagne

Hoe ging het intussen met de inzamelingen en met de opvang van de Polen? Vanaf februari 1832 nam de belangstelling voor de campagne merkbaar af: het nieuws over de acties en de bijeengebrachte bedragen werd steeds zeldzamer. In maart verdween het zelfs helemaal. Vermoedelijk werden de intekenlijsten op de redacties van de kranten één voor één afgesloten. Het *Comité polonais* liet, zoals vermeld, lange tijd niets van zich horen. Pas begin

¹⁷⁴. Nicolas Joseph. Daine, 1782-1843, vooraanstaand militair in het jonge Belgische leger. Hij had in het leger van Napoleon in Polen tegen de Russische troepen gevochten en hield daar een decoratie als "officier de l'ordre du mérite de Pologne" aan over. GODDEERIS, 1997, 141.

¹⁷⁵. CB, 8.5.1832.

¹⁷⁶. JdF, 20.5.1832. Het bericht was overgenomen uit *Le Politique*.

¹⁷⁷. Kruszewski kreeg een vijandig onthaal van de officieren van zijn korps. LECONTE, 1949, 194.

¹⁷⁸. *Ind*, 30.4 en 5, 6, 8, 9 en 10.5.1832.

mei publiceerde het in een aantal kranten een kort bericht, na een bijeenkomst in bijzondere zitting. De aanleiding hiervoor was mogelijk de afkondiging van de Franse *Loi sur les Polonais* van 21 april 1832, die de regering (voor de duur van één jaar) de macht verleende de Poolse vluchtelingen een vaste woonplaats aan te wijzen en diegenen uit te wijzen, die weigerden zich er te vestigen of door hun aanwezigheid in het land de openbare rust konden verstoren (Piotrowski, 1947, 68).¹⁷⁹ Volgens het comité maakte de aankomst van steeds meer Polen uit Frankrijk nieuwe maatregelen noodzakelijk. Het besloot om de maandelijkse toelagen voor de vluchtelingen te verlagen, *“uit zuinigheidsoverwegingen en om in staat te blijven de Polen die in Brussel wonen de noodzakelijke steungelden uit te keren.”* De officieren met een graad hoger dan die van kapitein moesten het vanaf nu stellen met 80 frank in plaats van 100; de andere officieren kregen 70 frank in plaats van 80. Het comité verzocht alle kranten om de Poolse vluchtelingen die in Frankrijk verbleven, te vragen daar te blijven en niet naar België te komen, *“waar de regering geen subsidies toekent en de particuliere intekeningen slechts volstaan om de noden te lenigen van de Polen die al in het land zijn.”* Het kondigde bovendien aan dat de gewone soldaten en onderofficieren die nog in België zouden arriveren, niet meer konden rekenen op permanente steun vanwege het comité en onmiddellijk moesten uitmaken of ze in het leger wilden dienstnemen of niet. Als zij dat niet wilden of konden, zou het comité hen wel nog het nodige geld geven voor een zeer kort verblijf in België en de terugreis naar Frankrijk.¹⁸⁰ Of en waarom officieren wél nog in aanmerking kwamen voor een maandelijkse uitkering is niet duidelijk. Misschien ging het comité ervan uit dat de militairen met een hogere graad een grotere kans maakten om in het Belgische leger aanvaard te worden, of over voldoende middelen beschikten om in hun eigen onderhoud te voorzien. Misschien was het de lagere militairen, die behalve hun strijd lust vaak niets meer te verliezen hadden, zoals de Franse regering – en de Belgische? – gaan beschouwen als gevaarlijke en bovendien dure gasten, zeker als ze met velen waren. En hoe stond het comité tegenover de Poolse vluchtelingen die geen militairen waren? Al deze vragen kunnen voorlopig niet beantwoord worden bij gebrek aan informatie. Ook hoe het de Poolse comités verder verging, is grotendeels een raadsel. Na het bericht van mei verscheen in 1832 in geen van de doorgenomen kranten ook nog maar één bericht over hun

¹⁷⁹ De wet werd destijds door de Franse pro-Poolse ‘lobby’ ook wel *“loi Orloff”* genoemd, naar de Russische graaf Orlov, die naar aanleiding van de Belgische kwestie als bijzonder gezant van Rusland naar West-Europa was gekomen. De spotnaam suggereerde dat de wet een toegeving aan Rusland was. HAHN, 1978, 144.

¹⁸⁰ Zie bvb. *JdF*, 4.5.1832.

werking.¹⁸¹ Het aantal Polen in het land bleef toenemen, maar de vlaag van enthousiasme die de eerste vluchtelingen bij het brede publiek hadden opgewekt, bleek ineens voorbijgewaaid...

3. Het geval Gent. Drie Gentse kranten over de Poolse vluchtelingen en hun onthaal

Hoe werden de aanwezigheid van de Poolse vluchtelingen in het land en de campagne ten gunste van hen al die tijd beoordeeld in de Gentse pers? Een vergelijkende analyse van de berichtgeving in drie Gentse kranten van verschillende strekking¹⁸² maakt het grote succes van de hulpacties én het vrij plotse wegebben daarvan begrijpelijker, omdat ze iets meer vertelt over

¹⁸¹. Het Brusselse *Comité polonais* kende een sluimerend bestaan tot het in juli 1833 door voorzitter de Mérode werd opgedoekt. Ter vervanging werd het radicale *Comité pour les réfugiés politiques* opgericht, zonder de Mérode. GODDEERIS, 1997, 129-135.

¹⁸². Belangstelling van drie Gentse kranten voor de Poolse vluchtelingen in de maanden oktober, november en december 1831 en in januari 1832 en vergelijking met drie Brusselse kranten, in cijfers.

(1) Aantal dagen met berichten op het totale aantal onderzochte dagen, voor elke krant geteld vanaf het eerste bericht, respectievelijk over de Poolse Emigratie in het algemeen (P.E.), de Poolse vluchtelingen in België (P.B.) en de Belgische liefdadigheidsacties ten gunste van de Poolse vluchtelingen (B.L.), telkens met omrekening in percenten tussen haakjes:

krant	P.E.	P.B.	B.L.
JdF	78/112 (= 70%)	53/92 (= 58%)	45/65 (= 69%)
MdG	21/113 (= 19%)	6/90 (= 7%)	2/63 (= 3%)
GvG	27/48 (= 56%)	9/39 (= 23%)	5/28 (= 18%)
3 Bru	154/321 (= 48%)	87/270 (= 32%)	70/208 (= 34%)

(2) Gemiddeld aantal regels over de genoemde onderwerpen per onderzochte dag, op het totale aantal regels van de nieuwsberichten in een gemiddeld nummer van de bewuste krant, vanaf het eerste bericht over de Poolse emigratie in het algemeen (a) en vanaf het eerste bericht over het onderwerp in kwestie (b):

krant	P.E.	P.B. (a)	P.B. (b)	B.L. (a)	B.L. (b)
JdF	14/1000	9/1000	11/1000	7/1000	12/1000
MdG	1à2/1200	<1/1000	1/1000	<1/1000	<1/1000
GvG	12/12000	2/1200	2à3/1200	<1/1200	1à2/1200
3 Bru	11/1000	7/1000	9/1000	7/1000	10/1000

3 Bru: 3 Brusselse kranten samen (*Ind, Em en CB*).

het karakter van de polonofilie in België vlak na de onafhankelijkheid. Eén van de doelstellingen van dit onderzoek is, zoals aangegeven, uitvinden hoe opinies over België zelf en over de Belgische onafhankelijkheid hun stempel drukten op de Belgische houdingen tegenover de Poolse vluchtelingen. De gegevens over het onthaal van de eerste Polen in het land hierboven tonen al aan dat zij op 'pro-Belgische middens' een bijzondere aantrekkingskracht uitoefenden. De Poolse campagne was in verschillende opzichten een 'patriottische' aangelegenheid: enerzijds kwamen de initiatiefnemers allen uit patriottische kringen, anderzijds leken de deelnemers hun engagement bewust als patriottisch te ervaren. Systematisch onderzoek in drie Gentse kranten bevestigt en vervolledigt dit beeld. Het toont in de eerste plaats aan hoe nauw de samenhang was tussen het Belgische onafhankelijkheidsstreven en de sympathie voor de Poolse vluchtelingen. Het onthult daarnaast één en ander over de belangen achter de Belgische polenliefde. Zoals verwacht reageerden het *Journal des Flandres*, de *Messenger de Gand* en de *Gazette van Gend* elk op een eigen manier op de komst van de Poolse vluchtelingen. Uit die verschillende reacties kan afgeleid worden welke functionele rol de Poolse campagne vlak na de onafhankelijkheid speelde in het politieke leven en het natievormingsproces in het jonge België.

Het *Journal des Flandres* verleende, zoals al ter sprake kwam, actieve steun aan de campagne door zelf een intekenlijst te openen. Dat dit blad de Polen enthousiast verwelkomde, is niet verwonderlijk: het was één van de meest vurige aanhangers geweest van hun opstand. Ook na de inname van Warschau bleef het nog haast dagelijks berichten publiceren over de situatie in Polen en over de vluchtelingen die zich in Oostenrijk en Pruisen hadden teruggetrokken. Het volgde hen die de reis westwaarts ondernamen en meldde dat zij onderweg als helden werden ontvangen. Vanaf eind oktober 1831 rapporteerde het nauwgezet de aankomst van beroemde Poolse leiders en legerregimenten in Frankrijk en natuurlijk van de Polen die België passeerden. Daarnaast waren in het *Journal des Flandres* regelmatig berichtjes te lezen over het Russische machtsherstel en de repressie in Polen.¹⁸³

Het nieuws dat in Luik intekeningen waren geopend ten gunste van de Poolse passanten, werd op 20 november 1831 gepubliceerd. Niet veel later, op 26 november, volgde de aankondiging dat die avond in Brussel een *Comité polonais* gevormd zou worden. Het *Journal des Flandres* wachtte de oprichting niet af en maakte diezelfde dag nog bekend dat het zelf een intekening opende.

¹⁸³. De eerste korte berichtjes over de Russische repressie werden vanaf einde oktober gepubliceerd. Zie bvb.: *JdF*, 24, 26, 29, 30.10 en 7, 8, 9, 10, 11.11.1831.

In haar oproep om de vluchtelingen ter hulp te komen, benadrukte de krant dat er voor de Polen slechts twee alternatieven bestonden: vluchten en in het buitenland om asiel vragen of zich naar Siberië laten deporteren, waar hen ruwe en vernederende dwangarbeid wachtte:

“Een groot aantal Polen werd reeds weggevoerd alsof ze een troep vuige slaven waren, of eerloze misdadigers... Hun handen, die daarnet nog de schitterende zwaarden omklemden waarvoor de Russen terugdeinsden, [...] bedienen nu het houweel of de kruiwagen van de dwangarbeider en hun lichamen, die zij onverschrokken als schilden gebruikten, [...] worden nu bewerkt door de knotsen van de barbaarse bewakers die tsaar Nicolas heeft aangesteld om op hen te passen en hen te martelen...”¹⁸⁴

Het *Journal des Flandres* voegde toe dat Willem I in wraakzucht niet zou hebben ondergedaan voor zijn Russische bondgenoot, als de Belgische revolutie was mislukt.¹⁸⁵

De volgende weken ging er geen dag voorbij zonder dat de krant meerdere berichten bracht over de acties die in het land op touw werden gezet. Zij bracht regelmatig verslag uit over de werkzaamheden van het Brusselse *Comité polonais*, publiceerde de bekendmakingen ervan, maakte haar publiek attent op grote giften van invloedrijke figuren en gaf om de twee of drie dagen een overzicht van de intekeningen die zij zelf had verzameld.

Het *Journal des Flandres* wendde elke gelegenheid aan om de Poolse vluchtelingen eer te betuigen en besteedde zò veel aandacht aan de inzamelingen dat het daarin zelfs de Brusselse kranten overtrof, die nochtans een voortrekkersrol speelden in de campagne. Het bracht niet alleen vaker, maar ook meer nieuws over de vluchtelingen en de acties. (Van alle onderzochte kranten waren hierover in het *Journal des Flandres* zowel het grootste aantal nummers met berichten als het grootste aantal regels per dag te vinden.)¹⁸⁶ Bij die vaststelling moeten echter wel een kanttekening gemaakt worden. Het *Journal des Flandres* deinsde er niet voor terug eenzelfde bericht in licht gewijzigde vorm voor een tweede, soms zelfs een derde keer op een andere plaats of in een volgend nummer af te drukken. Ook lichtte de krant vaak passages uit de officiële bekendmakingen van het *Comité polonais* om ze op te nemen in de rubriek *faits divers* van één nummer, terwijl de hele bekendmaking dan in een ander nummer werd afgedrukt. Maar dat veranderde natuurlijk niet dat de Poolse campagne wekenlang een vaste plaats kreeg in haar kolommen.

^{184.} *JdF*, 26.11.1831.

^{185.} Beide citaten in mijn vrije vertaling. *JdF*, 26.11.1831.

^{186.} Zie voetnoot 182.

Ondertussen bleef het blad ook nieuws brengen over de Poolse vluchtelingen in de andere landen, in het bijzonder in Frankrijk, en klaagde het als één van de eerste het strenge Franse regeeringsoptreden aan.¹⁸⁷ In het voorjaar van 1832 publiceerde het een lang artikel van Niemojowski, die zich inmiddels in België had gevestigd – hij stelde de Franse houding tijdens de Poolse opstand en de aanpak van de vluchtelingen in bitse bewoordingen aan de kaak.¹⁸⁸

Nog regelmatig bekritiseerde het *Journal des Flandres* ook de toestand in Polen. Begin januari 1832 bijvoorbeeld drukte het blad een “*brief uit Warschau*” af, waarin een Pools correspondent de lijdensweg beschreef van de achtergeblevenen. In een inleiding bij deze klaagzang werd benadrukt dat de restauratie in Polen voor de Belgen een les moest zijn:

“Laat ons eruit leren te berusten in de tijdelijke smarten waarmee wij te kampen hebben en alles te ondernemen [...] om te vermijden dat ook wij het lot van Polen moeten ondergaan”.¹⁸⁹

Als reactie op het nieuwe organieke statuut dat de Russische tsaar Polen in plaats van haar oude grondwet had gegeven en dat het land als een soort provincie in het Russische Rijk integreerde, publiceerde het *Journal des Flandres* begin april 1832 een lang artikel onder de veelzeggende titel “*Du meurtre de la Pologne*”. Daarin vroeg het zich af hoe de grootmachten zo’n onheil konden laten geschieden. Het Europese machtsevenwicht begon gevaarlijk over te hellen in het voordeel van de autocratische mogendheden. Voor de zoveelste keer werd de Belgen op het hart gedrukt een les uit dit alles te trekken.

“Als ons vertrouwen en de offers die wij brengen nergens toe leiden, [...] dan moeten wij vasthouden aan het feit dat men onze onafhankelijkheid heeft erkend [...] en met Gods hulp zullen wij de diplomatieke strijd of de oorlog waarin onze zogenaamde arbiters ons hebben gestort, als overwinnaars kunnen verlaten.”¹⁹⁰

Hogerop werd al vermeld dat het *Journal des Flandres* half december reeds opriep om Poolse militairen in te schakelen in het vreemdelingenlegioen én in het Belgische leger. In het voorjaar van 1832 informeerde het blad haar lezers over de eerste benoemingen van Poolse officieren,¹⁹¹ en nam het ook

¹⁸⁷ Reeds op 8 december meldde het *JdF* verontwaardigd dat de Franse politie de hotels controleerde om te weten te komen of er Polen logeerden. *JdF*, 8.12.1831.

¹⁸⁸ *JdF*, 22.3.1832.

¹⁸⁹ Mijn vrije vertaling. *JdF*, 8.1.1832.

¹⁹⁰ Alle citaten in mijn vrije vertaling. *JdF*, 9.4.1832.

¹⁹¹ Zie bvb. *JdF*, 12 en 30.4, 5, 6, 7 en 20.5.1832.

alle geruchten op over de creatie van Poolse legioenen in België. Ofschoon het eigenlijk niet ingenomen was met de benoeming van vreemdelingen in Belgische overheidsdienst,¹⁹² maakte het niet de minste tegenwerping naar aanleiding van de indiensttreding van Poolse militairen. Integendeel, het liet uitschijnen dat hun moed en vrijheidsdrang België goed van pas zouden komen.¹⁹³

Ondanks al deze propaganda was de campagne van het *Journal des Flandres* ten gunste van de Polen echter geen echt succes. Het door de krant gesteunde initiatief van enkele Gentse 'ultrapatriotten' om een onderafdeling van het *Comité polonais* op te richten, kwam vermoedelijk niet van de grond. Bovendien slaagde zij er niet in grote geldsommen voor de Polen bijeen te brengen. Reeds op 8 januari 1832 – weken vroeger dan de Brusselse kranten – kondigde zij aan dat zij haar intekenlijst binnenkort afsloot. Het totale bedrag dat zij aan het centrale comité overmaakte, bedroeg uiteindelijk amper 470 frank, een peuleschil vergeleken met wat de *Courrier Belge* had verzameld, en niet veel meer dan de helft van de bijdrage van De Potter alleen. Nader onderzoek toont aan dat de overzichten van giften in het *Journal des Flandres* grotendeels waren overgenomen uit andere bladen. Alles samen ondertekenden nog geen 40 personen haar eigen intekenlijst en onder hen waren slechts weinig invloedrijke figuren. De afgestane bedragen varieerden van 1 frank tot ruim 34 frank. Bijna de helft van de intekenaars verkoos slechts met zijn initialen te ondertekenen, anoniem te blijven, of was de redactie onbekend. Van de 8 geestelijken die de actie steunden, wenste de helft zich niet bekend te maken. Tenslotte waren zeker 11 intekenaars niet afkomstig uit Gent, mogelijk waren het er een stuk meer. Hoewel het niet onwaarschijnlijk is dat een aantal Gentenaars hun schenking voor de Polen rechtstreeks aan het *Comité polonais* overmaakten, of intekenden bij een andere krant, dringt de conclusie zich op dat Gent zich weinig om het welzijn van de Poolse vluchtelingen bekommerde en dat de Poolse campagne, ondanks de grote belangstelling die zij er van één van de leidende persorganen kreeg, de stad niet echt kon beroeren.

Vanwaar dit opmerkelijke verschil met andere Belgische steden? De geringe bijval van de acties in Gent wordt begrijpelijker als rekening wordt gehouden met de beoordeling ervan door een ander belangrijk Gents dagblad. De *Messageur de Gand*, die in deze periode in Gent misschien nog invloedrijker was dan het *Journal des Flandres*, hield er met betrekking tot de liefdadigheid ten gunste van de Poolse vluchtelingen immers heel andere standpunten op na.

¹⁹². Lees hierover bvb.: "*Des employés étrangers*" in *JdF*, 8.1.1832 (overgenomen uit *Le Belge*).

¹⁹³. Zie vroeger, pp. 89-90.

Maar eerst nog dit: ongeveer op het ogenblik dat de eerste Poolse vluchtelingen België bereikten, werd in Gent de staat van beleg afgekondigd, ook al dreigde er toen geen directe militaire aanval vanuit Nederland. Om de macht van het orangistische stadsbestuur te breken werd Gent toevertrouwd aan het bijna dictatoriale gezag van generaal Niellon,¹⁹⁴ een Frans deserteur, die zich in de Nederlandse tijd in de Zuidelijke Nederlanden had gevestigd, een actieve rol had gespeeld in de Belgische revolutie en was opgeklommen tot militair gouverneur van Oost en West-Vlaanderen. Door zijn arbitraire optreden maakte hij de Belgische regering nog gehater bij de orangisten dan zij al was. *De Messenger de Gand* bleek al snel zijn meest geliefde slachtoffer en in januari 1832 vaardigde hij, om haar het zwijgen op te leggen, een bevel uit waardoor elke krant vòòr zij verscheen, eerst door hem gecontroleerd moest worden. Maatregelen als deze hadden het omgekeerde effect van wat ze beoogden. Ze bevestigden de orangistische afkeer van het nieuwe België, versterkten de polarisatie van politieke opinies en vergrootten de invloed van de contra-revolutionairen, die de meest welstellende inwoners van de stad waren. De diepe crisis waarin Gent verkeerde, maakte de onafhankelijkheid er niet populairder op. De winter van 1831-1832 was voor Gent een echte hongervinter. Duizenden werklozen en behoeftigen waren aangewezen op de liefdadigheid van particulieren, want de stadskas was al maanden leeg... (Franchet, 1965; Witte, 1973, 73-131)

De Messenger de Gand wendde elke gelegenheid aan om deze ellendige situatie aan te klagen. Waren de problemen waaronder Gent gebukt ging niet het beste bewijs dat de onafhankelijkheid niet deugde? Volgens de *Messenger* had het nieuwe gezag de Belgen misleid en bedrogen. De onafhankelijkheid was er niet om hen meer welzijn brengen; zij was een sluwe zet van de Kerk, de katholieken en een handvol *parvenu's* die hun eigen positie wilden veilig stellen en de alom aanbeden ideeën van 'Vrijheid' en 'Vaderland' slechts gebruikten om een rookgordijn op te trekken.

Vanuit dit perspectief benaderde de *Messenger de Gand* ook de campagne ten gunste van de Poolse vluchtelingen. Dat zij de Polen niet meteen als helden verwelkomde, kon reeds vermoed worden, gezien haar evaluatie van de opstand, met name sinds de Russische zege. Ook deze krant bleef na de inname van Warschau regelmatig verslag uitbrengen over de gebeurtenissen in Polen en over het Russische machtsherstel, echter zonder daar ook maar enige kritiek op te leveren. Waar het *Journal des Flandres* het bijvoorbeeld had over massale deportaties naar Siberië, rapporteerde de *Messenger* alleen dat de vooraan-

¹⁹⁴ Charles Niellon, 1795-1871, vestigde zich in de Nederlandse tijd als Frans deserteur in de Zuidelijke Nederlanden, nam actief deel aan de septembergevechten, maakte daarna carrière in het Belgische leger en kreeg in 1837 de grote naturalisatie.

staande Poolse politieke leiders een woonplaats in Moskou werd opgelegd.¹⁹⁵ Dit blad besteedde evenveel aandacht aan de vluchtelingen die verkozen naar hun land terug te keren, als aan hen die in Frankrijk arriveerden. Bij het begin van het nieuwe jaar schreef het dat reeds 12.000 gevluchte Poolse militairen terug thuis waren en zich verheugden in de vergiffenis van de tsaar.¹⁹⁶

Bij de aankomst van de eerste Poolse vluchtelingen in België maakte de *Messenger de Gand* haar publiek attent op slechts één van hen, en dat was niet de populaire Joachim Lelewel:

“Men verzekert ons dat de priester Pulawski, die aangewezen wordt als de organisator van de slachtpartijen in Warschau, in België is en zijn diensten al heeft aangeboden aan de punthoeden van onze ultramontaanse kliek. Het is niet bekend of zij van plan zijn gebruik te maken van zijn ‘talenten’. Zeker is dat hij met vreugde en hartelijkheid is ontvangen...”¹⁹⁷

Over de aankomst van andere min of meer beroemde Poolse opstandelingen in het land tijdens de volgende weken en maanden zweeg het blad in alle talen. In tegenstelling tot wat het bovenstaande doet vermoeden, distantieerde de *Messenger* zich echter niet helemaal van de Poolse vluchtelingen. Dat blijkt bij-voorbeeld uit de aanhef van een kort artikel dat zij einde november 1831 publiceerde, vlak na de oprichting van het Brusselse *Comité polonais*:

“Meer dan wie ook bewonderen wij het heroïsme waarvan de Poolse natie blijk heeft gegeven bij de verdediging van haar onafhankelijkheid en wij hopen oprecht dat de Russische tsaar dit moedige volk liberale instellingen zal geven. Ook applaudiseren wij voor onze menslievende landgenoten, die intekeningen hebben geopend voor de vluchtelingen die zijn ontsnapt aan de ramspoed van het Poolse leger...”

Hoewel het de acties ten gunste van de vluchtelingen dus in beginsel wel goedkeurde, formuleerde het blad ook een bedenking:

“... maar sta ons toe [...] te wijzen op de veelheid van Belgische burgers die de revolutie in de malaise heeft gestort, en voor wie de op til staande winter slechts honger en wanhoop zal brengen. Deze ontelbare families [...] hebben even heilige rechten op ons medeleven als de ongelukkige Polen. Ons dunkt dat, terwijl wij onze gasten ter

^{195.} *MdG*, 17.11.1831.

^{196.} *MdG*, 12.1.1832.

^{197.} Mijn vrije vertaling. *MdG*, 1.11.1831.

Antoni Felicjan Pulaski, °1800-1838, kapelaan en zo'n gepassioneerd revolutionair dat zijn landgenoten hen 'bloeddrinker' noemden. Hij zocht eerst asiel in Frankrijk, maar werd in 1833 uitgewezen en kwam naar België, waar hem na de troebelen van april 1834 hetzelfde lot te beurt viel. GODDEERIS, 1997, 294.

hulp komen, wij onze broeders niet mogen vergeten, en dat van alle naastenliefde die voor onze medeburgers de eerste moet zijn.”¹⁹⁸

Een kleine week later kondigde de *Messenger* aan dat de Gentse *Société d'Apollon* alvast het goede voorbeeld gaf door de inrichting van een concert ten gunste van de (Belgische) armen. Het maakte van de gelegenheid gebruik om te bemerken dat men in sommige steden, zoals in Luik, blijkbaar een naam moest hebben die eindigde op ‘-inski’ om aanspraak te kunnen maken op steunverlening.¹⁹⁹

“Liefdadigheid mag geen deugd zijn, onderhevig aan modes of omstandigheden”,

luidde het twee dagen later, in een kort bericht over de vrijgevigheid van de militairen voor de Poolse vluchtelingen.²⁰⁰

Op 15 december 1831 werd ten slotte de vloer aangeveegd met de leden van het *Comité polonais*. Een bijtend scherp artikel, bovenaan op de voorpagina, noemde hen ronduit “*charlatans de sensiblerie*”. Ook de *Messenger* was het niet ontgaan dat in het Brusselse comité opmerkelijk veel ex-leden van de *Association Nationale* zetelden:

“Wij laten ons niet misleiden door de parade van de coryfeeën [...] van deze vermeende patriottische vereniging, die de verdiende populariteit van de Polen gebruiken om te proberen hun invloed te herwinnen...”

Dat een groot deel van de Belgische bevolking ondertussen in de meest erbarmelijke omstandigheden verkeerde, maakte van de leiders van de Poolse campagne volgens de *Messenger* ware landverraders, die hun straf niet zouden ontlopen.²⁰¹

Op geen enkele manier liet het blad evenwel uitschijnen dat de Poolse vluchtelingen in haar ogen geen hulp verdienden. Telkens weer benadrukte het dat de Poolse campagne in de grond een lovenswaardig initiatief was. Toch besteedde het niet de minste aandacht aan de inzamelingen en de andere activiteiten ten gunste van de vluchtelingen. Ook de berichtgeving over de werkzaamheden van de Poolse comités liet het over aan wat het “*de kranten van de reactionaire beweging*” noemde.²⁰² Na december 1831 verdween elke verwijzing naar de Belgische steunverlening aan de Poolse vluchtelingen uit

¹⁹⁸. Mijn vrije vertaling. *MdG*, 28.11.1831.

¹⁹⁹. *MdG*, 4.12.1831.

²⁰⁰. Citaat in mijn vrije vertaling. *MdG*, 6.12.1831.

²⁰¹. Beide citaten in mijn vrije vertaling. *MdG*, 15.12.1831.

²⁰². *MdG*, 15.12.1831. Zie ook voetnoot 182.

de kolommen van de *Messenger*. Pas begin mei 1832 was er opnieuw iets over te lezen: in enkele regels werd gemeld dat het Poolse comité voortaan geen permanente hulp meer verleende aan Poolse soldaten en onderofficieren.²⁰³ Dit geïsoleerde berichtje was het eerste en het laatste waarin de *Messenger de Gand* concrete informatie gaf over de initiatieven van het Brusselse *Comité polonais*.

Ondertussen publiceerde het blad wel verschillende stukjes over de indienstname van Poolse militairen in Belgische leger. Het keurde die volledig af, om ongeveer dezelfde redenen als die waarom het de steunverlening ten gunste van de Poolse vluchtelingen had bekritiseerd. Volgens de *Messenger* moesten Belgen voorrang krijgen bij nieuwe benoemingen in hogere legerfuncties en mochten Poolse vluchtelingen in geen geval de plaatsen innemen van Belgische militairen. Op 1 mei 1832, enkele dagen nadat zij de indiensttreding van kolonel Kruszewski had gemeld, wees zij haar lezers erop dat de opname van buitenlanders in het leger niet in goede aarde viel bij de Belgische hogere officieren. Vijf dagen later beschuldigde zij de regering ervan Belgische militairen zonder meer te ontslaan op Frans bevel, om de Franse regering de mogelijkheid te geven het kostelijke onderhoud van de Poolse officieren op de Belgen af te wentelen.²⁰⁴ De volgende dag reproduceerde zij de brief van de Mérode aan *L'Indépendant*²⁰⁵ met de toevoeging dat de minister, indien er nood was aan nieuwe officieren, dan maar Belgische onderofficieren moest promoveren. Elders in hetzelfde nummer was over de kwestie een veel scherper bericht te lezen, overgenomen uit een orangistische krant uit Antwerpen.

“De Poolse vluchtelingen die de Lafayettes en andere onruststokers naar Frankrijk hebben gelokt, zouden – misschien is het reeds een uitgemaakte zaak? – aangetrokken worden om er nieuwe regimenten mee te vormen, alsof er hier nog niet genoeg Polen verblijven om het land te ruïneren. Nu de cholera niet veel later dan de overblijvenden van het opstandige Polen in Parijs is opgedoken, is het niet verwonderlijk dat het ‘juste-milieu’ haar inspanningen verdubbelt om ook deze gesel aan ons over te dragen. Al wat verdacht is in Frankrijk, wordt naar België gestuurd.”²⁰⁶

In tegenstelling tot de *Messenger de Gand* schrok het Antwerpse blad er niet voor terug ook de Poolse vluchtelingen zelf op de korrel te nemen. Spreekt het feit dat de *Messenger* bovenstaand bericht zonder enige commentaar af-

^{203.} *MdG*, 4.5.1832.

^{204.} *MdG*, 6.5.1832.

^{205.} Zie p. 96.

^{206.} Mijn vrije vertaling. *MdG*, 7.5.1832; het bericht was overgenomen uit de *Journal du Commerce d'Anvers*.

drukte voor zich? De manier waarop zij het eerder over de Poolse priester Pulaski had, wijst in die richting. Over het algemeen echter waren het niet zozeer de Polen die dit blad hekelde, als wel hun onthaal (de Poolse campagne en hun opname in het Belgische leger), en het valt op dat het haar kritieken op de Poolse opstand daarbij niet één keer opnieuw in herinnering bracht.

Vergeleken met het *Journal des Flandres* en de *Messenger de Gand* maakte de *Gazette van Gend*, ook in haar verslaggeving over de Poolse emigratie, een zeer bezadigde indruk. Er rekening mee houdend dat deze krant slechts drie keer per week verscheen en dus selectiever moest zijn in het brengen van nieuws, kan gesteld worden dat zij nochtans relatief veel aandacht besteedde aan de Poolse vluchtelingen, een stuk meer dan de *Messenger de Gand* en niet veel minder dan het *Journal des Flandres*.²⁰⁷

Einde september 1831 publiceerde de *Gazette* het eerste bericht over de uit hun land gevluchte Poolse legertroepen.²⁰⁸ Vanaf dan bleef zij met grote regelmaat schrijven over de vluchtelingen in Oostenrijk en in Pruisen én over hen die naar Frankrijk afzakten. Ook de aankomsten van de belangrijkste Poolse militaire en politieke leiders in Frankrijk en in België werden systematisch gerapporteerd. In tegenstelling tot de *Messenger* signaleerde deze krant eind oktober 1831 dus wél dat Lelewel in het land was. Maar zij omschreef hem, nu in tegenstelling tot het *Journal des Flandres*, niet als een held, wel nuchter als een "gewezen lid van het polsch gouvernement".²⁰⁹ De Poolse vluchtelingen werden in verschillende berichten in de *Gazette* geloofd om hun dapperheid en hun militaire vaardigheden, maar nooit verheerlijkt. Op het gelijk of ongelijk van hun opstand kwam deze krant niet meer terug.

Reeds op 27 november 1831 meldde zij de oprichting in Brussel van "eene provisoire commissie [...] voor de opzameling der inschrijving voor de uyt hun vaderland verdreven of gewekene polakken." De volgende weken en maanden bracht zij op gezette tijden, maar steeds beknopt, verslag uit over het Brusselse *Comité polonais* en hield zij haar lezers op de hoogte van de oprichting en de samenstelling van enkele onderafdelingen.²¹⁰ Over de vele activiteiten ten gunste van de Polen en over de geldsommen en goederen die werden afgestaan, schreef zij echter niets. Haar reputatie van onpartijdig persorgaan indachtig, liet de *Gazette van Gend* bovendien op geen enkele manier blijken hoe zij tegen de campagne aankeek. Zij deed geen oproepen om de Polen ter hulp te komen, opende zelf geen intekening, gaf niet aan welke kranten dat wel deden en publiceerde de bekendmakingen van het centrale Poolse comité niet.

^{207.} Zie voetnoot 182.

^{208.} *GvG*, 30.9.1831.

^{209.} *GvG*, 30.10.1831.

^{210.} Over de Poolse comités: *GvG*, 27 en 30.11; 4, 14 en 16.12.1831 en 18.1. 1832.

Ook flink wat andere feiten in verband met de Poolse vluchtelingen werden in dit blad met regelmaat gerapporteerd, maar al evenmin becommentarieerd. De beperkingen die de Polen in Frankrijk werden opgelegd, werden droog gemeld en stootten niet op kritiek. De polemische kwestie van de opname van Poolse militairen in het Belgische leger werd vrij goed gevolgd, maar ook hier bleef het bij een serene weergave van de feiten – of geruchten.²¹¹

Van alle onderzochte kranten was de *Gazette van Gend* de enige die zich – hoewel zij gematigd pro-Belgisch was – niet expliciet bij één of ander politiek kamp aansloot. Zij was ook de enige die positief stond tegenover de Poolse revolutie, maar geen propaganda voerde voor de campagne ten gunste van de Poolse vluchtelingen en zich onthield van manifeste sympathiebetuigingen aan hun adres. Het is niet uitgesloten zij hen een warm hart toedroeg en van mening was dat zij het medelijden van de Belgen verdienden. Maar in dat geval vond zij het blijkbaar niet haar taak om haar medeburgers daarvan deelgenoot te maken. De afzijdigheid van de *Gazette* tegenover de Poolse vluchtelingen geeft aan dat zij van oordeel was dat er voor haar lezerspubliek – of zelfs voor de Gentenaars in het algemeen? – niet echt veel aan hen gelegen was. Wat kon een handvol verslagen Poolse opstandelingen die alles verloren hadden, inderdaad betekenen voor een verscheurde stad in staat van beleg, geteisterd door bittere armoede en grote economische problemen?

III. CONCLUSIES

1. De belangen achter de Belgische solidariteit. Polenliefde en politieke strijd

De veronderstelling dat de Gentenaren het verblijf van een aantal Poolse vluchtelingen in het land niet onverdeeld als een prangend actuele kwestie ervoeren, correspondeert met de vaststelling dat er in Gent relatief weinig geld voor de Polen werd verzameld en met het vermoeden dat er nooit een Pools comité werd opgericht. Maar zij roept vragen op over de massa aandacht en propaganda die het *Journal des Flandres* aan de Poolse vluchtelingen besteedde en over de scherpe afkeuring die de Poolse campagne vanwege de *Messenger de Gand* te verduren kreeg. Vanwaar eigenlijk zoveel ophef over een aangelegenheid die in Gent blijkbaar niet als een acuut probleem werd ervaren?

²¹¹. hierover: *GvG*, 3.2, 4; 13.4, 6, 9 en 25.5.1832.

Een aannemelijke denkpiste bestaat eruit aan te nemen dat achter de discussies die de komst van de Poolse vluchtelingen teweegbracht, een ander dispuut schuilging: een politiek dispuut waarin niet de Poolse vluchtelingen, maar wel het jonge België centraal stond. In dat dispuut wenste de *Gazette van Gend*, als 'apolitiek blad', kennelijk geen actieve rol te spelen, of verkoos het zich 'naar goede gewoonte' zo gematigd mogelijk op te stellen. Volgens deze hypothese werden de Poolse opstandelingen van bij hun aankomst – en wellicht zelfs nog vroeger – als het ware 'opgeslokt' in de strijd tussen Belgisch-gezinden en contra-revolutionairen en was hun populariteit afhankelijk van de symbolische rol die zij in die strijd konden spelen. Het zou te ver gaan de Poolse campagne af te doen als een 'wapen' van de onafhankelijkheidsgezinden tegen de orangisten, of haar te reduceren tot een instrument ter bevordering van de pro-Belgische frontvorming. Dit impliceert immers dat zij weloverwogen en bewust werd opgezet om er politiek voordeel uit te halen. Toch kan niet ontkend worden dat de campagne de protagonisten van de Belgische onafhankelijkheid in verschillende opzichten goed van pas kwam. Eén en ander wordt duidelijker als een aantal tot hier toe vermelde gegevens over het onthaal van de Poolse vluchtelingen op een rij worden gezet.

Vooreerst is er het feit dat al wie zich van bij aanvang over de vluchtelingen ontfermde, behoorde tot dat deel van de Belgische elites dat actief had deelgenomen aan de Belgische omwenteling en de inrichting van de nieuwe onafhankelijke staat. Of het nu al dan niet radicale 'ultrapatriotten' waren die daarbij de eerste stappen zetten, kan voorlopig niet uitgemaakt worden en is misschien van ondergeschikt belang. In ieder geval sloot een niet onaanzienlijk aantal gematigde en regeringsgezinde patriotten zich zowat onmiddellijk bij de acties ten gunste van de Polen aan. Beide groepen konden zich er dus blijkbaar goed in terugvinden.

Verder kan niet ontkend worden dat de pro-Poolse acties met flink wat 'bombarie' gepaard gingen en ieder die zich geroepen voelde, de gelegenheid boden om zich ostentatief te vereenzelvigen met de idealen waarvan de Polen als de belichaming bij uitstek golden: vrijheid, geloof en vaderland, moed, onafhankelijkheid en volharding. Meer dan één vooraanstaand patriot en *nota bene* verschillende nationale en lokale politieke leiders en opvallend veel militairen grepen die kans met beide handen, alsof op die manier een deel van de populariteit van de Poolse helden op henzelf zou overgaan. Wellicht hadden de pijnlijke nederlaag na de Nederlandse inval in augustus 1831, de vernederende concessies die de grootmachten België hadden opgelegd, de crisis, de bestuursproblemen en de aanslepende onzekerheid over de toekomst van het land de zelfverzekerdheid van de patriotten een flinke knauw gegeven. In dat geval kon hun inzet voor de Poolse vluchtelingen hen waarschijnlijk helpen om zichzelf en hun medeburgers het gezichtsverlies te doen vergeten dat zij hadden geleden. Bewees hun oprechte engagement immers niet dat

datgene waarvoor de Polen waren opgekomen voor hen nog steeds het allerhoogste ideaal was? Dat de Belgische afstraffing tijdens de tiendaagse veldtocht niet te wijten was aan een gebrek aan toewijding en standvastigheid? Dat België ondanks alles geen slaaf was van de grootmachten, die gezamenlijk de Polen aan hun lot hadden overgelaten? Dat Rusland nog steeds de vijand was en dat België niet voor de tsaar zou zwichten, ook al weigerde hij de XXIV Artikelen te ratificeren?

In bijna alle oproepen aan de bevolking om de Poolse vluchtelingen ter hulp te komen en ook in het gros van de opinie-artikels die aan hen werden gewijd, waren expliciete boodschappen vervat, die weinig met de Polen of met hun opstand te maken hadden, maar des te meer met België zelf. Eén daarvan was de steeds terugkerende waarschuwing dat een herstel van het Nederlandse gezag zou aanvatten met harde repressie en ook van talloze Belgen vluchtelingen zou maken. De revolutie kon dus niet meer teruggedraaid worden en de moeilijke periode die de Belgen nu doorstonden, verzonk in het niet vergeleken met wat de Polen te beurt was gevallen. Een andere boodschap spoorde de Belgen aan om de Polen tot voorbeeld te nemen, zich als de onafhankelijkheid in gevaar zou komen net zo eendrachtig, onverzettelijk en moedig op te stellen en vooral de oorlog niet te vrezen. Door beide soorten boodschappen waren de verzoeken om de Poolse opstandelingen te helpen, steeds ook oproepen ter ondersteuning van de Belgische onafhankelijkheid.

Voor een deel van de Belgen moet die koppeling als vanzelfsprekend overgekomen zijn. Het valt op dat bijzonder veel steunverleners hun inzet voor de Polen inderdaad beschreven als een daad van patriottisme of als een eerbetuiging aan de Belgische omwenteling. De campagne ten gunste van de vluchtelingen kon dus niet alleen een breed publiek bekoren, ze bracht bovendien een bundeling teweeg van onafhankelijkheidsgezinde krachten van diverse afkomst en signatuur. Dit gaat net zo goed op voor de initiatiefnemers als voor de andere deelnemers. Wat de eersten betreft, werd reeds meermaals opgemerkt dat zij zowel uit radicale als uit meer gematigde middens kwamen. Misschien werden de eerste Poolse comités opgezet door 'ultrapatriotten' in een poging de radicale oppositie opnieuw te verenigen - bijvoorbeeld om te protesteren tegen de Belgische aanvaarding van de XXIV Artikelen. Misschien traden pas later ook een aantal regeringsgezinden toe. In elk geval leek de campagne ten gunste van de vluchtelingen geen hinder te ondervinden van eventuele rivaliteiten onder haar initiatiefnemers en wees alles erop dat hun samenwerking, zeker in een eerste fase, efficiënt was. Ook zij die zich ertoe beperkten de Polen te helpen door hun giften, kunnen niet ondergebracht worden in één en dezelfde sociaal-politieke groep, ook al gold voor de meesten vermoedelijk dat ze relatief begoed waren. Het lijkt er sterk op dat het enige wat alle participanten aan de acties onderling verbond, hun welgemeende instemming met de Belgische onafhankelijkheid was.

Een laatste bemerking betreft de manier waarop de sympathie voor de Poolse vluchtelingen evolueerde in de tijd. De eerste Poolse vluchtelingen arriveerden in België op het einde van oktober 1831 en werden als helden ontvangen. Niet veel later ging de campagne om hen bij te staan van start. Ze was zeer succesvol tijdens de laatste week van november en in december 1831 en in iets mindere mate ook nog in januari 1832. Tijdens deze negen of tien weken werd het meest geld opgehaald, besteedden de patriottische kranten bijna dagelijks aandacht aan één of ander aspect van de campagne en liet het centrale Poolse comité regelmatig van zich horen. Precies in die periode bestond er, ondanks de Belgische aanvaarding van de XXIV Artikelen, erg weinig zekerheid over de toekomst van het land. Om te beginnen had Willem I ook dit verdrag afgewezen. In diplomatieke kringen werd aangenomen dat de Russische tsaar hetzelfde zou doen en dat veroorzaakte grote onrust. Hoe zouden Pruisen en Oostenrijk reageren? De Poolse kwestie en de onenigheid over de forten aan de Belgische zuidgrenzen maakten de relaties tussen de grootmachten extra gecompliceerd. Een algemeen Europees conflict was niet uitgesloten (Betley, 1960, 232 e.v.; Thomas, 1983, 29-31). In België bleef de vrees groot dat Willem I met de steun van de contra-revolutionairen en gedekt door Rusland en de andere autocratische mogendheden een nieuwe invasie zou ondernemen. Ze werd bevestigd op het einde van het jaar, toen orangisten in Luxemburg een anti-Belgische beweging probeerden te orkestreren, waarbij de Pruisische overheid een dubieuze rol speelde (Garsou, 1936, 228-230). Begin 1832 echter kwam er voor het eerst meer geruststellend nieuws. De tsaar zou proberen Willem I te overhalen zich bij de Belgische onafhankelijkheid neer te leggen. Oostenrijk en Pruisen waren in principe bereid om de XXIV Artikelen te ratificeren, maar wachtten een definitieve beslissing van Rusland af. Eind januari kreeg de fortengkwestie eindelijk een oplossing en daarmee was een belangrijk obstakel voor de ratificaties van Frankrijk en Engeland van de baan. De onafhankelijkheidsgezinden haalden opgelucht adem (Garsou, 1936, 339 e.v.). Het is opmerkelijk dat de golf van solidariteit en medeleven met de Poolse vluchtelingen net vanaf dan geleidelijk aan wegebde. Het Poolse comité hield zich na januari 1832 lange tijd stil. De berichten over de liefdadigheidsacties werden schaarser. In maart leken alle intekenlijsten afgesloten. Zoals blijkt uit de reacties op het optreden van de Franse regering en op de Russische 'inlijving' van Polen, werden de Poolse kwestie en de vluchtelingen niet uit het oog verloren. Maar het unanieme enthousiasme scheen bekoeld, de opname van Poolse militairen in het Belgische leger stootte op verzet en toen het Poolse comité haar inkomsten zag dalen, werden er geen nieuwe oproepen meer gedaan om de vluchtelingen te helpen.

Samengevat komt het bovenstaande hierop neer: de Poolse campagne was zeer succesvol in de periode waarin de angst en de onzekerheid over het voortbestaan van het jonge België het grootst waren. Toen de internationale bezegeling van de onafhankelijkheid iets dichterbij leek te komen, nam dat

succes merklijk af. Het bestaan van een causaal verband is hiermee natuurlijk niet bewezen. Andere factoren die waarschijnlijk een rol speelden bij het stilverval van de acties, komen verder nog aan bod. Toch is het niet onaannemelijk dat de grote bijval die de acties kenden en de bundeling van 'patriottische' krachten die daarvan het gevolg was, iets te maken hadden met een dringende behoefte aan eendracht bij de onafhankelijkheidsgezinden. Waarschijnlijk maakte de hoogst preciaire toestand waarin het land na de tiendaagse veldtocht zéker tot einde januari 1832 verkeerde, eensgezindheid tot een absolute prioriteit. Enerzijds mocht het buitenland nu niet de minste aanleiding geboden worden om te twijfelen aan de leefbaarheid van de nieuwe staat. Anderzijds was frontvorming tegen de orangisten, gezien de oorlogsdreiging, nu hoogst noodzakelijk. Doordat zij georganiseerd werd door pro-Belgische leiders uit verschillende kampen, door haar verspreiding over het hele land en door de idealen die zij uitdroeg, kon de Poolse campagne de Belgische patriotten die eraan deelnamen, het gevoel geven 'samen sterk te zijn'. Toen duidelijk werd dat het ergste gevaar voor de onafhankelijkheid geweken was, nam de behoefte de rijen te sluiten mogelijk af en verloor de boodschap van eendracht die de campagne verkondigde haar nut en haar aantrekkingskracht.

Al deze bedenkingen verduidelijken op welke manieren de acties ten gunste van de vluchtelingen de 'protagonisten van de Belgische onafhankelijkheid' van dienst konden zijn. Ook de reacties van de belangrijkste twee Gentse opiniebladen worden nu begrijpelijker.

De geestdriftige inzet van het *Journal des Flandres* voor de Poolse vluchtelingen kan grotendeels verklaard worden door haar (liberaal)katholieke wereldbeschouwing. Liefdadigheid of de hulp aan noodbehoevenden was en is een hoeksteen van de katholieke leer en daarenboven waren de Belgen en de Polen in de ogen van deze krant één in hun verzet tegen een niet-katholieke 'onderdrukker'. Maar dat het *Journal des Flandres* geen gelegenheid liet voorbijgaan om haar publiek attent te maken op de Poolse campagne en er – ook door een aantal 'kunstgreepjes' – zelfs meer aandacht aan besteedde dan de Brusselse patriottische kranten, kan daarnaast ook in verband worden gebracht met de heftigheid waarmee onafhankelijkheidsgezinden en contra-revolutionairen het in Gent tegen elkaar opnamen. Doordat de orangisten in deze stad zo sterk vertegenwoordigd waren, was de kans dat een eventuele contra-revolutie van hieruit zou gevoerd worden, niet ondenkbeeldig. Wellicht meer nog dan elders in het land konden de patriotten hier de ruggesteun gebruiken die de Poolse campagne hen kon geven.

De orangistische *Messenger de Gand* beseftte blijkbaar dat de aanwezigheid van de Poolse vluchtelingen in het land de onafhankelijkheidsgezinden goed uitkwam. Zij keerde zich van de campagne af, wat gezien haar evaluatie van de Poolse opstand wel kon worden verwacht. Maar opmerkelijk genoeg speel-

de die evaluatie geen fundamentele rol in haar kritieken op het onthaal van de Poolse vluchtelingen. Daarin waren twee andere argumenten doorslaggevend. Het eerste was de beschuldiging dat de campagne ten gunste van de vluchtelingen een 'politieke stunt' was. De organisatoren – volgens de *Messenger* waren dat vooral de leiders van de *Association Nationale* – handelden alleen uit opportunisme en maakten misbruik van de populariteit van de Polen.²¹²

Het tweede en meest herhaalde argument met behulp waarvan de *Messenger de Gand* de opvang van de Poolse vluchtelingen afkeurde, laat zich in gesimplificeerde vorm resumeren in de vandaag in Vlaanderen welbekende slogan "eigen volk eerst". De Belgen moesten volgens de *Messenger* voorrang krijgen op de Polen, in liefdadigheidsacties en bij benoemingen in het leger. Het is interessant in verband hiermee op te merken dat *nota bene* ditzelfde blad zich in een aantal artikels dat het iets vroeger in 1831 publiceerde, had opgeworpen als verdedigster van een verregaande gastvrijheid voor elke vreemdeling die zich op het Belgische grondgebied bevond. Gastvrijheid maakte volgens de *Messenger* al eeuwen lang deel uit van de cultuur van de Lage Landen. Begin oktober 1831 schreef zij hierover bijvoorbeeld:

"De gastvrijheid is in België niet alleen een principe, dat werd vastgelegd in een grondwet... zij is iets veel heiligers, iets veel onschendbaarders. Zij is een gewoonte, een traditioneel geloof, een antieke cultus. Haar schade toebrengen, zou neerkomen op blasfemie..."²¹³

Golden de standpunten van de *Messenger de Gand* in verband met de Belgische gastvrijheid dan niet voor de Poolse vluchtelingen? Vroeger in de tekst werd reeds opgemerkt dat deze krant telkens weer benadrukte dat zij de liefdadigheidsacties in de grond niet afkeurde en dat de Poolse vluchtelingen eigenlijk wel hulp verdienden. Het tweede cruciale argument in haar kritieken op die acties was dus eerder dat diegenen die zich over de Polen ontfermden, zich intussen niet om de noden van hun eigen medeburgers bekommerden. En wees ook dat er niet op dat deze 'redders van het vaderland' eerst en vooral uit waren op politiek gewin?

Beide argumenten samenvattend kan dus verondersteld worden dat het vooral haar oppositie tegen de nieuwe Belgische staat en het Belgische 'establishment' was, die doorwoog in de manier waarop de *Messenger de Gand*

²¹² De *MdG* was niet de enige orangistische krant die er zo over dacht. Volgens een artikel in *Ind* van december 1831 deed ook het *Journal d'Anvers* de campagne af als een "bienfaisance de parade": "Het volstaat de namen te bekijken van diegenen die aan het hoofd staan van de Poolse comités om te begrijpen dat het hier in feite gaat om een politieke partij", schreef dit Antwerpse blad. *Ind*, 15.12.1831 (Citaat in mijn vrije vertaling).

²¹³ Mijn vrije vertaling. *MdG*, 4.10.1831.

de Belgische solidariteit met de Polen beoordeelde. Zoals het voor het *Journal des Flandres* opportuun was zich vol overgave te engageren ten gunste van de vluchtelingen, zo was het voor de *Messenger de Gand* opportuun de belangen die achter dit engagement schuilden, bloot te leggen.

2. De eigenheid van de Belgische polenliefde. Polenliefde en de opkomst van de natie-staat

België was niet het enige land waarin de Poolse opstand en de komst van de Poolse vluchtelingen aanleiding gaf tot stellingname over de eigen politieke situatie. Polonofilie was in de vroege jaren 1830 een algemeen West-Europees fenomeen, dat, naast een aantal duidelijke gelijkenissen over de grenzen heen, in elk land een eigen verschijningsvorm kende, afhankelijk van de functionele rol die de polenliefde er kon spelen in het publieke leven.

De gelijkenissen liggen voor de hand. Overal werd de Poolse opstand hét symbool voor de 'vrijheid', voor de afrekening met de restauratie en het 'despotisme'. Overal sprak zij een breed publiek van hervormingsgezinden aan. Hoe groot hun onderlinge meningsverschillen ook waren, in hun liefde voor de Polen waren zij het perfect met elkaar eens. In *The Symbolic Construction of Community* benadrukt de Britse sociale antropoloog A. Cohen dat de bijzondere kracht van symbolen – hun vermogen door sterke identificatie-processen individuen samen te brengen in min of meer hechte groepen – alles te maken heeft met hun vaagheid, hun imprecieze, deels 'subjectieve' karakter. Dat laat immers toe dat verschillende mensen een symbool 'delen', maar er toch in belangrijke mate een eigen, idiosyncratische betekenis aan toekennen: "*they share the symbol but do not necessarily share its meanings*" (Cohen, 1985, 12-21). Uit deze case-study blijkt inderdaad dat het beeld van de Poolse opstand dat de polenvrienden van de vroege jaren 1830 erop na hielden eerder een onbestemd ideaalbeeld was, dan een doordachte reconstructie van het hoe en het waarom van het hele gebeuren. Alleen de tegenstanders van de Poolse revolutie leken er wat kritischer tegenover te staan. Het is de vraag wat er, na een grondige, objectieve analyse van de revolutie in Polen, zou overgebleven zijn van de unanimiteit onder de polenvrienden. De eensgezindheid die zij bereikten, is niet uitzonderlijk bij liefdadigheidsacties in crisissituaties, zeker als er een gemeenschappelijke vijand in het spel is. Maar dat verandert niets aan het feit dat in de polonofilie niet het 'echte' Polen centraal stond, maar wel een ideaalbeeld, in zekere zin de sublimerende polenliefde zelf.

De verschillen tussen de polonofiele bewegingen in de verschillende Europese landen zijn interessant omdat ze meer licht werpen op de eigenheid van de Belgische polonofilie. In Frankrijk beantwoordde de polonofilie aan een behoefte de oude Franse *grandeur* terug te vinden, die in 1815 een flinke deuk had gekregen. Enerzijds was zij een ode aan de idealen van de Juli-revolutie;

anderzijds kanaliseerde zij de oppositie tegen de regering van het *juste milieu*, die 'te lauw' werd bevonden, te weinig hervormingsgezind en te veel onderworpen aan de wil van het buitenland (Brown, 1978). In de Engelse pro-Poolse beweging kan een sterke bekommernis herkend worden om het behoud van de Engelse sleutelpositie in het Europese concert, waarbij vooral Rusland als bijzonder bedreigend werd ervaren, en daarnaast een opkomen voor de constitutionele waarden waarvan Engeland – de Engelse liberalen in het bijzonder – zichzelf als dé emanatie beschouwde (Gleason, 1950, 107-134). De Duitse "*Polenfreundschaft*" zorgde voor een bundeling van radicale en gematigde liberale krachten en gaf steeds weer aanleiding tot het uiten van eisen om het eigen 'despotische' politieke regime fundamenteel te veranderen. Ze kan dan ook beschouwd worden als een onderdeel of dimensie van de Duitse constitutionele hervormingsbeweging van het begin van de jaren 1830 (Kolb, 1975).

In België droeg de polonofilie overduidelijk het stempel van de revolutie en het zich nog voltrekkende onafhankelijkheidsproces. Zoals hierboven werd aangetoond, was ze er een ideaal vehikel voor de vertolking van de belangen en de wensdromen van de Belgische patriotten en werd ze 'gemodelleerd' door hun strijd tegen de contra-revolutionairen. Belangrijk is echter ook – en dit is tot nu toe nog niet expliciet aan bod gekomen – dat de polenliefde de (onafhankelijkheidsgezinde) Belgen een aanleiding bood om 'zichzelf kenbaar te maken'. Door zich met de Poolse opstandelingen te vereenzelvigen en de vluchtelingen als hun broeders te verwelkomen lieten de Belgische patriotten hun landgenoten en het buitenland zien wie volgens hen 'de Belgen' waren, welke invulling 'Belgische identiteit' in hun ogen had, of moest krijgen.

Reeds tijdens de Poolse revolutie werden de Belgen in zekere zin 'gecreëerd' in de beschrijvingen van de Poolse opstandelingen in de patriottische pers, waarin beide volkeren voortdurend vergeleken werden, hun gelijkenissen werden benadrukt en de Polen als voorbeeld voor de Belgen werden gesteld. De Belgen waren in de grond net als de Polen, of moesten net als hen zijn: een katholiek en vrijheidlievend volk, dat nu lang genoeg onderdrukt was en moedig en eensgezind het recht in eigen handen nam.

Later gaven de patriotten in hun genereuze ontvangst van de Poolse vluchtelingen na de Poolse nederlaag aan dat de Belgen gastvrij waren voor hun bondgenoten, trots op hun nieuwe, vrije land, onafhankelijk, eensgezind en vastberaden hun eigen gang te gaan.

Polonofilie was dus niet alleen een voortvloeiende van het Belgisch nationalisme en het natievormingsproces van omstreeks 1830; het was er ook een constitutief element van. Het polonofiele discours ondersteunde de schepping van een Belgische natie als 'verbeelde gemeenschap' (Anderson, 1983). Het netwerk van polonofiele verenigingen, bemand door vooraanstaande 'patriotten' van diverse signatuur, en met centraal comité in Brussel en onderafde-

lingen in steden in het hele land was een kopie of een voorafspiegeling – onvolkomen weliswaar – van het nieuwe nationale staatsapparaat in wording.

De eigenheid van de Belgische polonofilie lag in deze bijzonder hechte relatie met het Belgisch nationalisme en het natievormingsproces, een symbiotische associatie haast. Toch was die relatie, behalve dan in haar intensiteit, wellicht niet uniek. Afgaand op de analyses van Brown, Gleason en Kolb kan aangenomen worden dat in de Belgische buurlanden iets vergelijkbaars bestond, zij het dan minder dwingend. In heel West-Europa lijkt de polonofilie van 1830-'32 getuige van de opkomst van de 'moderne' liberale natie-staat te zijn geweest, en die op haar beurt ook te hebben bevorderd.

Voor die cruciale gedachte is er geen plaats in de bespreking van de Franse ontvangst van de Poolse opstandelingen van 1831 in *La tyrannie du national* van G. Noiriel. Noiriel lijkt in tegendeel precies de geringe rol van het nationalisme te benadrukken. Volgens hem stonden standensolidariteit, de normen van de christelijke liefdadigheid en (in mindere mate) de universalistische idealen van de Verlichting en het republikeinse gedachtengoed het 'denken in nationale categorieën' in deze vroege fase van het staatsvormingsproces in de weg en was de 'natie' door de onmacht van de centrale overheid en de grote autonomie van de lokale gemeenschap(pen) voor het gros van de mensen nog geen tastbare realiteit (Noiriel, 1991, 36-80). Uit het theoretische uitgangspunt dat nationalisme, natievorming en de constructie van nationale identiteiten noodzakelijk gepaard gaan met processen van uitsluiting, leidt hij zonder meer af dat de afwezigheid of het incidentele karakter van uitsluiting in de enthousiaste ontvangst van de Polen impliceert dat er geen of nauwelijks enig nationalisme in het spel was. Nationale identificatie sluit andere vormen van identificatie echter niet per definitie uit, nationalisme en internationalisme of gastvrijheid tegenover vluchtelingen zijn niet per definitie incompatibel.²¹⁴ Dat Noiriel daar nauwelijks oog voor heeft, wordt ongetwijfeld in de hand gewerkt doordat hij in zijn analyse van het overweldigende enthousiasme voor de Polen, en van de houding tegenover vluchtelingen in de eerste helft negentiende eeuw meer in het algemeen, nooit echt op zoek gaat naar achterliggende motieven en belangen.

²¹⁴. Op een vergelijkbare manier heeft E. Hobsbawm erop gewezen dat nationalisme en socialisme elkaar tijdens de eerste wereldoorlog niet noodzakelijk hoefden uit te sluiten. HOBBSAWM, 1990, 123-124.

3. De grenzen van de Belgische gastvrijheid

De bedenkingen hierboven over de samenhang tussen polonofilie en Belgisch nationalisme impliceren natuurlijk niet dat de Belgische gastvrijheid tegenover de Poolse vluchtelingen grenzeloos was. Ter afsluiting van deze case-study wordt die gastvrijheid nog eens kritisch onder de loep genomen. Hoe welkom waren de Polen eigenlijk in België? Hoe genereus waren de Belgen voor hen?

In theorie ging de Belgische gastvrijheid voor de Polen bijzonder ver. De berichtgeving in de patriottische pers geeft aan dat de onafhankelijkheidsgezinden ervan uitgingen dat de Poolse vluchtelingen, behalve het recht om hun land te verlaten en in West-Europa asiel te zoeken, ook het recht hadden om daadwerkelijk asiel te krijgen, zich vrij over het grondgebied te bewegen en zich te vestigen waar zij wilden, zonder gehinderd te worden door paspoortcontroles of andere vormen van politietoezicht – de scherpe kritieken op het alsmaar repressievere optreden van de Franse regering spreken voor zich. Daarenboven leken flink wat polonofiele Belgen de Polen ook een recht op materiële hulp toe te kennen; in elk geval stelden zij hun ondersteuning voor als een heuse morele plicht. Bij dit alles waren politieke en humanitaire overwegingen doorslaggevend: de Poolse vluchtelingen verdienden asiel en hulp omdat zij ‘Poolse helden’ waren en slachtoffers in nood. Hun abstracte hoedanigheid van ‘politiek vluchteling’ speelde geen doorslaggevende rol en dus stelde niemand de vraag of het hier wel om ‘echte politieke vluchtelingen’ ging.²¹⁵

Tot zover de theorie. Maar hoe zat het nu met de praktijk?

Een eerste vaststelling die zich aan de late twintigste-eeuwer opdringt, is dat niet alle Poolse vluchtelingen dezelfde ontvangst te beurt viel. Het Luikse comité maakte van bij aanvang een onderscheid tussen ‘meesters’ en hun bedienden. Het Brusselse *Comité polonais* voorzag royalere toelagen voor ‘hoge’ dan voor ‘lage’ militairen. In Frankrijk, waar de regering de Poolse vluchtelingen maandelijks ‘overheidssubsidies’ uitkeerde, werd bij de bepaling van de grootte van de toelagen gewerkt met een gelijkaardige opdeling in categorieën. Waren dan niet alle Poolse vluchtelingen even welkom?

In *La tyrannie du national* wijst G. Noiriel ter verklaring van het Franse systeem van steunverlening op het gewicht van de christelijke “*standenlogica*” van het *ancien régime*. Volgens hem woog die in de vroege negentiende eeuw nog zwaarder door dan de abstracte, twintigste-eeuwse “*logica van de staat*”:

²¹⁵ De armoedzaaiers die zich uitgaven voor Poolse vluchtelingen, werden “*faux Polonais*” genoemd, niet ‘valse vluchtelingen’, zeker niet ‘economische vluchtelingen’...

“Voor de vluchtelingen werd niet uitgegaan van de [...] idee van een ‘abstracte gelijkheid’ [tussen alle mensen], maar wel van de normen van de christelijke liefdadigheid, volgens dewelke de behoeften van individuen verschillen naar gelang van de sociale milieus waartoe ze behoren. De plicht van de overheid was dan ook om in het gastland de sociale hiërarchie van het land van herkomst te herscheppen.”

Dat niet alle vluchtelingen dezelfde ontvangst te beurt viel, kwam dus niet doordat ze niet allen even welkom waren, maar gewoon doordat zij niet werden gezien als behorend tot één en dezelfde groep (Noiriel, 1991, 47).

Dat was in België net zo. Al zouden de leden van het Belgische *comité polonais* niet bijster tevreden zijn geweest met de constatacie dat zij er een ‘*ancien régime*-mentaliteit’ op na hielden, toch deden ook zij wat zij konden om de status die de Polen in hun eigen land genoten, in België zo goed mogelijk te bewaren. Ook bij hen nam hun opmerkzaamheid voor de verschillen in afkomst, status en graad tussen de Polen hun aandacht weg van dat wat zij op een meer abstract niveau met elkaar gemeen hadden, hun hoedanigheid van ‘politiek vluchteling’ bijvoorbeeld.

Een ander frappant feit is dat, hoewel de Belgische patriotten van 1830 het erover eens leken dat de vluchtelingen materiële hulp toekwam, zij blijkbaar geen enkele poging ondernamen om de Belgische regering ertoe te brengen hun onderhoud op zich te nemen?²¹⁶ Kwam het idee gewoon niet bij hen op omdat het niet strookte met de opvattingen van hun tijd over de rol van de staat in de samenleving?

In Frankrijk voorzag de overheid, zoals gezegd, nochtans wèl in het onderhoud van de Poolse vluchtelingen. Al vòòr hun aankomst werden aan enkele duizenden vluchtelingen ‘subsidies’ uitgekeerd; door de massale toevloed van Polen liep het totale budget dat voor dit doel werd vrijgemaakt, in de jaren 1831-’37 op tot meer dan twintig miljoen Franse *francs*! G. Noiriel staat uitvoerig stil bij de politionele voordelen van het Franse systeem van overheidsondersteuning, een systeem van “*contrôle par assistance*”, zoals hij treffend uiteenzet. Daarnaast wijst hij ook hier op het voortbestaan van een zekere *ancien régime*-mentaliteit, op de grote betekenis van de ‘normen van de christelijke liefdadigheid’:

“In een samenleving die nog grotendeels geregeerd wordt door de collectieve normen van de liefdadigheid, is de eerste plicht van de overheid het ter hulp komen van de ongelukkigen.” (Noiriel, 1991, 46)

²¹⁶ Later, in 1833-’34, zou vanuit radicale hoek wel aangedrongen worden op het verlenen van overheidssteun aan behoeftige vluchtelingen, met beperkt succes. GODDEERIS, 1997, 147-166; LORETTE, 1992, 28-29; zie voetnoot 166.

Bij nader inzien waren echter niet alle Franse christenen het daarmee eens. Zoals blijkt uit een artikel uit *L'Avenir*, stootte de regeringsondersteuning van politieke vluchtelingen op verzet bij Franse liberaal-katholieken, die er een "insulte à la charité" in zagen. *L'Avenir* schreef dat de christelijke liefdadigheid een kwestie van "vertrouwen, vrijheid en rechtvaardigheid" was. Alleen als het helpen van noodlijdenden – in dit geval de Polen – werd overgelaten aan wie zich ertoe geroepen voelde, kon er sprake zijn van 'ware' naastenliefde.²¹⁷

Het *Journal des Flandres*, dat het bewuste artikel in oktober 1831 overnam,²¹⁸ vond mogelijk dat de erin verkondigde opvattingen ook van toepassing waren op de steunverlening aan de Poolse vluchtelingen in België en het is niet onwaarschijnlijk dat heel wat Belgische patriotten die mening deelden. Blijkbaar konden de 'normen van de christelijke liefdadigheid' dus ook averechts werken.

Dat de Belgische patriotten niet ijverden voor 'staatsubsidies' voor de Poolse vluchtelingen, kan misschien ook in verband gebracht worden met hun betrekkelijk kleine aantal en met de veronderstelling dat zij niet voor lang in het land waren.

Hoeveel Polen België in de onderzochte periode aandeden, valt niet te achterhalen, maar dat het er weinig waren, staat vast. In de onderzochte kranten was nooit sprake van meer dan enkele tientallen Polen die tegelijk in het land passeerden of verbleven, een peuleschil vergeleken met het aantal vluchtelingen in Frankrijk.²¹⁹ Deze vaststelling werpt een relativerend licht op het succes van de polonofiele campagne en op de omvang van de Belgische gastvrijheid.

Daarbij komt nog dat de Poolse vluchtelingen – aanvankelijk terecht – beschouwd werden als tijdelijke gasten op doorreis, die elders asiel zouden krijgen. Uit de maatregelen van het Brusselse *Comité polonais* blijkt dat de mogelijkheid dat een aanzienlijk aantal Polen zich langdurig in België zou vestigen, vermoedelijk niet in overweging werd genomen vòòr de lente van 1832. De werking van het comité was erop afgestemd de vluchtelingen te helpen om hun tocht zuidwaarts op een zo comfortabel mogelijke manier verder te zetten. Alleen van de zieken werd verwacht dat zij langer zouden

^{217.} *JdF*, 10.10.1831.

^{218.} *JdF*, 10.10.1831.

^{219.} Einde februari 1832 zouden er alleen in Parijs al meer dan 250 vluchtelingen verbleven hebben, in heel Frankrijk wellicht al een paar duizend. Later werden het er nog meer. Een oudere Poolse studie maakt gewag van 10.000 Polen in Frankrijk in 1832. PIOTROWSKI, 1947, 49. In recenter onderzoek worden echter beduidend lagere cijfers genoemd - in het hele Westen zouden er gemiddeld niet meer 7000 Poolse vluchtelingen tegelijk verbleven hebben. HAHN, 1978, 134-135.

blijven. Het comité herzag haar maatregelen niet fundamenteel toen na enkele weken bleek dat de Polen in Frankrijk niet zo welkom waren als zij zelf hadden gehoopt. Het nodigde hen niet uit om zich dan maar, in plaats van in Frankrijk, in België te vestigen. Het besloot weliswaar om voortaan aan de vluchtelingen die in Brussel verbleven, maandelijksse toelagen uit te betalen, maar die waren – hoewel niet echt klein – in verhouding minder groot dan de bedragen die oorspronkelijk voor elke Pool werden uitgetrokken. Bovendien raadde het de vluchtelingen aan om dienst te nemen in het vreemdelingenlegioen, wat er op wijst dat het ervan uitging dat het hen niet langdurig zou blijven onderhouden. Toen steeds meer Polen verkozen Frankrijk te verlaten en het aantal vluchtelingen in België geleidelijk opliep, ging het *Comité polonais* niet op zoek naar extra geld, bijvoorbeeld door te proberen de stilvallende campagne nieuw leven in te blazen. In plaats daarvan vroeg het de Polen expliciet om weg te blijven uit België. Het verlaagde de maandelijksse toelagen van hen die al in het land waren. Daarenboven besloot het geen permanente steun meer te verlenen aan soldaten en onderofficieren; hun terugreis naar Frankrijk zou het wel nog betalen.

Het gaat allicht te ver om te concluderen dat het Poolse comité de permanente vestiging van Poolse vluchtelingen, of ten minste van de behoeftigen onder hen, eerder leek te willen ontmoedigen. Dat het die niet echt probeerde te vergemakkelijken, kan evenwel niet ontkend worden. Ook dit herleidt de Belgische gastvrijheid tot juistere proporties. Want los van alle vroeger in de tekst vermelde bedenkingen over de rol die de Poolse campagne kon spelen in de strijd van ‘patriotten’ tegen orangisten, is het op zijn minst een in het oog springende samenloop van omstandigheden dat de golf van enthousiasme die de komst van de Polen op gang had gebracht, grotendeels was overgewaaid op het ogenblik dat duidelijk werd dat steeds meer Polen niet meer als tijdelijke gasten beschouwd konden worden.

Schrok het vooruitzicht dat een grote groep Polen zich in het land zou vestigen de Belgen af omdat zij de kosten vreesden waarmee de vluchtelingen hen zouden opzadelen? Of verloren de patriotten hun wat naïeve ideaalbeeld van de ‘Poolse helden’ naarmate hun contacten met de ‘echte’ Polen toenamen? Waarschijnlijk eisten ook de berichten uit Frankrijk over rellen waarbij de vluchtelingen betrokken waren, hun tol. Sommige ‘Poolse helden’ bleken in feite vastberaden militanten, die geenszins bereid waren de strijd op te geven, of hun gastland daar nu blij mee was of niet. Misschien had het nieuws dat de Russische tsaar de XXIV Artikelen toch zou ratificeren voor gevolg dat bepaalde leden van het Belgische establishment elke aanleiding uit de weg wilden die hem van gedachte kon doen veranderen. Bovendien hadden de eerste indiensttredingen van Polen in het leger xenofobe reacties van de Belgische militairen veroorzaakt. De ‘Poolse helden’ konden ook concurrenten voor de Belgen zijn...

Wat er ook van zij, tijdens de volgende maanden en jaren probeerden tientallen, zelfs een paar honderd Poolse vluchtelingen zich in België een (tijdelijk of definitief) bestaan op te bouwen. Bij sommigen lukte dat goed. Enkele van de meest gefortuneerden trouwden in invloedrijke en welstellende Belgische families (Goddeeris, 1997, 117-118). Een vijftigtal 'hogere' militairen – vaak monarchisten van 'goede' afkomst – werd opgenomen in het Belgische leger; verschillende van hen werden later genaturaliseerd en kregen na hun uitdiensttreding een overheidspensioen (Leconte, 1949b, 191-229). De Poolse democraten knoopten, zoals in de andere West-Europese landen, relaties aan met de radicale beweging, in de hoop de Poolse onafhankelijkheid als onderdeel van een algemene Europese revolutie te bespoedigen (Sartorius, 1987; Strijpens, 1987). In het beste geval werden zij, zoals Joachim Lelewel, ook buiten radicale kringen gerespecteerd en bewonderd om hun politieke verleden, hun intellectuele capaciteiten of hun serene levenswandel. In het slechtste geval werden zij uitgewezen 'ter bescherming van de openbare orde' of in het belang van de goede diplomatieke relaties van het land,²²⁰ en wachtte hen een zwervend bestaan van de ene Europese grootstad naar de andere, van het ene geheime genootschap naar het andere. Door hun inspanningen waren bij zowat elk Europees oproer van de komende decennia wel een paar Poolse vluchtelingen betrokken (Hahn, 1978, 245). Minstens even ongewenst als deze 'herrieschoppers' waren de vele straatarme Polen van gewone afkomst. De gelukkigsten werden een tijdlang onderhouden door het radicale *Comité pour les réfugiés politiques*, opgericht in 1833 als opvolgster van het opgedoekte *Comité polonais*,²²¹ of slaagden er rond diezelfde tijd in een overheidstoelage te bemachtigen. Velen werden 'wegens gebrek aan bestaans-middelen en een vaste woonplaats' als landlopers van grens over grens gezet en uiteindelijk in de ellendigste omstandigheden naar Engeland, de Verenigde Staten of één of andere strafkolonie verscheept. En dan waren er natuurlijk ook nog enkele Poolse *charlatans*, die de populariteit van de Poolse vrijheidsstrijd aanwendden om er zelf beter van te worden. De 'valse priester' Czarkowski bijvoorbeeld, werd in 1846 'ontmaskerd' nadat hij kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders in België en Duitsland geld had afgetroggeld voor de 'ongeveer honderd vrome landgenoten' die zogenaamd onder zijn hoede naar Frankrijk reisden.²²²

²²⁰. Dat lot was bijvoorbeeld Pulaski en Stanislaw Worcell (lid van de *Sejm*, republikein) beschoren, die omwille van hun medewerking aan *La Voix du Peuple* en om diplomatieke redenen werden uitgewezen na de anti-orangistische troebelen van april 1834. DENECKERE, 1996; WOUTERS, 1958, 145.

²²¹. Zie voetnoot 181.

²²². Archief van het Koninklijk Paleis, *Leopold I*, 517.

De droom de Poolse opstand van 1831 met meer succes over te doen, bleef bij vele Polen in het westen leven. Maar er kwam niets van in huis: de onderlinge twisten die de opstandelingen hadden verdeeld, bleven onder de vluchtelingen voortbestaan en het leven in ballingschap isoleerde en vervreemde hen van het politieke reilen en zeilen in hun vaderland. Omdat Rusland deze 'afvalligen' onverbiddeijk bleef behandelen, konden slechts weinigen naar huis terugkeren. Elke mislukte poging om in Polen een nieuwe revolutie te doen uitbreken, bracht een stroom van vluchtelingen in beweging, eerst vanuit het westen richting Polen, en dan weer terug.²²³ Een even intense en brede, grensoverschrijdende polonofiele beweging als die van de vroege jaren 1830 kwam nooit meer op gang. Het beeld van de 'Poolse held' bleef in bepaalde kringen overeind, maar daarnaast ontstond een ander clichébeeld van de Poolse vluchtelingen: dat van de haveloze 'dolende Pool'. V. Ronin vertelt dat de Russische intellectueel Petsjerin, die België in 1838 te voet, berooid en in lompen gehuld doorkruiste, in Luik door een groepje arbeiders voor een gevluchte Pool werd aanzien en niets dan hilariteit uitlokte: de mannen waren allesbehalve hoffelijk, ze lachten hem gewoon uit (Ronin, 1991, 28). Maar dat is stof voor een ander verhaal...

AFKORTINGEN

CIHC : Centre interuniversitaire d'histoire contemporaine

ICHG : Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis

CB: *Le Courrier (Belge)*

Em: *L'Émancipation*

GvG: *Gazette van Gend*

Ind: *L'Indépendant*

JdF: *Journal des Flandres*

MdG: *Messenger de Gand*

²²³ Zo doorkruisten vele tientallen Polen België in 1848, eerst van de Franse grens naar de Pruisische, dan omgekeerd. Ze wilden de Poolse opstandelingen in het groothertogdom Posnan ter hulp komen, maar werden onderweg op verschillende plaatsen in de Duitse staten tegengehouden en keerden dan maar terug naar Frankrijk. In het rijksarchief zijn heel wat documenten bewaard over hun doortocht. Algemeen Rijksarchief (ARA), *Vreemdelingenpolitie*, Algemene dossiers, 48-49.

BIBLIOGRAFIE

- ANDERSON (B.), *Imagined Communities: Reflections on the origin and Spread of Nationalism*, London, 1983.
- AVONDT (G.), HANNES (J.), e.a., *De Gentse textielarbeiders in de 19e en 20e eeuw. Dossier 4. Lonen in de weverij van het bedrijf A. Voortman-N.V. Texas 1835-1925*, Brussel, 1979.
- AVONDT (G.), SCHOLLIERS (P.), *De Gentse textielarbeiders in de 19e en 20e eeuw. Dossier 5. Gentse prijzen, huishuren en budgetonderzoeken in de 19e en 20e eeuw*, Brussel, 1981.
- BALTEAU (J.), BARROUX (M.), PRÉVOST (M.), *Dictionnaire de biographie française*, Paris, 1932-...
- BATTISTINI (M.), *Esuli italiani in Belgio 1815-1861*, Firenze, 1968.
- BEAUVOIS (D.), 'Lelewel expulsé de France. Témoignage et documents', WYSOKINSKA (T.) (ed.), *Joachim Lelewel à Bruxelles de 1833 à 1861. Actes du Colloque des 17 et 18 avril 1986*, Bruxelles, 1987, pp. 41-61.
- Biographie nationale, publiée par l'Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique*, Bruxelles, 1866-1986, 44 vols.
- BOLAND (A.), *Le procès de la révolution belge. Adolphe Bartels 1802-1862*, Namur, 1977.
- BROWN (M.), 'The Comité Franco-Polonais and the French Reaction to the Polish Uprising of November 1830', *English Historical Review*, XCIII, 1978, pp. 774-793.
- CHURCH (C.H.), *Europe in 1830: Revolution and Political Change*, London/Boston/Sydney, 1983.
- COHEN (A.P.), *The Symbolic Construction of Community*, Sussex, 1985.
- CORDEWIENER (A.), *Etude de la presse Liégeoise de 1830 à 1850 et répertoire général*, Louvain/Paris, 1972 [= CIHC Cahiers, 71].
- CORDEWIENER (A.), *Organisations politiques et milieux de presse en régime censitaire. L'expérience Liégeoise de 1830 à 1848*, Paris, 1978.
- DE LANNOY (F.), 'Une rupture diplomatique germano-belge au XIXe siècle', *Revue Générale*, 15 mars 1920.
- DE MULDER (C.), *De republikeinse beweging in de periode 1830-1831, haar leiders, haar verenigingen*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1970.
- DENECKERE (G.), *Sire, het volk mort. Collectieve actie in de sociale geschiedenis van de Belgische staat*, Gent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1993.
- DENECKERE (G.), 'De plundering van de orangistische adel in april 1834. De komplottheorie voorbij', *BTNG*, XXVI, 1996, 3-4, pp. 29-63.
- DE PAEPE (J.-L.), RAINDORF-GÉRARD (C.) (dirs.), *Le Parlement belge 1831-1894. Données biographiques*, Bruxelles, 1996.
- DESLE (E.), 'Historici ontdekken migranten 1. Geschiedenis van de immigratie: enkele kritische bedenkingen bij de groei van een nieuw onderzoeksterrein', DESLE (E.), LESTHAEGHE (R.), WITTE (E.), *Denken over migranten in Europa*, Brussel, 1993, pp. 33-60.
- DEVULDERE (R.), *Biografisch repertorium der Belgische parlementairen. Senatoren en Volksvertegenwoordigers 1830 tot 1.8.1865*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1965.
- DIDOT-FRÈRES (F.), *Nouvelle biographie générale*, Paris, 1857-1866, 46 vols.
- FLERON-DUBOIS (J.), 'Les officiers polonais dans l'armée belge après 1830', *Cahiers Léopoldiens*, II, 1961, 9, pp. 79-88.
- FRIDIEFF (M.), 'L'opinion publique française devant l'insurrection polonaise de 1830-'31', *Revue internationale d'histoire politique et constitutionnelle*, II, 1952, 6, pp. 111-121; 7, pp. 205-214; 8, pp. 280-304.
- FRANCHET (J.-L.), *De strijd tussen patriotten en orangisten te Gent (25 augustus 1830-21 juli 1831)*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1965.
- GARSOU (J.), *Le général Belliard. Premier ministre de France en Belgique (1831-1832)*, Paris/Bruxelles, 1936.

- GELLNER (E.), *Nations and Nationalism*, Oxford, 1983.
- GLEASON (J. H.), *The Genesis of Russophobia in Great Britain. A Study of the Interaction of Policy and Opinion*, Cambridge, 1950 [= Harvard Historical Studies, LVII].
- GODDEERIS (L.), *De Poolse 'Wielka Emigracja' in België (1831-1846/8)*, Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1997.
- GRZEBIENOWSKI (T.), 'The Polish Cause in England, a century ago', *Slavonic and East European Review*, XI, 1932-'33, pp. 81-87.
- HAHN (H. H.), 'Die Organisationen der Polnischen 'Grossen Emigration' 1831-1847', SCHIEDER (T.), DANN (O.) (eds.), *Nationale Bewegung und soziale Organisation I. Vergleichende Studien zur nationalen Vereinsbewegung des 19. Jahrhunderts in Europa*, München/Wien, 1978, pp. 131-279.
- HAHN (H. H.), 'Möglichkeiten und Formen politischen Handelns in der Emigration. Ein historisch-systematischer Deutungsversuch am Beispiel des Exils in Europa nach 1830', *Archiv für Sozialgeschichte*, XXIII, 1983, pp. 123-161.
- HOBSBAWM (E.), 'The revival of narrative: some comments', *Past and Present*, XVII, 1980, pp. 3-9.
- HOBSBAWM (E.), *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*, Cambridge/New York/ ..., 1990.
- KIENIEWICS (S.), 'Les émigrés polonais en Algérie (1832-1856)', *Acta Poloniae Historica*, XI, 1965, pp. 43-70.
- KNIPPENBERG (H.), DE PATER (B.), *De eenwording van Nederland*, Den Haag, 1990.
- KOLB (E.), 'Polenbild und Polenfreundschaft der deutschen Frühliberalen. Zu Motivation und Function aussenpolitischen Parteinahme im Vormärz', *Saeculum*, XXVI, 1975, pp. 111-127.
- LAMBERTS (E.), *Kerk en Liberalisme in het bisdom Gent (1821-1857. Bijdrage tot de studie van het liberaal-katholicisme en het ultramontanisme*, Leuven, 1972 [= Werken op het Gebied van de Geschiedenis en de Filologie, 5e reeks, 8].
- LAUWERS (B.), 'De zaak Skrzynecki. Een episode der diplomatieke betrekkingen tussen Oostenrijk en België (1839)', *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, XVIII, 1970, 8, pp. 535-560.
- LECONTE (J.-R.), 'Le comte Armand de Brochowski. Officier polonais au service de la Belgique (1807- 1872)', *Carnet de la Fourragère*, VII, 1949, 8, pp. 482-492 [a].
- LECONTE (J.-R.), *La formation historique de l'armée belge. Les officiers étrangers au service de la Belgique (1830-1853)*, Paris/ Bruxelles, 1949.
- LECONTE (L.), 'Les essais de légions étrangères en Belgique', *Annales de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles*, XXVIII, 1919, pp. 183-289.
- LECONTE (J.-R.), 'Une Conspiration Patriotique en 1831. Le Général Vicomte le Hardy de Beaulieu', *Carnet de la Fourragère*, III, 1931, 3, pp. 271-302.
- LECONTE (J.-R.), *Les éphémères de la révolution de 1830*, Bruxelles, 1945.
- LORETTE (J.), 'Le lieutenant Modeste Rottermund, le dessinateur Jean-Baptiste Madou et les réfugiés polonais en Belgique en 1834', *Militaria Belgica. Jaarboek over uniformologie en krijgsgeschiedenis*, 1992, pp. 27-39.
- LUCASSEN (L.), 'Het onontkoombare nationaliteitsbeginsel. Enige recente literatuur over (im)migratie en natievorming', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, XIX, 1993, 4, pp. 489-505.
- LUCASSEN (J.), LUCASSEN (L.), 'Migration, Migration History, History. Old Paradigms and New Perspectives', LUCASSEN (J.), LUCASSEN (L.) (eds.), *Migration, Migration History, History. Old Paradigms and New Perspectives*, Bern/ Berlin/ ..., 1997, pp. 9-38.
- MERZBACH (C.), 'L'émigration polonaise en Belgique après 1830 et 1863', *Le Flambeau*, mars 1933, pp. 317-334.
- MEEUS (T.), 'Le général Jean Skrzynecki, conseiller politique et spirituel de Monta-

lembert, *Carnet de la Fourragère*, IX., 1950, 1, pp. 61-72.

MORELLI (A.), 'Lelewel dans le contexte général de l'immigration en Belgique au XIXe siècle, T. WYSOKINSKA (ed.), *Joachim Lelewel à Bruxelles de 1833 à 1861. Actes du Colloque des 17 et 18 avril 1986*, Bruxelles, 1987, pp. 113-118.

PERELMAN-LIWIER (F.), *La Belgique et la révolution polonaise de 1830*, Bruxelles, 1948.

PERELMAN-LIWIER (F.), 'La cause polonaise et le début de l'état belge', WYSOKINSKA (T.) (ed.), *Joachim Lelewel à Bruxelles de 1833 à 1861. Actes du Colloque des 17 et 18 avril 1986*, Bruxelles, 1987, pp. 63-78.

PICQUE (C.), VAN BEMMEL (E.), 'La vie de Lelewel en Belgique', *Revue trimestrielle*, 1963, pp. 316-340.

PIRENNE (H.), *Geschiedenis van België van het begin tot heden. Vertaling onder leiding van dr. A. Van Loey. Deel 4. Van de revolutie van 1830 tot het einde van de eerste wereldoorlog*, Brussel, s. d.

PIOTROWSKI (T.), 'Documents pour l'étude de l'immigration polonaise de 1831 en France', CHEVALIER (L.), GESSAIN (R.), e.a., *Documents sur l'immigration*, Paris, 1947, pp. 43-75 [= Institut National d'Etudes Démographiques. Travaux et Documents, Cahier 2].

PONTEIL (F.), 'L'entrée triomphale des généraux polonais Ramorino, Langerman et Sznaydé à Strasbourg (4 décembre 1831)', *La vie en Alsace*, 1927, pp. 184-191.

PONTEIL (F.), *Lafayette et la Pologne (1830-1834)*, Paris, 1934.

PONTEIL (F.), *L'éveil des nationalités et le mouvement libéral (1815-1848)*, Paris, 1960.

REDDAWAY (W. F.), PENSON (J. H.), HALECKI (O.), DYBOSKI (R.), *The Cambridge History of Poland*, Cambridge, 1951.

REITER (H.), *Politisches Asyl im 19. Jahrhundert. Die Deutschen politischen Flüchtlinge des Vormärz und der Revolution von 1848/49 in Europa und den USA*, Berlin, 1992 [= Historische Forschungen, 47].

SARTORIUS (F.), 'Bruxelles et la Belgique durant les années 1830-1840, foyer de rayonnement de la Démocratie polonaise', WYSOKINSKA (T.) (ed.), *Joachim Lelewel à Bruxelles de 1833 à 1861. Actes du Colloque des 17 et 18 avril 1986*, Bruxelles, 1987, pp. 89-101

SKURNOWICZ (J.S.), *Romantic Nationalism and Liberalism: Joachim Lelewel and the Polish National Idea*, New York, 1981.

SOPOCKO (H.), 'La participation des officiers polonais à l'organisation de l'armée belge en 1831', *Les Cahiers historiques*, IV, 1965, 37, pp. 83-86.

STRYPENS (H.), *Lucien Jottrand. 1804-1877. Republieken, Flamingant en stijder voor de Federale Staten van Europa*, Gent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1979-'80.

STRYPENS (H.), 'Lelewel et le mouvement démocratique et libérateur en Belgique', WYSOKINSKA (T.) (ed.), *Joachim Lelewel à Bruxelles de 1833 à 1861. Actes du Colloque des 17 et 18 avril 1986*, Bruxelles, 1987, pp. 79-88.

THOMAS (D.H.), *The Guarantee of Belgian Independence and Neutrality in European Diplomacy, 1830's-1930's*, Kingston, 1983.

TILLY (C.), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton (New Jersey), 1975.

TILLY (C.), *Coercion, Capital and European States, AD 990-1992*, Cambridge (Mass.)/Oxford, 1992.

VAN DER MEERSCH (A.-M.), 'Le Messenger de Gand' (10 décembre 1830-13 décembre 1856), Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1965.

VANDERSTAPPEN (A.), *Polonofilie in België, inzonderheid 1830-1832*, Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1984.

VAN HASSELT (A.), *Oeuvres de André Van Hasselt. Poésies. Premier Volume. Odes*, Bruxelles, 1878.

VERMEERSCH (A.), 'De structuur van de Belgische pers. 1830-1848', VERMEERSCH (A.), WOUTERS (H.), *Bijdragen tot de geschiedenis van de Belgische pers. 1830-1848*, Parijs-

Leuven, 1958, pp. 3-135 [= ICCH, Bijdragen, 4].

Vluchtig overzicht der geschiedenis van België en die van Polen, toegepast op de tegenwoordige gebeurtenissen tot januari 1831, 's Hertogenbosch, januari 1831.

VOORDECKERS (E.), *Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse Pers. Repertorium (1667-1914)*, Leuven/Paris, 1964 [= ICHG, Bijdragen, 35].

WAGNER-HEIDENDAL, *Het filhellenisme in het Koninkrijk der Nederlanden (1821-1829). Een bijdrage tot de studie van de publieke opinie in het begin van de negentiende eeuw*, Brussel, 1972.

WARZEE (A.), *Essai historique et critique sur les journaux belges. Journaux politiques*, Gand/Bruxelles, 1845.

WITTE (E.), *Politieke machtsstrijd in en om de voornaamste Belgische steden 1830-1848*, Brussel, 1973, 2 vols.

WOUTERS (H.), 'De Brusselse radicale pers in de eerste roes van de onafhankelijkheid', VERMEERSCH (A.), WOUTERS (H.), *Bijdragen tot de geschiedenis van de Belgische pers. 1830-1848*, Parijs-Leuven, 1958, pp. 138-153 [= ICCH Bijdragen, 4].

WYSOKINSKA (T.) (ed.), *Joachim Lelewel à Bruxelles de 1833 à 1861. Actes du Colloque des 17 et 18 avril 1986*, Bruxelles, 1987.

Polonophilie, nationalisme, formation d'une nation et identité nationale dans la jeune Belgique. Réactions belges face aux premiers réfugiés polonais. (1831-1832)

LIESBETH VANDERSTEENE

RÉSUMÉ

Peu après l'éclatement de la révolution belge, la Pologne devient aussi le théâtre d'une révolte nationaliste. La révolution belge se solde par un succès et conduit à la formation d'un nouvel État indépendant. La révolte polonaise échoue. Réprimée, elle engendre un flot de réfugiés: la "Grande Émigration". Dans toute l'Europe, ces exilés sont considérés par l'opinion publique libérale comme des héros romantiques, victimes de leur amour de la "Liberté" et de la "Patrie", ou encore de leur lutte contre la restauration. La plupart d'entre eux partent pour la France. À partir de l'automne 1831, quelques dizaines de Polonais parcourent la Belgique et, comme c'est le cas dans les autres pays, des actions y sont promptement organisées pour les honorer et leur venir en aide.

Notre article propose une analyse minutieuse de ces hommages grandioses rendus aux Polonais. Il se fonde sur une enquête de presse systématique et détaillée. On a pu ainsi reconstruire l'aide concrète accordée aux réfugiés polonais, ainsi que les motivations et les intérêts sous-jacents. Les aspects "typiques" de l'octroi d'asile à des réfugiés politiques au début du XIXe siècle sont pris en compte. Toutefois, la campagne de polonophilie est avant tout replacée dans le cadre du processus d'indépendance belge, plus particulièrement de la consolidation interne de la révolution, au cours de la période difficile comprise entre la Campagne des Dix Jours et les ratifications par l'Europe des XXIV Articles. Par une comparaison des informations publiées par trois journaux gantois, dont les jugements sur l'indépendance diffèrent, la polonophilie se voit pour ainsi dire démasquée. Elle apparaît, en effet, comme une conséquence et comme un élément constitutif du nationalisme belge de la période qui suit immédiatement 1830. La campagne en faveur des réfugiés est décrite comme une affaire patriotique par excellence. Elle doit son succès à sa capacité de rassembler des sympathisants de l'indépendance d'obédiences différentes, à un moment où un grand besoin d'unité et la nécessité de faire bloc se font sentir. En outre, nous examinons comment les *leaders* pro-belges se font connaître en tant que Belges dans leurs hommages aux Polonais et se représentent leur identité belge. Cependant, la polonophilie de ceux qui souhaitent l'indépendance s'avère relative. En effet, les actions d'aide visent surtout à offrir un voyage confortable au petit nombre de réfugiés

qui traversent la Belgique pour se rendre dans le sud. Notons que lorsque certains Polonais font mine de vouloir s'installer durablement en Belgique, la campagne en leur faveur s'arrête.

Cet article se présente comme une *micro-study* écrite dans un style narratif, mais il ambitionne d'être plus qu'un (bon) récit clos sur lui-même. Il se réfère à des recherches historiques récentes sur les réfugiés et sur l'octroi de l'asile politique à la période contemporaine. Il renvoie plus particulièrement à l'ouvrage significatif *La tyrannie du national* (1991), de Gérard Noiriel. L'exclusion croissante des étrangers est présentée dans ce livre comme résultant du développement du processus de formation des États et des nations. Tandis que Noiriel souligne le caractère relatif de la sympathie à l'égard des réfugiés dans la société du début du XIXe siècle, le présent article établit précisément le lien solide entre, d'une part, le nationalisme, le processus de formation des nations, et, d'autre part, l'accueil favorable réservé aux réfugiés polonais.

'Polonophilia', nationalism, nation formation and national identity in Belgium. Belgian reactions to the first Polish refugees. (1831-1832)

LIESBETH VANDERSTEENE

SUMMARY

Shortly after the outbreak of the Belgian revolution, (the 'Congress Kingdom' of) Poland too became the theatre of a nationalist insurrection. The Belgian revolution succeeded and gave birth to a new, independent state: Belgium. The Polish revolution ended in defeat and repression; resulting in a flood of refugees: the 'Great Emigration'. European liberal public opinion looked upon these refugees as romantic heroes, soldiers on the side of 'Liberty', noble victims of their patriotism and their opposition to the Restoration. From the autumn of 1831 until the late spring of 1832 a number of Poles travelled through Belgium, heading for France. At their arrival tribute and relief actions were promptly set up everywhere and a wave of 'polonophilia' swept through the country.

This article concentrates upon Belgian polonophilia in the early 1830s. Based on systematic and detailed research in newspapers, it reconstructs on the one hand the actual assistance given to the refugees, and on the other, the motives and interests behind the campaign in favour of them. It comments on some 'typical' aspects of the granting of asylum or hospitality to political refugees in the early nineteenth century. But first and foremost it situates the 'Polish campaign' within the independence process in Belgium, in particular the internal consolidation of the revolution during the difficult months between the Ten Days War and the European ratifications of the XXIV Articles. By comparing reports of the actions in favour of the refugees in three Ghent newspapers of clearly different opinion about Belgian independence, Belgian polonophilia is portrayed as both a consequence and a constituent element of Belgian nationalism. The Polish campaign is characterized as a pre-eminently 'patriotic' or 'pro-Belgian' enterprise. It expressed the interests of the pro-Belgian elites while offering them an excellent occasion to manifest themselves as 'Belgians' and to 'imagine' a 'Belgian national identity', and it owed its success largely to its ability to unite all supporters of Belgian independence, regardless of their different political persuasions, in a time when the need to 'feel strong together' was great. At the the same time however, this article emphasises that the scope and the significance of Belgian polonophilia should not be exaggerated. Very few Poles followed the road through Belgium and the first, if not sole aim of the relief actions was to provide them a comfortable trip further south - at the very moment when it became clear that a certain

number of refugees were planning to stay in Belgium on a more permanent base, the campaign stagnated.

This article takes the form of a micro-study written in a narrative style, but it claims to be more than just a '(good) story' in itself. It links up with recent historical research on refugees and asylum in the nineteenth and twentieth centuries, in particular with Gerard Noiriel's *La tyrannie du national* (1991), an influential and inspiring study, that explores the connections between increasing exclusion of aliens and refugees and ongoing processes of state and nation-formation. But while Noiriel, in explaining the relatively 'favourable' situation of refugees in the early nineteenth century, points at the subordinate role of nationalism, this article particularly stresses the firm link between the warm welcome given to the Polish refugees in Belgium and Belgian nationalism.